† ANTANAS ALEKNA

KATALIKŲ BAŽNYČIA LIETUVOJE

SU 3 SPALVOTAIS IR 1 NESPALVOTU ŽEMĖLAPIAIS

REDAGAVO
J. STAKAUSKAS

ŠV. KAZIMIERO DRAUGIJOS LEIDINYS NR. 500
KAUNAS — — — — — — — — — — — — — — — 1936

Sp 9475

† ANTANAS ALEKNA

KATALIKŲ BAŽNYČIA LIETUVOJE

REDAGAVO
J. STAKAUSKAS

ŠV. KAZIMIERO DRAUGIJOS LEIDINYS NR. 500
KAUNAS — — — — — — — — — — — 1936

Nihil obstat
Praelatus *A. Dambrauskas*,
Censor ex officio,
Kaunae, die 10 Aprilis 1936 a.

IMPRIMATUR
Datum Kaunae, die 10 Aprilis 1936.
J. Byla,
Vicarius Generalis v. s.

Nr. 722.

(L. S.)

—

Spaudė „Šviesos“ spaustuvė, Kaune, Jakšto 4.

LEIDĖJŲ ŽODIS

Šv. Kazimiero Draugijos leidiniai, kaip skaitytojai gerai žino, paprastai būna numeruojami. Jos paskutinis šiemet tik ką išleistas veikalėlis „Paskutinioji pergalė" yra iš eilės 650-tas. Po jo turėjo eiti 651-mas, o tuo tarpu išeina 500-sis!

Kad gerbiamieji skaitytojai nelaužytų sau be reikalo galvos dėliai šio numeracijos nenuoseklumo, laikau savo pareiga patiekti čia keletą paaiškinimo žodžių. Tas nenuoseklumas atsirado susidėjus šioms aplinkybėms.

Berašydamas savo paskutinį veikalą „Lietuvos Bažnyčios istoriją", a. a. prof. kan. Alekna 1930 m. sunkiai susirgo. Prieš mirdamas, jis pasišaukė mane ir įteikdamas minėto veikalo rankraštį, tarė: „Aš norėčiau, kad Šv. Kazimiero Draugija išleistų šį mano veikalą. Jis jau perrašytas mašinėle ir užbaigtas; reiktų tik patikrinti citatos. Aš to padaryti nesuskubau. Galės šį darbą atlikti kuris nors jaunas istorikas, remdamasis mano surinkta istorine medžiaga, kurią taip pat tamstai pavedu" . . .

Aš Šv. Kazimiero Dr-jos Valdybos vardu padėkojau gerb. autoriui ir pažadėjau jo prašymą įvykdyti.

Greit po to kan. Alekna mirė ir man teko jieškoti, kad kas vėlionies rankraštį, prieš siunčiant spaustuvėn, peržiūrėtų ir spaudai prirengtų. Bet istorikai, kuriuos aš tuo reikalu kalbinau, nesiskubino imtis to darbo. Vienas jų, tiesa, buvo pasiėmęs, bet apkrautas kitais darbais, palaikęs rankraštį ilgesnį laiką, grąžino atgal nieko nepadaręs.

Galop 1934-tiems metams baigiantis, Dievas padėjo mums surasti jauną istoriką, kuris ir sutiko minėtąjį kan. Aleknos veikalą suredaguoti. Tai buvo Kun. Dr-as J. Stakauskas, kuriam už tai aš Šv. Kaz. Dr-jos Valdybos vardu ir tariu viešai nuoširdų padėkos žodį.

Be abejo, tai vėloka, bet geriau vėliau, negu niekad, juoba, kad panašūs veikalai nesensta ir nepraranda savo aktualumo.

Dėliai to aš tikiuosi, kad ši knyga ras skaitytojų ne vien kunigų, bet ir šiaip jau inteligentų katalikų tarpe, patenkindama juos ne tik savo moksliška precizija, bet ir dailia kalba.

10.IV.36 m. *Pr. A. Dambrauskas-Jakštas,*
Šv. Kaz. Dr-jos pirmininkas

TURINYS

PIRMOJI DALIS

Lietuvių susidūrimas su Vakarais 7

1. Santykiai ligi Mindaugo mirties 7
2. Derybos su Vyteniu ir Gediminu dėl krikščionybės įvedimo 16
3. Bandymai pakrikštyti Algirdą ir Kęstutį 28

ANTROJI DALIS

Galutinis pasisukimas į Vakarų kultūrą 34

1. Susiartinimas su Lenkija ir Aukštaičių krikštas . . . 34
2. Ginčas dėl Žemaičių ir jų krikštas 42
3. Katalikų Bažnyčiai įsikūrus Lietuvoje 52

TREČIOJI DALIS

Lietuvos katalikų Bažnyčia kovoje su Vakarų schizma . 63

1. Protestantizmo laimėjimo paslaptis 63
2. Katalikų Bažnyčios stiprėjimas ir tolimesnės kovos su protestantais 75

KETVIRTOJI DALIS

Magni Ducatus Lithuaniae amžiui baigiantis 95

PENKTOJI DALIS

Kovoje su imperialistine pravoslaviška Rusija 111

1. Pirmieji Lietuvos katalikų Bažnyčios santykiai su rusų valdžia 112
2. Vilniaus universitetas ir Bažnyčia 121
3. Nekanoniškas vyskupų skyrimas 128

4. Nikalojaus I persekiojimai ir jo santykiai su Romos Kūrija 135
5. Vyskupas Motiejus Valančius 140
6. Katalikų Bažnyčia ir rusinimo politika 145

ŠEŠTOJI DALIS

Katalikų Bažnyčia Nepriklausomoje Lietuvoje 153

PIRMOJI DALIS

LIETUVIŲ SUSIDŪRIMAS SU VAKARAIS

1

SANTYKIAI LIGI MINDAUGO MIRTIES

Krikščionybė šiaurės Europoje. — Pirmieji apaštalai Pabaltijy. — Bažnytinė-karinė vokiečių organizacija Pabaltijy. — Krikščioniškas bažnytinis misijų principas. — Pasauliškas misijų principas. — Mindaugas verčiamas krypti į Vakarus. — Mindaugo santykiai su Apaštalų Sostu. — Vyskupijos įkūrimas. — Antroji Lietuvos vyskupija. — Žemaičių laimėjimai ir Mindaugo atsisakymas nuo sąjungos su teutonų ordinu. — Pravoslavijos išpažintojai. — Lenkų teorija apie katalikybės plitimą Lietuvoje.

Maždaug tūkstantis metų truko, kol krikščionių tikėjimas, plisdamas iš dviejų krikščionybės centrų — Romos ir Konstantinopolio, — pasiekė šiaurės Europos kraštus. Tik X-ajam amžiui baigiantis krikščionybė buvo įvesta Lenkijoje (965) ir Rusijoje (988); Švedijoje gavo ji viršų 1002 m., o Suomijoje tik 1300 m. įsikūrė pirmoji vyskupija Abo mieste.

Krikščionybė sukultūrino Europos tautas ir stengėsi duoti joms pastovesnę taiką. Pasaulinės tautos buvo tada sulaikytos nuo karų ir plėšimų. Prieš Karolį Didįjį nusilenkė saksai. X-me amžiuje vokiečiai suvaldė baisius vengrus, sumušdami juos Lecho laukuose (955). Karingi ir neramūs normanai, virtę krikščionimis, nustojo klajoję ir plėšę svetimus pajūrius bei paupius. Tarp krikščioniškų kraštų išliko nedidelė pagonių salelė Baltijos pajūryje, kuris buvo gyvenamas daugiausia baltų kilmės tautų.

Į šią pagonių salelę stengėsi prasiskverbti iš visų pusių krikščionybės spinduliai. Polocko ir Pskovo rusai turėjo vieną

kitą cerkvę Uždauguvyje. Iš Čekijos buvo atvykęs į Prūsus krikščionių mokslo skelbti ir žuvo čia kankiniu 996 m. Pragos arkivyskupas Adalbertas-Vaitiekus[1]). Panašiai žuvo Prūsuose ir kitas misionierius šv. Brunonas, šv. Romualdo mokinys ir imperatoriaus Enriko II giminaitis[2]).

Atsitiktinai iš toli atvykstą misionieriai negalėjo turėti pasisekimo. Tada nebuvo arti tvirto krikščionybės centro, kuris būtų galėjęs remti krikščioniškos misijos akciją Lietuvoje. Kaimyninės rusų ir lenkų valstybės, politiškai susiskaldžiusios, negalėjo būti misijų centrais lietuvių tautai.

XIII-me amžiuje aplinkybės kitaip susidėjo. Lietuvos pašonėje įsikūrė du vokiški ordinai, kurie vėliau susiliejo į vieną. Teutonų ordinas, Kryžiaus karo žygių padedamas, nukariavo lietuviams gimininga tautas (latvius su prūsais) ir įkūrė galingas valstybes. Tada Pabaltijo bažnytinėse respublikose įsikūrė galinga bažnytinė provincija iš keturių Livonijos vyskupijų: Rygos, Kuršo, Ezelio, Dorpato ir keturių Prūsijos vyskupijų: Sambijos, Pomezanijos, Varmijos, Kulmijos, Rygos arkivyskupui vadovaujant. Tokia milžiniška bažnytinė provincija apsupo Lietuvą iš šiaurės ir iš vakarų. Pabaltijo vyskupijose tada įsikūrė nemaža vienuolynų, kurie galėjo duoti užtenkamai jėgų misijų darbui. Tuo laiku misijų akcija buvo gana pakilus. Pranciškonai važinėjo misijų net į tolimą Mongoliją. Juo labiau jie negalėjo aplenkti artimesnės Lietuvos. Deja, jiems čia negalėjo sektis. Jų darbui kliudė įsisenėjusi politinė kova tarp Lietuvos ir teutonų ordino.

Romos Kūrija, normuodama ir kontroliuodama misijų veiklą, stengėsi šalinti politinio egoizmo siekimus. Ji duodavo misionieriams tarp svetimų tautų grynai katalikiškų instrukcijų. Popiežiai Inokentas III ir Honorijus III Livonijos bei Prūsijos misionierius ir kryžiuočius ragino neofitų tiek neslėgti, kad jie, krikščionimis virtę, nepasijustų blogesniame būvyje. Kryžiuočiai, duodami karinę pagalbą krikščionims, turį rūpintis ne pagonis nukariauti, bet juos atversti[3]). Honorijus III, imdamas

---

[1]) Voigt H. G., Adalbert von Prag, Westend — Berlin, 1898.

[2]) Annales Quedlinburgenses (Mon. Germ. Hist. Script. III, 80).

[3]) Potthast, Regesta pontificum Romanorum 4575.

1224 m. į savo globą Livonijos misijas, užtikrino to krašto tautoms laisvę. Popiežius tada pabrėžė, kad tos tautos liksiančios laisvos, būsiančios tik Kristaus ir Romos Bažnyčios valdžioje[1]).

Tačiau greta popiežiaus buvo dar kitas galingas krikščionybės globėjas — Romos imperatorius vokiečių tautos, kuris taip pat laikė savo pareiga remti krikščionių misijas. Šis misijų globėjas greta religinių tikslų turėjo ir politinių: plėsti ir stiprinti vokiečių tautos romėnų imperiją. Į misijų plotus jis žiūrėjo kaip į savo imperijos kolonijas. Fridrichas II, 1226 m. paskelbdamas teutonų ordino žemes Romėnų imperijos kunigaikštija, jam dovanojo ne vien Prūsus, bet ir tolimesnius Lietuvos kraštus, kuriuos ordinas nukariaus. Imperatoriaus apaštalavimo priemonės, rekomenduojamos kryžiuočių misionieriams, skyrėsi nuo tų priemonių, kurias popiežiai buvo užakcentavę tiems patiems tikėjimo skelbėjams vokiečiams. Fridrichas II sako, kad kryžiuočiai turį ne vien pagonis krikščioninti, bet ir juos nukariauti[2]). Livonijos valstybės kunigaikščiai, vyskupai, misijose labiau laikėsi popiežiaus nurodyto metodo; jie darė sutartis su vietiniais gyventojais ir tuo būdu įgydavo Livonijoje tą politinę valdžią, kurią ligšiol čia buvo turėję rusai. Tuo tarpu teutonų ordinas Prūsuose savo misijų darbe labiau praktikavo imperatoriaus metodą. Tačiau ir ordinas, Bažnyčiai tarpininkaujant, pradžioje turėjo geruoju tartis su vietos gyventojais ir 1249 m. padarė su prūsais sutartį, palikdamas jiems žemę ir asmens laisvę. Popiežių legatai, siunčiami į Livoniją ir Prūsus misijų prižiūrėti, reikalavo nuo misijonierių laikytis popiežiaus nurodyto metodo.

Tačiau praktikoje krikščioniško misijų principo nesilaikyta. Patys popiežiai, vadovaudami Pabaltijo misijai, dažnai sumaišydavo grynai pasaulinį politinį momentą su bažnytiniu krikščioniškuu. Todėl, pradedant lietuviams skelbti katalikų tikėjimą, buvo paleistos į darbą pasauliškos valdžios priemonės (brachium saeculare), kurios aiškiai prieštaravo krikščionybės dvasiai.

Katalikiškų misijų veikla Rytų Europoje suaktyvėjo XIII-am amžiui įpusėjus. Popiežius Inokentas IV paskyrė 1246 m. Prū-

---

[1]) Potthast, 7343.

[2]) Preuss. U B. I. 1. Nr. 56.

sijos ir Livonijos arkivyskupą Albertą Suerbeerą savo legatu Rusijos kraštams[1]). Tąjs pačiais 1246 m. Haličo-Valuinės kunigaikštis Danielius buvo priimtas į popiežiaus globą[2]). Tą patį ketino padaryti ir kiti Rusijos kunigaikščiai. Popiežius tada tikėjosi išvaduosiąs Rusiją iš totorių valdžios ir sujungsiąs ją su katalikų Bažnyčia. Livonijos valstybė turėjo būti svarbiausioji Haličo talkininkė toje akcijoje prieš totorius. Taip aplinkybėms susidėjus, lietuvių tauta, atkakliai laikydamasi pagonybės ir puldinėdama savo kaimynus, prieštaravo Romos Kūrijos platiems sumanymams. Valuinė ir Livonija susijungė prieš Lietuvą. Sąjungininkų sumanymai sutapo su ta nuotaika, kuri buvo susidariusi tarp mažųjų Lietuvos kunigaikščių dėl nepasitenkinimo Mindaugo centraline valdžia. Vienas jų, Tautvilas, priėmė krikštą Rygoje ir ėjo išvien su Livonijos ordinu, norėdamas išgriauti Mindaugo monarchiją. Mindaugas, gabus politikas, suprato situacijos rimtumą. Susitikęs su ordino magistru, jis stengėsi išardyti vokiečių sąjungą su Lietuvos kunigaikščiais. Per šias derybas didysis Lietuvos kunigaikštis įsitikino, kad kitos išeities jam nėra, kaip tik priimti katalikų tikėjimą. Todėl jis pasikrikštijo su savo žmona, vaikais ir daugybe savo valdinių. Šio svarbaus įvykio šaltiniai aiškiau nenušviečia. Apie Mindaugo krikštą žinome iš kelių eiliuotos Livonijos kronikos eilučių ir trumpo paminėjimo popiežiaus Inokento IV bulėse.

Mindaugas pasiuntė pas Inokentą IV savo delegaciją pranešti apie įvykusį krikštą ir prašyti, kad popiežius priimtų Lietuvos kraštą į Apaštalų Sosto globą bei apsaugą. Popiežius savo 1251 m. liepos 17 d. bule, adresuota Lietuvos valdovui, praneša, kad Lietuvos kraštas esąs paimtas šv. Petro nuosavybėn ir pats Mindaugas su savo gimine esąs ypatingoje Apaštalų Sosto globoje. Popiežius pavedė vyskupui Enrikui žiūrėti, kad vyskupai ir kunigai, kuriems teks dirbti Lietuvoje, imdami dešimtines, neapsunkintų karaliaus ir jo valdinių. Kitu savo raštu popiežius įsakė Kuršo ir Ezelio vyskupams saugoti, kad niekas neskriaustų Mindaugo, esančio Apaštalų Sosto globoje. Pagaliau

---

[1]) Bunge, Livl. U. B. I. Nr. CXCI. skil. 249.

[2]) Turgenev, Historica Rusiae Monumenta I, psl. 57.

Inokentas IV įgaliojo Kulmijos vyskupą popiežiaus vardu vainikuoti Mindaugą Lietuvos karalium ir konsekruoti Lietuvai vyskupą. Lietuvos vyskupas turėjo tiesiogiai priklausyti popiežiaus. Todėl Kulmijos vyskupas, jį konsekruodamas, turėjo paimti nuo jo priesaiką popiežiaus vardu pagal pridėtą prie bulės formulę[1]).

Krikštas buvo tada Lietuvai labai naudingas. Jos valdovas, krikščionis, savo teisėmis susilygino su kitais Vakarų Europos krikščionių karaliais ir pasidarė didžiulės krikščionių valdovų šeimos narių. Aukščiausias krikščionybės autoritetas — Romos popiežius pripažino jį suvienytos Lietuvos karalium ir užtikrino jam Apaštalų Sosto globą. Teutonų ordinas turėjo būti Mindaugo sąjungininkas ir jo padėjėjas.

Popiežiaus Inokento IV bulės, rašytos Lietuvos karaliui, padeda susekti Mindaugo krikšto datą. Tos bulės buvo rašytos Milane 1251 m. liepos 15—26 d. Kol lietuvių pasiuntiniai nuvyko į Italiją, kol popiežius išsprendė svarbų Mindaugo prašymą, kol buvo surašyti atsakymai, turėjo praeiti keli mėnesiai Todėl Mindaugo krikštas turėjo įvykti tik 1251 m. pradžioje. Krikšto vieta, rodos, yra buvusi Mindaugo sostinė. Kur ji tada buvo, žinių neliko.

Nei 1251, nei 1252 m. nieko negirdėti apie Mindaugo vainikavimą Lietuvos karalium. Matyt, vainikavimas nusitęsė dėl intrygų iš teutonų ordino pusės. Tik po dvejų metų (1253 m.) Kulmijos vyskupas Enrikas uždėjo Mindaugui vainiką[2]).

Sunkiai vyko ir vyskupiją steigti. Dėl Livonijos vyskupų intrygavimo Kulmijos vyskupas Enrikas nekonsekravo vyskupo Lietuvai. 1253 m. popiežius įgaliojo Livonijos arkivyskupą Albertą pašventinti vyskupu tinkamą kandidatą, kuris būtų Mindaugo malonėje. Bet ir Rygos arkivyskupas kažkaip vis delsė įvykdyti popiežiaus įsakymą. 1252 m. Mindaugas dar kartą kreipėsi į popiežių ir prašė paskirti Lietuvos vyskupu teutonų ordino kunigą Kristijoną.[3]) Arkivyskupas Albertas, matydamas, kad ilgiau nebegalės delsti, pagaliau Kristijoną konsekravo vys-

---

[1]) Theiner, A., Monumenta Historica Poloniae et Lithuaniae I, psl. 46-50.
[2]) Bunge, Livl. U B. I. CCXLIII. skilt. 313.
[3]) Bunge, Livl. U B. I. Nr. CCLIV. skil. 337.

kupu, bet prieštaraudamas popiežiaus įsakymui paėmė iš jo priesaiką ne popiežiaus, bet savo vardu. Taip darydamas arkivyskupas norėjo Lietuvos vyskupiją prijungti prie savo bažnytinės provincijos. Mindaugas nesutiko su šiuo įvykusiu faktu ir dėl neteisėto žygio Albertą apskundė popiežiui. Tada Inokentas IV panaikino Kristijono priesaiką, padarytą Albertui, ir įgaliojo Neuburgo vyskupą paimti iš Lietuvos vyskupo naują priesaiką popiežiaus vardu[1]). Tuo būdu dėl Mindaugo rūpesčių Lietuvos vyskupija neįėjo į vokišką Livonijos bažnytinę provinciją. 1254 m. kovo 12 d. Mindaugas aprūpino savo vyskupiją žemėmis. Jai išlaikyti Lietuvos karalius dovanojo pusę žemių Raseinių srityje, pusę Betygalos ir Laukuvos sričių[2]). Kitą šių sričių pusę jau pirmiau buvo jis ordinui dovanojęs.

Kaip plito tikėjimas Lietuvoje, ką veikė jos vyskupas, kur jis gyveno, apie tai beveik nieko nežinome. Matyt, katalikų būvis Lietuvoje buvo sunkus, jeigu popiežius Aleksandras IV 1255 metais turėjo raginti Mindaugą, kad gintų Letuvos vyskupą, iš visų pusių pagonių puolamą[3]).

Tais pačiais 1253 metais, kuriais arkivyskupas Albertas pašventino Lietuvai vyskupą Kristijoną, Gniezno arkivyskupas Pelka konsekravo Kozlove (Mozūrijoj) dominikoną Vitą Lietuvos vyskupu. Tuo būdu buvo susidariusios dvi vyskupijos Lietuvoje[4]).

Mindaugas buvo sudaręs politinę sąjungą su teutonų ordinu. Jis rėmėsi vokiečių pagalba kovodamas su savo priešais, Valuinės ir mažaisiais Lietuvos kunigaikščiais. Už tą sąjungą Mindaugas dovanojo ordinui kai kurias žemes Žemaičiuose. Teutonų ordinas stengėsi toliau plėsti savo teritoriją Žemaičių sąskaita, norėdamas sujungti savo perskirtas Prūsų ir Livonijos šakas. Toks kryžiuočių laikymasis sukėlė žemaičius prieš Mindaugą, kaip teutonų ordino sąjungininką. Žemaičiai stojo į kovą su ordinu ir davė jam kelis smarkius smūgius. Žymiausios kautynės įvyko prie Durbės, kur buvo sumuštos susijungusios

---

[1]) Bunge, Livl. U B. I. Nr. CCLXXII. skilt. 354.
[2]) Bunge, Lil. U B. I. Nr. CCLXIII. skilt. 345.
[3]) Bunge, Livl. U B. III. skilt. 50.
[4]) Stakauskas. Lietuva ir V. Europa. psl. 99—124.

Prūsų ir Livonijos ordinų kariuomenės. Po šio pralaimėjimo ordino valdžia pašlijo visuose Pabaltijo kraštuose. Sukilo prieš ordiną prūsai ir kuršiai. Žemaičiams atrodė, kad atėjo metas visai išvaryti vokiečius iš Pabaltijo.

Žemaičių laimėjimai darė įtakos pačiam Mindaugui. Jis pasidavė jų spaudžiamas ir susijungė su jais, nutraukdamas santykius su vokiečių ordinu. Tačiau pasirodė, kad žemaičiai perdaug pasitikėjo savo laimėjimais. Mindaugas pats vėliau gailėjosi susidėjęs su jais ir pradėjo svyruoti. Tą jo svyravimą pastebėjo Žemaičiai ir jį 1263 m. nužudė.

Taip žuvo suvienytos Lietuvos valstybės kūrėjas, valdovas didžių politinių gabumų ir nepaprastos energijos, kuri reikalinga tokiam sunkiam darbui, kaip tautos jungimas į vieną valstybinį organizmą. Drauge su Mindaugu žlugo Lietuvoje ir katalikų tikėjimas, kuris dar nebuvo suspėjęs tvirtai prigyti. Kylant pagonių reakcijai, Lietuvos vyskupas Kristijonas 1259 m. pasitraukė į Vokietiją, ten ir mirė. Vėliau buvo pašventintas jo įpėdinis Jonas, bet kad, Mindaugą nužudžius, valdžią paėmė Lietuvoje uolūs pagonybės šalininkai, tai jis ir negalėjo atvykti.

Mindaugo laikais veržėsi į Lietuvą ir pravoslavija iš Rusijos. Mindaugo sūnus Vaišilkas, regis, gimęs iš pirmosios Mindaugo žmonos rusės, priklausė pravoslavų cerkvei, ir taip uoliai buvo prie jos prisirišęs, kad gyveno vienuoliškai, pasistatęs vienuolyną Nemuno krante, netoli nuo Naugarduko. Jis palaikė artimus santykius su Valuinės kunigaikščiais; vienam iš jų, Švarnui, 1268 m. netgi pavedė valdyti Lietuvą, o pats antrą kartą grįžo į vienuolyną. Turime ir daugiau duomenų, iš kurių matome, kad lietuviai priimdavo pravoslaviją. Mindaugo priešininkas, kunigaikštis Daumantas, bėgdamas nuo Vaišilko keršto, išsikėlė į Pskovą su 300 savo kareivių. Ten jis pasikrikštijo, ir pskoviečiai jį išrinko savo kunigaikščiu. Pravoslavijos išpažintojų randame ir kunigaikščio Traidenio giminėje. Valuinės metraščio žiniomis jo keturi broliai Borza, Sirputis, Lesius ir Svelkenis buvo labai uolūs krikščionys, gyvenę taikiai ir šelpę pavargėlius. Tačiau Valuinės kunigaikščiai savo žiauriu elgesiu stumte stūmė nuo savęs lietuvius, kurie buvo linkę į pravoslaviją. Valuinės kunigaikščiai nužudė vienuolyne gyvenantį, niekam nekliūvantį Vaišilką, užmušė karuose tris Traidenio bro-

lius krikščionis. Todėl nenuostabu, kad Traidenis taip smarkiai kariavo su Valuine. Šis kunigaikštis nebuvo fanatikas pagonis; tai rodo ir faktas, kad jo duktė Gaudemundė buvo ištekėjusi 1279 m. už Polocko kunigaikščio Boleslovo[1]).

Lenkų istorikai, norėdami įrodyti lenkiškos kultūros senumą Lietuvoje, sugalvojo teoriją, kad labai anksti katalikų tikėjimas plitęs Lietuvoje iš Lenkijos. Dabartiniai Lietuvos lenkai esą ne sulenkėję lietuviai arba neseniai atsikraustę kolonistai svetimtaučiai, bet ainiai seniai Lietuvoje apsigyvenusių lenkų belaisvių, kurių daugel, lietuviams puldinėjant Lenkijos žemes, buvo gabenami į Lietuvą ir čia įkurdinami. Moksliškai tą teoriją suformulavo ir mėgino apginti prof. Abraham[2]). Abraham priskaito apie 20 lietuvių puolimų į Lenkijos žemes nuo 1246 m. ligi 1383 m. Kiekvieną kartą lietuviai išsivesdavę po kelis tūkstančius belaisvių lenkų, jų tarpe ir kunigų. Tie belaisviai, įkurdinti Lietuvoje, statėsi bažnyčių. Todėl dar prieš 1387 m. krikščionių tikėjimas iš tų lenkų belaisvių lietuviams buvęs gerai žinomas.

Deja, šios gražios lenkų teorijos nepatvirtina šaltiniai. Gediminas savo laiške, rašytame 1323 m. popiežiui, kalba tik apie tris katalikų bažnyčias Lietuvoje: dvi Vilniuje ir vieną Naugarduke. Be to, žinoma, kad 1387 metais, įvedant krikščionių tikėjimą Lietuvoje, visai nebuvo katalikų kunigų, mokančių lietuviškai. Krikšto apeigoms atlikti Jogaila buvo tada pakvietęs kunigų iš Lenkijos. Kur dingdavo tie belaisviai, kurie per karus patekdavo iš Lenkijos į Lietuvą? Remiantis šaltiniais, galima šį klausimą kitaip aiškinti. Žinoma, kad tais laikais buvo prekiaujama vergais. Be to, tam tikrais atsitikimais šie belaisviai būdavo paleidžiami arba giminių išperkami. Gedimino dukteriai Aldonai ištekant, į Lenkiją drauge su ja buvo paleista 24.000 belaisvių. Panašiai paleidžiama arba išperkama galėjo būti ir dažniau.

Nei vokiečiams, nei lenkams nepavyko XIII-me amžiuje palenkti Lietuvą į krikščionybę. Nepasisekė ir trečiam artimam

---

[1]) Totoraitis J., Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263. Freiburg (Schweiz) 1905. psl. 140—146.

[2]) Polska i Litwa w dziejowym stosunku psl. 12—13.

kaimynui — provoslaviškiems rusams. Jie, Lietuvos piliečiai, galėjo daugiau daryti įtakos. Tuo tarpu Lietuvos valstybė augo, kilo lietuvių tautinė sąmonė, stiprėjo jų pasitikėjimas savimi, ir ėjo gilyn jų griežtas nusistatymas prieš tuos katalikus, kurie, prisidengdami krikščionybės idealais, stengėsi pavergti lietuvių tautą. Tokiam antagonizmui įaštrėjus, katalikų tikėjimas ilgam negalėjo prigyti Lietuvoje.

Mindaugo bandymas įvesti katalikų tikėjimą Lietuvoje nuėjo niekais. Šis nepasisekimas buvo lietuvių tautai politiniu atžvilgiu labai nenaudingas. Lietuvių, latvių ir prūsų tautos, jei savo laiku būtų priėmusios krikščionių tikėjimą, būtų galėjusios sukurti vieną arba kelias valstybes, kurios būtų nuo Vislos ligi Dauguvos nusitęsusios su savo gražiais uostais Baltijos pakraščiu. Anais laikais buvo tai dar įmanomas dalykas. Teutonų ordinas tada nei Prūsuose nei Livonijoje nebuvo įsigalėjęs, ir vokiškas elementas tuose kraštuose buvo dar silpnas. Jei lietuviai tada būtų priėmę krikščionybę, teutonų ordinas, kaip krikščionių gynėjas, būtų buvęs nereikalingas. Jis nebūtų gavęs paramos iš Vakarų ir ilgainiui būtų susiliejęs su vietinėmis tautomis. Viskas virto kitaip, kai Lietuva stojo į griežtą opoziciją krikščionių tautoms. Tada teutonų ordinas turėjo pateisinantį pagrindą valdyti lietuviams ir prūsams. Prūsiškė ir livoniškė teutonų ordino šakos, besistengdamos susijungti, stūmė lietuvius nuo Baltijos ir slopino latvių ir prūsų vienybės su lietuviais mintį.

LITERATŪRA: *Klimas P.*, Lietuvių senobės bruožai. Vilnius, 1919. — *Bertuleit H.*, Das Religionswesen der alten Preussen mit litauisch — lettischen Parallelen (Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Heft 25 (1924) psl. 9—113 (Diss. Königsberg 1922). — *Maschke E.*, Der Deutsche Orden und die Preussen, Berlin, 1928. — *Caspar E.*, Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordensstaates in Preussen, Tübingen, 1924. — *Totoraitis J.*, Mindaugas, Lietuvos karalius, Mariampolė, 1932. — *Latkowski Jul.*, Mendog król litewski, Kraków, 1892. — *Stakauskas J.*, Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje, Kaunas, 1934. — *Lowmianski H.*, Studija nad początkami społeczenstwa i panstwa litewskiego; t. I—II., Wilno, 1931—1932. — *Šapoka A.*, Čekų karaliaus Przemyslo II (Otakaro II) žygiai į Prūsus ir planas nukariauti sau Galindiją, Jotvingus ir Lietuvą (Praeitis t. III). — *Ivinskis Z.*, Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva, Kaunas, 1933 (Atheneum 1933 m.): — *Zajączkowski St.*, Studya nad dziejami Żmuidzi w. XIII, Lwów, 1925. — *Abraham Wl.*, Polska i chrzest Litwy. (Polska i Litwa w dziejowym stosunku, 1914).

2

DERYBOS SU VYTENIU IR GEDIMINU DĖL KRIKŠČIONYBĖS ĮVEDIMO

Vytenio derybos dėl krikščionybės įvedimo. — Gedimino laiškai popiežiui, Saksonijos pranciškonams ir dominikonams, Hanzai ir kitiems pajūrio miestams. — 1323 m. Vilniaus sutartis. — Prūsų ordino agitacija prieš Gediminą. — 1324 m. popiežius šią sutartį patvirtina. — Popiežiaus legatai siunčiami pas Gediminą. — Popiežiaus legatų įgaliotiniai Vilniuje ir jų reliacija apie Gedimino nusistatymą krikščionybės atžvilgiu. — Lietuvos santykiai su krikščionimis kaimynais.

Didieji Lietuvos politikai, Gediminas, Algirdas ir Kęstutis, jautė reikalą susitaikinti su krikščionimis ir užmegsti su jais artimesnius santykius. Krikščionių tikėjimo įvedimas buvo šios taikos sąlyga. Todėl lietuvių valdovai ir tarėsi šiuo reikalu su krikščionybės atstovais. Didieji Lietuvos kunigaikščiai tose derybose visada iškeldavo nuo teutonų ordino puldinėjimų saugumo klausimą. Vadinasi, šiose derybose vyravo politinis momentas.

Pirmas buvo pradėjęs tartis dėl krikščionybės įvedimo Vytenis. 1298 m. Rygos miesto taryba ir dvasininkai savo aplinkraščiu paskelbė krikščionių pasauliui, kad pas juos buvo atvykę lietuvių pasiuntiniai, kurie pareiškė norį išpažinti krikščionių tikėjimą ir gyventi taikoje; pasižadėjimus jie patvirtinę savo šventomis apeigomis[1]). Vėliau 1312 m. atvyko į Rygą popiežiaus pasiuntinys Pranciškus de Moliano. Jam ir Rygos arkivyskupui Fridrikui Vytenis rašė, prašydamas atsiųsti du minoritu, kuriems jau buvo pastatęs bažnyčią. Bet vokiečių ordinas pasiuntęs kariuomenę ir sudeginęs tą bažnyčią[2]).

Dar labiau norėjo susiartinti su krikščionimis plataus masto politikas Gediminas. Tas jo noras turėjo būti plačiau žinomas, nes popiežius Jonas XXII raštu 1317 m. skatino Gediminą priimti krikščionių tikėjimą[3]). Vėliau didysis Lietuvos kunigaikštis laiškais popiežiui 1322-23 m. tikrai pabrėžė savo norą būti krikščioniu.

---

[1]) Bunge, Livl. U B. I. skil. 715 Nr.
[2]) Bunge, Livl. U B. II. skil. 140 Nr.
[3]) Mon. Polon. Vat. III. psl. 203.

Kai kurie senesnieji istorikai, kaip antai J. Voigt, ginčijo šių laiškų autentiškumą, laikydami juos Rygos arkivyskupo ir miesto fabrikatais. Bet dabar jų autentiškumas neabejotinai įrodytas. Popiežius Jonas XXII savo bulėse duoda Gedimino laiškų turinį. Be to, jis buvo siuntęs pas Gediminą pasiuntinius. Negalimas daiktas, kad Avinjono kūrijai Gedimino laiškų tikrumas būtų buvęs nežinomas. Livonijos įgaliotinių suvažiavime 1323 m. spalių mėn. buvo perskaityti Gedimino laiškai, ir jo paklausta, ar jis laikosi visų tuose laiškuose išreikštų pasižadėjimų. Gediminas patvirtino, kad laiškai tikrai jo rašyti, pripažino visus jų punktus ir pasakė, kai atvyksią popiežiaus pasiuntiniai, kurių kasdien jis laukiąs, tada jis padarysiąs tai, ką Dievas įdiegė į jo širdį[1]). Ir popiežiaus legatų pasiuntiniams, atvykusiems į Vilnių 1324 metais, Gediminas taip pat patvirtino savo laiškų autentiškumą, tik kitaip aiškino jų turinį.

Adresatų ir turinio atžvilgiu Gedimino laiškus galima suskirstyti trejaip: 1) Laiškai rašyti popiežiui, 2) Saksonijos pranciškonams ir dominikonams, 3) Hanzai ir kitiems Vokietijos pajūrio miestams.

Popiežiui buvo du laiškai. Vienas yra žinomas iš likusio nuorašo. Abiejų laiškų turinį paduoda Jonas XXII savo bulėse, rašytose Gediminui ir savo legatams. Pirmame savo laiške Gediminas šitaip rašo: Jis seniai girdėjęs, kad visi krikščionys turį klausyti popiežiaus. Jo pirmatakas Mindaugas su visa savo karalyste buvo priėmęs krikščionių tikėjimą, bet dėl žiaurių vokiečių ordino magistro skriaudų ir nesuskaitomų išdavimų, atsitraukęs nuo tikėjimo. Toliau Gediminas sakos, deja, ir lig šiai dienai esąs savo protėvių klaidose. Jo pirmatakai daug kartų buvę siuntę pasiuntinius pas Rygos arkivyskupus, prašydami taikos, bet teutonų ordino broliai tuos pasiuntinius žiauriai užmušę. Didysis kunigaikštis nurodo popiežiui tą faktą, kad jau Vytenis buvęs kvietęs minoritus į Lietuvą. Toliau jis kaltina teutonų ordino brolius, kad jie suiminėję arkivyskupus, vyskupus ir dvasininkus, vylingai išmetę iš bažnyčios arkivyskupą Fridrichą, užmušę Rygoje Bertoldą, naikiną kraštus, pav. Žemgalius ir kitus. „Šventasis ir gerbiamasis tėve, sako toliau Ge-

[1]) Bunge Livl. U B. VI. skil. 469. Nr. MMMLXX.

diminas, mes su krikščionimis kariauname ne dėl to, kad norėtume katalikų tikėjimą naikinti, bet mes ginamės nuo skriaudų, kaip tai daro ir krikščionių karaliai. Tai galima matyti ir iš to, kad mes turime minoritų ir dominikonų, kuriems davėm visišką laisvę krikštyti, pamokslus sakyti ir kitas šventas apeigas atlikinėti". Tai rašąs Gediminas dėl to, kad popiežius žinotų, kodėl jo pirmatakai mirė neįtikėję. Dabar jis rūpestingai prašąs, kad popežius pažvelgtų į jo apverktiną būvį; jis esąs pasirengęs, kaip ir kiti krikščionys karaliai, klausyti popiežiaus ir priimti krikščionių tikėjimą, kad tik niekuo nepriklausytų minėtų kankintojų, magistro ir brolių[1]). Iš popiežiaus Jono XXII bulės matome, jog Gediminas su savo sūnumis buvo pasirinkęs popiežių ir kardinolus savo tėvais ir jų prašęs, kad jie atsiųstų Rygos arkivyskupą su savo legatu į Lietuvą taikos padaryti ir sienų nustatyti[2]).

Antrojo Gedimino laiško turinį žinome iš to paties popiežiaus atsakymo. Iš jo matome, kad Gediminas su savo karalystės kunigaikščiais ir didikais yra to paties nusistatymo, kurį buvo popiežiui išreiškęs savo pirmame laiške. Būtent, jis tikįs į vieną Dievą; žinąs, kad popiežius skirtas tikintiesiems valdyti. Šiame antrame Gedimino laiške buvo išreikšta daug minčių, kurios popiežiui buvo priimtinos ir malonios. Iš popiežiaus atpasakojimo sunku rekonstruuoti Gedimino antrojo laiško turinį. Iš nuorašo galima tik konstatuoti, kad Gediminas buvo pasirengęs įvesti krikščionių tikėjimą ir prašė atsiųsti tarpininkus taikai padaryti.

Savo laiškuose dominikonams ir pranciškonams Gediminas sako, kad jis išleidęs pasiuntinius su laiškais pas popiežių prašydamas krikšto. Popiežiaus pasiuntinių su didele baime ir išsiilgimu jis laukiąs, esąs pasirengęs atsiduoti jo valiai; norįs kviesti vyskupus, kunigus ir vienuolius, išskiriąs tik tuos, kurie parduoda savo vienuolynus ir tykoja dvasininkų mirties. Jis norįs palaikyti bažnytines teises, gerbti dvasininkus ir plėsti Dievo garbę. Jis prašąs apie tai skelbti, kur tik jiems teksią pamokslus sakyti. Toliau jis kviečia į savo kraštą kareivius, pirklius

---

[1]) Bunge, Livländ. U B. II. skil. 140.

[2]) Theiner, Mon. Pol. et Lituan. I, 193.

ir amatininkus, žadėdamas jiems laisvę atvykti ir išvykti be muito. Kryžiuočiai, jį niekindami, sudeginę jo antspaudą, bet pirma geležis persimainysianti į vašką ir vanduo į uolą negu būsiąs atmainytas jo žodis. Prasimanytojai prieš šį raštą ir antspaudą esą šmeižikai, velnio tarnai, melagiai, heretikai, ir jiems šiuo raštu atimama garbė. Pagaliau prašo šį laišką perskaičius ir nusirašius toliau siųsti[1]). Pranciškonams rašydamas Gediminas praneša, kad jiems pastatęs dvi bažnyčias, vieną Vilniuje, o kitą Naugarduke; dar šiais metais prašo atsiųsti keturis brolius, mokančius lenkiškai, žemgališkai ir prūsiškai, tokius, kurie dabar yra ar buvo, o ne tokius, kurie apgaudinėja, tykodami dvasininkų mirties. Toliau jis kviečia į Lietuvą kareivius, pirklius, amatininkus, nurodydamas jiems laisvą kelią per Mozūriją. Jo žodis nesimainąs kaip uola. Šiaip pranciškonų laiško turinys toks pat, kaip ir dominikonų.

Hanzos miestams rašytų laiškų turinys yra toks: Visos karalystės priklausančios dangaus karaliaus Kristaus; šių karalysčių vieną valdąs Gediminas. Nors atrodo esąs mažiausias iš visų karalių, bet Dievo Apveizda esąs savo krašte didžiausias dėl to, kad valdžią turįs. Hanzos pirkliai ėję per Lietuvos karalystę į Novgorodą ir Pskovą. Gedimino pirmatakai buvę atidarę jiems savo kraštą, tik nesusilaukę padėkos. Bet tegu jie dabar nenusigąstą. Gediminas dvigubai daugiau žadąs duoti. Jis pasiuntęs popiežiui laišką, norėdamas būti vienybėje su Dievo Bažnyčia, ir laukiąs popiežiaus pasiuntinių atvykstant. Prašąs atsiųsti savo įgaliotinius ir žadąs padaryti tokią taiką, kurios krikščionys niekad neturėję. Jis pasikviesiąs vyskupų, kunigų ir vienuolių, kurių gyvenimas pagirtinas. Jis nenorįs tokių, kurie iš vienuolynų darą plėšikų lizdą. Jis kviečia pas save kareivius, pirklius ir amatininkus, žadąs atleisti nuo muito, ūkininkams gyvenimą be činšo per dešimtį metų. Pas jį esąs geresnis derlius nei kitose karalystėse. Žadąs ateiviams Rygos teisę. Turįs pastatytas tris bažnyčias, dvi minoritams ir vieną dominikonams, kad kiekvienas savo papročiu garbintų Dievą. Pagaliau nurodo laisvą kelią per Mozūriją ir prašo jo laišką toliau siųsti[2]).

---

[1]) Bunge, Livl. U.B.

[2]) Bunge, Lvl. U.B. II. psl. 144.

Iš tų laiškų matome, kad Gediminas buvo norėjęs krikštytis. Jis ypačiai pabrėžia tą laisvę, kuri yra duota jo valstybėje skelbti krikščionių tikėjimui. Pats Gediminas pasirodo laiškuose esąs pilnas energijos, labai pasitikįs savimi, aukštai vertinąs save ir savo valstybę. Visuose laiškuose žymiai kaltina ir smerkia teutonų ordiną. Jo laiškų tikslas yra aiškus: nori susitaikinti su krikščionimis, gauti iš jų pagalbos savo krašto kultūrai kelti ir sukompromituoti teutonų ordiną. Iš vienos pusės prasimuša jo palankumas krikščionybei, o iš kitos kerštinga agitacija savo priešo nenaudai.

Gediminas popiežiaus pasiuntinių laukė visus metus. Jonas XXII, užimtas kova su imperatorium Liudviku Bavariečiu, tik 1324 m. birželio 1 d. įteikė savo pasiuntiniams, vykstantiems pas Gediminą, įgaliojimo raštus. Per tuos metus Gediminui reikėjo vienam, be popiežiaus tarpininkavimo, derėtis su vokiečių ordinu.

1323 m. spalių 2 d. susirinko Vilniuje Livonijos įgaliotiniai. Dalyvavo Rygos arkivyskupo, jo kapitulos, Ezelio ir Dorpato vyskupų, Dorpato miesto, Danijos karaliaus, Rygos miesto ir vokiečių ordino atstovai. Su jais Gediminas, savo patarėjų remiamas, padarė Aukštaičių, Žemaičių, Pskovo ir visų kitų rusų kraštų vardu šią sutartį: abiejų pusių gyventojams atviri visi kitos pusės keliai, sausumos ir vandens. Pabėgę vergai, pareikalavus, išduodami. Kilę ginčai sprendžiami teisingai. Taika turi būti tvirta ir pastovi. Atvykstantiems į Lietuvą gyventi pripažįstama Rygos miesto teisė. Jei viena pusė nenorės laikytis šios sutarties, turės prieš du mėnesiu pranešti antrai pusei[1]).

Tuo tarpu prieš Gediminą ir visą jo taikingumo akciją smarkiai agitavo Prūsų teutonų ordinas. Varmijos vyskupas ir jo kapitula paskelbė atsišaukimą krikščionių pasauliui, nurodydami kelis žiaurius lietuvių puolimus 1323 m. krikščionių kraštuose, ir prašė netikėti šmeižtams, kurie buvo skleidžiami apie ordiną[2]). Prūsijos vyskupai pasiuntė atsišaukimą Livonijos vyskupams, ordinui ir miestams, kviesdami, kad jie atsisakytų nuo pasirašytos sutarties, kuri esanti pavojinga. Lietuviai savo

---

[1]) Bunge, Livl. U B. II. 150. Nr. DCXCIII.

[2]) Bunge, Livl. U B. II. 158. Nr. DCXCV.

vylingu gudrumu norį pražudyti Prūsijos ir Livonijos kraštus. Sunaikinę Prūsijos kraštą, jie sunaikinsią ir Livoniją[1]). Prūsijos minoritų viršininkas Nikalojus su savo gvardijonais taip pat stojo ginti teutonų ordino garbės. Ordinui prikišama, esą, jis kliudąs karaliui Gediminui priimti katalikų tikėjimą. Bet nuvykę pas jį daug iškilmingų pasiuntinybių ir pamatę, kaip jis apgaudinėjąs krikščionių pasaulį ir piktžodžiaująs Dievui. Jo valdiniai, žiauriai puldinėdami, naikiną krikščionių kraštus[2]). Panašaus turinio laišką teutonų ordinui išteisinti pasiuntė popiežiui, Olyvos ir Pelplino abatijų cistersai[3]). Tokia agitacija, žinoma, turėjo veikti viešąją opiniją. Ryga iš savo pusės teisinosi Liubekui, kad ji ne dėl pelno padarę sutartį su Gedeminu. Teutonų ordinas blogai daręs agituodamas prieš taiką, kurią pats pasirašė. Ryga prašė netikėti tam, ką ordinas rašąs prieš ją. Ji teisina ir Gediminą, sakydama, kad lietuviai plėšę Dobryniaus kraštą, Mozūrijos kunigaikščio kviečiami, o Dorpato ir Danijos žemes buvę užpuolę dar prieš pasirašydami taikos sutartį[4]).

Ordino gynėjai vis dėlto neįtikino popiežiaus. Jonas XXII matė reikiant ištirti priekaištus kryžiuočiams. Savo bulėje, kuri yra panaši į kaltinamąjį aktą vokiečių ordinui, įsako jo atstovams, kad nedrįstų kliudyti vykstantiems per jo žemes į pagonių kraštus dominikonams, minoritams ir kitiems dvasininkams. Toliau toje bulėje popiežius kaltina ordiną, kad jis, uždėdamas neofitams nepakeliamą pareigų naštą, vergais juos paverčiąs, kad labai spaudžiąs ir į kalėjimus uždarinėjąs vyskupus ir dvasininkus, neleidžiąs bažnyčių statyti ir Dievo žodžio klausyti. Panašius nekrikščioniškus darbus popiežius griežtai ordinui uždraudė. Buvęs tada Avinjone ordino magistras ir kiti jo atstovai prisiekė, kad visa tai esą netiesa, ir prižadėjo taip nedaryti. Popiežius uždraudė ordinui atiminėti Rygos arkivyskupui žemes, trukdyti jam ir kitiems krikščionims susisiekti su popiežium. Kad tie įsakymai nebūtų užmiršti, jie buvo už-

[1]) Bunge, Livl. U B. II. 160.
[2]) Bunge, Livl. U B. II. skil. 162.
[3]) Ibid. skil. 163.
[4]) Bunge, Livl. U B. VI. skil. 472 Nr. MMMLXXII.

protokoluoti[1]). Matyti, kad teutonų ordinas Avinjone pralaimėjo bylą su Rygos arkivyskupu. Ši byla buvo susijusi ir su Gedimino interesais.

Popiežius Gediminui buvo labai palankus. 1324 m. į Gedimino laiškus, jis pranešė, kad siunčiąs legatus, Elekto vyskupą Bartolomiejų ir Anico abatą Bernardą. Toliau šiame laiške popiežius sakos pasirūpinsiąs, kad teutonų ordinas Gedimino. priėmusio krikštą, neskriaustų. Gediminas, atsidavęs Romos Bažnyčios globai ir popiežių pasirinkęs savo tėvu, tikrai galėsiąs džiaugtis[2]). Tuo tarpu Rygos miestas pranešė popiežiui apie padarytą taikos sutartį su Gediminu Vilniuje ir, pridėdamas sutarties tekstą, prašė, kad popiežius ją patvirtintų[3]). Jonas XXII pabrėžė, kad šioje sutartyje nėra nieko tokio, kas būtų priešinga tikėjimui ir dorai; priešingai, ji tiesianti kelią pagonims atversti; todėl ją patvirtino ir įsakė vokiečių ordinui josios laikytis. O Ezelio vyskupą, prepozitą ir dekaną įgaliojo, reikalui esant, bausti bažnytinėmis bausmėmis tuos, kurie šiai taikos sutarčiai nusižengtų[4]). Taip pat buvo įsakyta laikytis taikos sutarties ir Prūsų ordinui[5]).

Atsiliepė į Gedimino laiškus ir Saksonijos pranciškonai. Matydami, kad susisiekimas su tolima Lietuva yra persunkus, jie prašė popiežių leidimo įkurti du savo vienuolynu Prūsuose ir vieną Revelyje, kad iš jų lengviau galėtų lankyti Lietuvą. Popiežius pritarė ir įsakė, kad tuose vienuolynuose gyventų po dvylika pranciškonų[6]).

Per pusantrų metų krikščionių pasaulis buvo susidomėjęs Gedimino laiškais. Livonijos vyskupai ir miestai, taip pat ir popiežius jų informuojamas, tikėjo gera Gedimino valia ir norėjo su juo taikingai gyventi. Jie matė, kad tik glaudesni santykiai gali sėkmingai paruošti dirvą krikščionybei. Tuo tarpu teutonų ordinas skelbė, kad Gediminas tik apgaudinėjąs krikščionis,

---

[1]) Bunge, Livländ. U B. II. skil. 164.
[2]) Bunge, Livländ U B. II. skil. 171.
[3]) Bunge, Livländ. U B. II. skil. 180.
[4]) M P Vat. III. 235.
[5]) Bunge, Livländ. U B. II. skil. 184.
[6]) M P Vat. III. 235.

pats nesiliaudamas su jais kovojęs ir esąs priešingas taikai. Popiežiaus legatai, kurie turėjo šią painią bylą ištirti, nežinodami, kaip tikrai Gediminas yra nusistatęs, patys apsistojo tuo tarpu Rygoje ir išsiuntė įgaliotinius į Vilnių tartis su Gediminu[1]). Įgaliotiniai po Visų Šventųjų atvyko į Vilnių ir tą pačią dieną vakare buvo pakviesti pas Gediminą. Jie rado jį besėdintį su patarėjais ir įteikė jam popiežiaus legatų, Rygos arkivyskupo, Ezelio ir Dorpato vyskupų ir Rygos miesto valdybos raštus. Tartis tuo tarpu Gediminas nenorėjo, duodamas laiko įgaliotiniams atsilsėti. Anksti rytą įgaliotiniai nuvyko pas minoritus. Ten radę dominikoną Nikalojų, teiravosi iš jo, nes jie buvo girdėję, kad Nikalojus dalyvaująs Gedimino taryboje. Įgaliotiniai jį klausinėjo, ar Gediminas dar besilaikąs to paties nusistatymo, kurį buvo išreiškęs popiežiui. Nikalojus atsakė, kad Gediminas pakeitęs savo nusistatymą. Broliai minoritai, Bertoldas ir Henrikas irgi teigė, kad karalius turėjęs gerą pasiryžimą, bet jį pakeitęs. Jie patys visus metus nebuvę kviečiami į karaliaus tarybą, kviečiamas buvęs tik vienas Nikalojus ir įtarė, kad jis tai padaręs. Po Mišių Gediminas pakvietė įgaliotinius į savo tarybą, taip pat ir vienuolius Nikalojų, Bertoldą ir Henriką. Popiežiaus legatų įgaliotiniai rado jį dvare su patarėjais, kurių iš viso buvo apie 20. Įgaliotiniai, žinodami Gedimino nusistatymą pasikeitus, pradėjo kalbėti iš tolo apie popiežiaus legatų atvykimą, procesą prieš teutonų ordiną, apie belaisvių ir turto grąžinimą. Toliau jie papasakojo, kaip popiežius džiaugdamasis priėmė jo laiškus, paaiškino, dėl ko taip negreit jis atsiuntė savo legatus. Pagaliau įgaliotiniai jam pareiškė, kad legatai atvykę tartis su juo dėl krikšto, kuris tiek rūpėjęs jam ir jo pirmatakams. Karalius paklausė, ar įgaliotiniai žino, kas buvo rašyta jo laiškuose. Įgaliotiniai atsakė, kad jis rašęs norįs priimti katalikų tikėjimą. Karalius atsakė, kad to neliepęs rašyti, ir jei tai Bertoldas parašęs, tai atsakomybė tekrinta ant jo galvos. „Jei būčiau turėjęs tokį sumanymą, tai tegu velnias mane krikštija". Jis laikąs popiežių ir arkivyskupą tėvais dėl to, kad jie vyresni už jį, kitus jam amžium lygius laikąs broliais, o jaunesnius už save vaikais. Toliau Gediminas kalbėjo: „Rusai garbina Dievą

[1]) Bunge, Livländ. U.B. VI. Nr. MMMLXXIII. skil. 477—483.

savo papročiu, lenkai savo, o mes savo papročiu, bet visi turime vieną Dievą. Jis pripažino savo laiškų turinį, išskirdamas tik krikštą. Jis krikštytis nenorįs: „Ką man kalbate apie krikščionis. Kur didesnės nedorybės, kaip tarp krikščionių, labiausiai tarp tų, kurie rodosi vienuoliais, kaip antai, kryžiuočiai, kurie suiminėja vyskupus, užmušinėja dvasininkus, Rygai didžiausių skriaudų padarė ir priesaikas laužo. Praėjusiais metais jie laisva valia atvykę prisiekė laikytis taikos už visą krikščioniją ir tuojau ją sulaužė, mano pasiuntinius užmušė. Visoms jų priesaikoms netikiu". Po tokių Gedimino šiurkščių žodžių. legatų įgaliotiniai nedrįso su juo derėtis dėl krikšto.

Kitą dieną popiežiaus legatų įgaliotiniai vėl atvyko pas minoritus. Gediminas atsiuntė pas juos savo patarėjus paklausti, ar krikščionys nori laikytis taikos. Jei kas norįs laikytis taikos, su tais ir jis palaikysiąs taiką. Kas nenorės taikos, tam jis atsilyginsiąs. Įgaliotiniai atsakė, kad, Gediminui pakeitus savo nusistatimą, jie nežiną, ką popiežiaus legatai, arkivyskupas ir kiti vyskupai darysią. Todėl jie pasiūlė Gediminui pasiųsti su jais savo įgaliotinius. Su pasiūlymu Gediminas sutiko, jei popiežiaus legatų įgaliotiniai pasiims atsakomybę už jo pasiuntinių laisvą grįžimą.

Kitą dieną pakvietė pas minoritus popiežiaus legatų įgaliotinius karaliaus vertėjas krikščionis Henekinas. Ten įgaliotiniai rado ir karaliaus valdininką su jo patarėjais. Šis valdininkas klausė minoritų, kokia buvo popiežiui rašytų laiškų pradžia. Brolis Henrikas atsakė, kad jis rašęs laiškus, kuriuos Gediminas per savo pasiuntinius išsiuntęs į Rygą. Pasiuntinys buvęs suimtas, bet laiškai nusiųsti popiežiui. Tada buvo paklaustas Bertoldas, ar jis rašęs laiške, kad karalius norįs krikštytis. Bertoldas atsakė, kad rašęs paskutinį laišką, kuris buvęs pasiųstas per Rygą. Jis rašęs iš karaliaus žodžių, kad šis norįs būti paklusnumo sūnus, prisijungti prie Bažnyčios, priimti krikščionis ir platinti Kristaus tikėjimą dėl to, kad matęs esąs paklydęs. Valdininkas atsakė: „Vadinasi, pripažįsti, kad neliepė tau rašyti apie krikštą. Bertoldas, ir dominikonas Nikalojus, ir visi įgaliotiniai atsakė, kad būti paklusnumo sūnumi ir prisijungti prie Bažnyčios reiškia ne ką kita, kaip krikštą. Tada valdi-

ninkas ir brolis Nikalojus pasakė, kad tai Bertoldas padaręs karaliui tiek nemalonumo.

Įgaliotiniai norėjo dar vieni pasimatyti su karalium, bet jis atsakė esąs užimtas su totorių pasiuntiniais. Tada įgaliotiniai stengėsi įtikinti karaliaus tarybininkus, kokios garbės ir galybės susilauktų Gediminas, priėmęs krikščionių tikėjimą. Pagaliau jie prašė, kad Gediminas per savo pasiuntinį atsakytų popiežiaus legatams, arkivyskupui ir Rygos miestui.

Tardamiesi su Gediminu, legatų įgaliotiniai ir privačiai rankiojo žinių. Nuo minoritų ir pasaulinių jie girdėję, kad Prūsijos ordino broliai dovanomis sukurstę žemaičių didikus prieš karalių, jie grąsinę karaliui iššudyti jo giminę, jei priimtų krikščionių tikėjimą. Panašiai grasinę ir rusai. Todėl karalius nedrįstąs daugiau kalbėti apie krikštą. Minoritai dar girdėję nuo brolio Nikalojaus, kad jis kartą sėdėjęs su karalium, kuris buvo pradėjęs kalbėti apie krikščionių tikėjimo priėmimą ir prašęs patarimo. Nikalojus atsakęs, kad karalius neprotingai padaręs, pasirinkdamas tėvu Rygos arkivyskupą, kuris pats negalįs apsiginti. Per dvylika metų negalėjęs pabaigti savo bylos su ordinu Romos kūrijoj. Kaip gi Gediminą galėsiąs apginti? Popiežius esąs toli. Kol jis galėsiąs suteikti pagalbos, karalius būsiąs galutinai sunaikintas. Nikalojus pataręs pasirinkti kokį galingą karalių, pavyzdžiui Vengrijos arba Bohemijos. Tą patį legatų įgaliotiniai girdėję slaptai ir iš paties Nikalojaus lūpų. Toliau jie dar klausinėjo vertėją Henikiną, kuris vertė karaliaus žodžius Bertoldui, kada šis rašė paskutinį laišką popiežiui. Henikinas bijodamas, slaptai kaip per išpažintį, pasakęs, kad karalius buvęs tvirtai pasiryžęs priimti krikščionių tikėjimą. Dėl ko pasikeitęs, nežinąs. Velnias pasėjęs savo sėklą. Pagaliau minoritai pranešė įgaliotiniams, kad jie girdėję iš vienos karaliaus dvaro moteries, kad tą naktį, kada išėję legatų įgaliotiniai, karalius, pasiėmęs į kambarį savo giminietį Erudoną, gailiai verkęs. Toji moteris spėjo, kad karalius dėl to verkęs, kad jam reikėjo išsižadėti savo sumanymo.

Toks yra legatų įgaliotinių protokoliškai surašytas pranešimas apie savo misiją Vilniuje. Kaip matome, jie rūpestingai tyrinėjo dalyką rankiodami žinias, kur tik galėjo. Iš jų pranešimo ir kitų aplinkybių atrodo, kad Gediminas tikrai buvo no-

rėjęs priimti katalikų tikėjimą. Popiežiaus legatai nerado jame blogos valios. Dar jiems Rygoje beviešint, arkivyskupas Fridrikas iškilmingai paskelbė ekskomuniką vokiečių ordinui[1]). Ekskomunikos akte ordinas kaltinamas daugiausia dėl skriaudų Livonijos Bažnyčiai. Taip pat randame įterptą kaltinimą, kad ordinas sutrukdęs Gediminui priimti krikščionių tikėjimą; jis nepraleidęs lietuvių pasiuntinių pas popiežiaus legatus, ir arkivyskupą; kryžiuočiai Gedimino pasiuntinį Sedegalį, vykstantį pas arkivyskupą ir legatus, užmušę Ašeradoje. Paminėta tame akte, kad ir taikos sutarties nesilaikymas su Gediminu trukdęs lietuviams priimti krikščionių tikėjimą. Tarp ekskomunikos akto liudininkų minimas ir popiežiaus legatas Bernardas su savo palydovais. Vadinasi, jis pritarė tai bausmei, kurią Rygos arkivyskupas paskelbė ordinui. Popiežiaus legatai išvažiuodami įsakė per ketverius metus laikytis taikos sutarties, padarytos su Gediminu[2]).

Kyla klausimas, kiek Gediminas iš tikrųjų buvo palinkęs į krikščionių tikėjimą. Jo griežti išsitarimai apie krikščionis kilo ne tiek iš priešingo jiems nusistatymo, kiek iš jo karšto būdo. Kad jis nebuvo krikščionių tikėjimo priešininkas, kalba patys faktai. Pirmoji jo žmona buvo, regis, krikščionė rusė. Dvi jo dukterys buvo ištekėjusios už katalikų kunigaikščių: Aldona-Ona už Lenkijos karalaičio Kazimiero, kita už Plocko kunigaikščio Vaclovo. Kitos dukterys buvo ištekėjusios už pravoslavų kunigaikščių: viena už Maskvos kunigaikščio, kita už Tvėrės kunigaikščio, trečioji už Lietuvos kariuomenės vado ruso, Gardino viršininko Dovydo. Krikštyti buvo rusų cerkvėje Gedimino sūnūs: Normantas, Turovo ir Pinsko kunigaikštis, regis, ir Karijotas, kurio sūnūs valdė Podolijos kraštus. Beveik visi jo sūnūs buvo vedę žmonas ruses (Liubartas, Algirdas). Vadinasi, Gedimino šeima buvo labai susigiminiavusi su krikščionimis. Jo taryboje sėdėjo vienas kitas krikščionis vienuolis; jo vertėjas buvo krikščionis Henekinas. Matome, kad Gediminas nebuvo griežtas krikščionių priešas.

Lietuvos santykiai su krikščionimis kaimynais, Gediminui

---

[1]) Bunge, Livländ. U B. II. skil. 186.

[2]) Bunge, Livländ. U B. II. skilt. 187.

viešpataujant, buvo, palyginti, geri. Jo dukters Aldonos jungtuvės su Lenkijos karalaičiu buvo politinio pobūdžio: jos buvo suartinusios kuriam laikui Lietuvą su Lenkija. Nuo 1325 ligi 1331 metų Gediminas buvo padaręs sąjungą su Vladislovu Lokietku ir per šiuos metus iš vien kovojo su teutonų ordinu. Tačiau praktika parodė, kad sąjunga su pagonimis turi savo keblumų. Ordinas skundė Vladislovą krikščionių tautoms, kad jis susidedąs su pagonimis prieš krikščionis.

Pats Gediminas, pradėdamas derėtis dėl krikšto, regis, turėjo daugiau politinių nei religinių motyvų. Pasikalbėjime su popiežiaus legatų įgaliotiniais Gediminas reiškia džiaugsmo dėl ordino nepasisekimų. Pakeitęs savo nusistatymą dėl krikšto, Gediminas prisikabina prie formalumų ir visą kaltę suverčia Bertoldui. Tikėjimo atžvilgiu jis atrodo indiferentas. Jam visi tikėjimai lygiai geri, visuose garbinamas tas pats vienas Dievas. Toks tikybinis sinkretizmas lengvai galėjo susidaryti Lietuvoje, kur susitikdavo katalikai, pravoslavai, totoriai ir lietuvių tikėjimo išpažintojai. Gediminas, rengdamasis atsisakyti pagonybės, tikėjosi laimėsiąs politiškai. Tačiau jo lūkesčiai neįvyko. Popiežius nesulaikė teutonų ordino veržimosi į Lietuvą. Prieš Gedimino katalikišką politiką labai protestavo žemaičiai ir rusai. Pats Gediminas, būdamas išdidus, perdaug pasitikėjo savimi. Jis, vienpusiškai smerkdamas teutonų ordiną, pats nenorėjo atsisakyti savo agresyvios politikos. Dėl savo užsispyrimo jis pasiliko savo tėvų sename tikėjime. Todėl visos derybos nepasiekė norimo tikslo. Tuo būdu Lietuva dar kartą praleido progą susitaikinti su krikščioniškąja Vakarų Europa.

LITERATURA: Васильевскій В., Обращеніе Гедимина въ католичество (Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія 1872, t. 169.); liet. vertime: Gedimino krikštas, apsakymai iš Lietuvos istorijos XIII—XIV amž. parašė V. Vasiljevsky, vertė J. Bagdonas. Kaunas, 1922. — Антоновичъ В. Б., Монографіи по исторіи западной и югозападной Россіи I. Кіевъ, 1885; lietuvių vertime: V. Antanavičius, Vytenis ir Gediminas 1293—1341, Vilnius 1921. — *Prochaska A.*, O prawdziwosci listów Giedymina (Rozprawy akad. umiejętnosci w Krakowie, 1895. t. 32 psl. 222—55.): — *Prochaska A.*, Stosunki Krzyżaków z Giedyminem i Łokietkiem (Kwartalnik Historyczny 1896). — *Chodynicki K.*, Próby zaprowadzenia Chrześcijanstwa na Litwie pszed r. 1386 (Przegląd Historyczny, t. XVIII, 1914.) — *Forstreuter K.*, Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden (Altpreussische Forschungen,

1928. psl. 239—261), — *Paszkiewicz H.* Polityka ruska Karimierza Wielkiego. Warszawa 1925. — *Zajączkowski St.*, Przymierze polsko — litewskie 1325 r. Kwartalnik historyczny , t. XL. *Jakštas J.*: Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu. 1934. Atsp. (žurn. „Senovė" Hum. fak. leid. 1936, Nr. 1.).

3

BANDYMAI PAKRIKŠTYTI ALGIRDĄ IR KĘSTUTĮ

Algirdo giminė christianizuojasi. — Kai kurie Kęstučio šeimos nariai išpažįsta krikščionišką tikėjimą. — Popiežiaus Klemenso VI raginimas. — Kęstučio pasižadėjimas priimti katalikų tikėjimą. — Vokiečių metraščių žinios apie Lietuvos kunigaikščių pasižadėjimą krikštytis. — Popiežiaus Gregoriaus XI raštas į Algirdą, Kęstutį ir Liubartą. — Krikščionybės būvis Lietuvoje prie Algirdo ir Kęstučio.

Algirdo ir Kęstučio tvarkoma Lietuvos valstybė labai išaugo ir pasidarė žymi kitų Europos valstybių tarpe. Kovos su teutonų ordinu dar labiau paaštrėjo. Bažnyčia, remdama savo autoritetu krikščionių kraštus prieš lietuvius, drauge norėjo, kad Lietuvos valdovai priimtų krikščionių tikėjimą.

Turime kelis popiežių atsišaukimus Lietuvos kunigaikščiams. Kaip Gedimino laikais, taip ir dabar Romos Kūrija norėjo juos palenkti krikštui. Tačiau neišliko jokio lietuvių kunigaikščių atsakymo į popiežiaus atsišaukimus. Dėl to sunku pasakyti, ar Algirdas ir Kęstutis tikrai buvo žadėję įvesti krikščionybę.

Algirdas ir Kęstutis buvo plataus masto politikai, kurie buvo ne tiek tikėjimo, kiek valstybės reikalais susirūpinę. Politiniai motyvai vyravo ypačiai Algirdui. Jis 1318 m., jaunas, išėjo užkuriomis į Vitebską ir 1320 m. uošviui mirus paveldėjo Vitebsko kunigaikštystę. Valdydamas krikščionių kraštą, jis norėjo turėti to krašto gyventojų pasitikėjimą ir visus savo pirmosios žmonos sūnus: Andrių, Dimitrą, Fedorą, Konstantiną ir Vladimirą leido krikštyti pravoslavų cerkvėje. 1345 m. Algirdas tapo didžiuoju kunigaikščiu ir persikėlė į Vilnių. 1349 m., mirus pirmajai žmonai, jis vedė Tvėrės kunigaikštytę Julijoną, taip pat krikščionę. Bet gyvendamas lietuvių tarpe Algirdas

labiau slėpė savo palankumą krikščionybei ir visus savo antrosios žmonos vaikus, gimusius Vilniuje, auklėjo senajame lietuvių tikėjime. Kai kurie iš jo sūnų, kaip antai, Lengvenis, Kaributas, Skirgaila, pasikrikštino, gavę valdyti rusiškas kunigaikštystes, o kiti, kaip antai, Švitrigaila, Karigaila ir Vygandas, priėmė krikštą drauge su Jogaila 1386 m. Savo dukteris Algirdas išleisdavo už krikščionių kunigaikščių; tekėdamos jos priimdavo ir krikščionių tikėjimą. Agripina ir Elena buvo ištekėjusios už rusų kunigaikščių, Aleksandrą už Mozūrijos kunigaikščio, Joana už Štetino kunigaikščio Kazimiero, Aldonos sūnėno. Ta proga popiežius suteikė dispensą nuo giminystės kliūties. Vadinasi, ir Algirdo šeima, panašiai kaip ir Gedimino, labiau buvo krikščioniška nei pagoniška.

Ne taip aiški yra tikybiniu atžvilgiu Kęstučio asmenybė. Jis laikomas uoliu senosios lietuvių religijos gynėju. Darydamas sutartis su savo kaimynais, jis tvirtino jas pagoniškomis apeigomis (1351 ir 1382 m.). Bet ir jo giminėje randame krikščionių. Jo duktė Ona buvo ištekėjusi už Mozūrijos kunigaikščio. Sūnus Būtautas 1365 m. išbėgęs iš Lietuvos, priėmė katalikų tikėjimą ir vėliau žinomas Henriko vardu. Jis dalyvavo Lietuvos krikšte. 1381 m. pabėgo paskui jį ir jo sūnus Vaidutis, 16 metų amžiaus vaikinas, kuris, pamilęs krikščionių tikėjimą, įstojo į dvasininkų luomą ir mirė Krokuvos universiteto profesorium[1]).

Krikščionybės įvedimo klausimas visada kildavo, kai tik Lietuvos kunigaikščiams reikėdavo daryti taikos sutartis su krikščioniškomis valstybėmis arba kitaip su krikščionimis susiartinti. Lenkijos karalius Kazimieras III pranešė popiežiui Klemensui VI, kad Kęstutis ir jo broliai ketiną greit priimti katalikų tikėjimą. Popiežius maloniai kreipėsi į Kęstutį, ragindamas jį įvykdyti savo sumanymą; žadėjo jam suteikti Apaštalų Sosto globą ir pagalbą, ketino jam po krikšto duoti karaliaus vainiką ir ginti jo teises. Kitu savo raštu Klemensas VI ragino Gniezno arkivyskupą siųsti į Lietuvą kunigų, kurie popiežiaus vardu krikštytų Lietuvos kunigaikščius ir jų tautą.

Apie Kęstučio pasižadėjimą priimti katalikų tikėjimą pasakoja vengrų kronika, vadinama Dubno kronika. Vengrijos

[1]) Theiner, Mon. Pol. et Lithuan. I. psl. 525.

karalius Liudvikas, Kazimiero III kviečiamas, vesdamas Vengrijos ir Lenkijos kariuomenes, susitiko su Kęstučiu jo valstybės pasienyje, atrodo, Volynijoje. Kęstutis, atvykęs į Liudviko stovyklą, pasirašė sutartį ir ją patvirtino pagoniškomis apeigomis. Jis pasižadėjo su broliais ir visa tauta pasikrikštyti už tai, kad Liudvikas išrūpintų jam iš popiežiaus karaliaus vainiką. Kęstutis šia sutartimi apsiėmęs eiti su savo kariuomene į pagalbą Vengrijos karaliui. O Liudvikas ir Lenkijos karalius pasižadėjo už tai padėti jam atvaduoti iš teutonų ordino Lietuvos žemes ir ginti nuo kryžiuočių bei totorių. Kęstutis žadėjęs įkurti Lietuvoje vyskupijų, vienuolynų, jau buvo vykęs su Liudviku į Budą krikštytis, bet kelyje, pasinadodamas nakties tamsa, pabėgo su savo palydovais[1]).

Vokiečių metraščiai taip pat buvo paskleidę žinių apie Lietuvos kunigaikščių pasižadėjimą krikštytis. Šių metraščių žiniomis Lietuvos karalius 1358 m. leidęs savo pasiuntinius tartis dėl krikšto į Niurnbergą pas imperatorių Karolį IV. Imperatorius išleidęs į Lietuvą iškilmingą delegaciją: Pragos arkivyskupą Ernestą, Silezijos kunigaikštį ir Vokietijos provincijos teutonų ordino magistrą Volframą Nellenburgą. Lietuvos kunigaikščiai sutikę atvykti į Breslavą krikštytis. Imperatorius su daugybe palydovų paskirtu laiku atvykęs, bet Lietuvos kunigaikščių jam buvę pranešta, kad jie tada tik sutiksią krikštytis, jei teutonų ordinas grąžinsiąs Lietuvai visas išplėštas provincijas[2]). Tiksliau šį faktą aprašo artimesni, geriau informuoti Prūsijos metraštininkai. Apie lietuvių norą krikštytis pranešė imperatoriui pabėgęs teutonų ordino riteris Plavė. Prūsijos metraščio nuomone, lengvatikys imperatorius pasiuntė savo delegaciją; ją vyriausias Ordino magistras praleido per Prūsijos žemes. Lietuviai reikalavo sau žemių šiose ribose: Alės ir Pregalio upių, jūros ir Dauguvos. Ordinas turįs išsikelti į totorių pasienį. Šias sąlygas įvykdžius. Lietuvos kunigaikščiai sutinka krikštytis.[3]) Pasiuntiniai pamatę, kad jos neįvykdomos, nieko nepešę, išvyko.

Žinios apie Lietuvos krikštą buvo pasklidusios ir Lenkijo

---

[1]) Kučinskas A., Kęstutis, Didysis Lietuvos kunigaikštis.

[2]) Voigt J., Geschichte Preussens V. 127.

[3]) S S. rer. Pruss. II. psl. 79 (Wartbergės kronika).

je. Kazimieras III pranešė popiežiui Inokentui VI, kad lietuviai, jei ne visi, tai žymi jų dalis greit priimsią Katalikų tikėjimą. Todėl Lenkijos karalius prašė, kad popiežius įsakytų imperatoriui Karoliui IV ir Vengrijos karaliui Liudvikui drauge su Lenkijos karalium ginti naujus krikščionis. Toliau Lenkijos karalius prašė, kad visos bažnyčios, kurios būsiančios įkurtos Lietuvoje, būtų subordinuotos Gniezno arkivyskupui ir kad dvasininkai visada būtų imami iš Gniezno metropolijos[1]). Tur būt, ryšium su tais prašymais popiežius Inokentas VI rašė Vengrijos karaliui Liudvikui, Opolijos kunigaikščiui Vladislovui ir Mozūrijos kunigaikščiui Ziemovitui, reikšdamas vilties, kad Lietuvos kunigaikščiai priimsią katalikų tikėjimą, ragindamas adresatus rūpintis tuo reikalu[2]). Sykiu popiežius rašė ir Lietuvos kunigaikščiams.

Pagaliau paskutinį raštą dėl Lietuvos krikščioninimo rašė popiežius Gregorius XI Algirdui, Kęstučiui ir Liubartui. Popiežius sakos žinąs, kad eina smarkūs permanentiniai karai tarp Lietuvos ir teutonų ordino bei kitų krikščioniškų valstybių. Jis ragina Lietuvos kunigaikščius geruoju priimti krikščionių tikėjimą. Tada esą pasibaigtų kraujo liejimas, žudymai, plėšimai, nelaisvės vargai, deginimai ir kitos nelaimės, kylančios dėl karų; įvyktų taika ir vienybė. Jei Lietuvos kunigaikščiai tam pritarsią, tada popiežius atsiųsiąs dvasininkų skelbti jiems krikščionių tikėjimą ir tartis dėl taikos sutarties sudarymo, Apaštalų Sosto vardu[3]). Neliko žinių, kaip Algirdas ir Kęstutis į visus tuos raginimus reagavo. Žinome tik, kad Lietuvos krikšto sumanymas nevirto tikrove.

Pažymėtina, kad teutonų ordinas ir jo dvasininkai šiuo laikotarpiu nesirūpina Lietuvos krikščioninimu. Apaštalų Sostas dabar pasirenka misijų įrankiais tolimesnius krikščionių valdovus: imperatorių Karolį IV, Vengrijos karalių Liudviką, Lenkijos karalių Kazimierą, Mozūrijos kunigaikščius.

Negirdėti, kad tuo laiku katalikų tikėjimas būtų turėjęs Lietuvoje pasisekimo. Pasakojimai apie Petro Goštauto atsivertimą ir pranciškonų iššudymą Vilniuje yra legendariniai dalykai[4]). Ži-

[1]) Mon. Pol. Vat. III. psl. 357.

[2]) Theiner, Mon. Pol. et Lithuan. I, psl. 561.

[3]) Ibidem, I. psl. 695.

[4]) Chodynicki K., Geneza i rozwòj legendy o trzech męczenikach litewskich (Ateneum Wileńskie VI. 1928).

nios apie tuos tariamuosius kankinius atsirado tik XVI amžiuje. Apie juos nieko nežino, nei Prūsijos pranciškonų metraščiai, rašyti XIV amžiuje, nei tų laikų Lenkijos metraštininkai.

Šiek tiek turėjo pasisekimo Lietuvoje pravoslavija. Algirdo žmona Julijona buvo pastačiusi Vilniuje cerkvę. Kai kurie didžiojo kunigaikščio šeimos nariai krikštijosi rytų apeigomis, gaudami valdyti rusiškąsias sritis. Ir šiaip kai kuriuos lietuvių didikų giminės susipravoslavindamos rusėjo, kaip antai, senoviška Alšėnų kunigaikščių giminė. Pasakojimai apie rusų pravoslavus kankinius Vilniuje yra neaiškūs ir abejotini. Leisdamas Lietuvoje plisti pravoslavijai, Algirdas saugojo, kad ji netaptų politikos įrankiu Maskvos valstybei prieš Lietuvą.

Prie Algirdo dideli rusų žemių plotai su savo cerkvės hierarchija pateko lietuvių valdžiai. Tas hierarchijos juridinis centras buvo Kijeve, Lietuvos valstybės ribose. Bet Kijevo metropolitas jau seniau buvo persikėlęs gyventi į Maskvą, kuri varžėsi su Lietuva dėl Rusijos žemių valdymo. Toje politinėje kovoje metropolitai savo autoritetu palaikė Maskvą. Algirdas gerai suprato to autoriteto svarbumą ir stengėsi, kad Lietuvos rusai būtų atpalaiduoti nuo Maskvos metropolito valdžios ir gautų sau bažnytinį centrą Lietuvos valstybėje. Algirdas pasiekė tai, ko buvo norėjęs. Trnovo metropolitas (bulgariškis) pašventė Kijevui metropolitą Teodoritą, kurį buvo atmetęs Konstantinopolio patriarchas. Kiek vėliau, 1354 m., Algirdas laimėjo sau ir Konstantinopolio palankumą. Metropolitu Lietuvai buvo pašvęstas Algirdo žmonos giminietis Romanas. Jo valdžioje buvo šie Lietuvos vyskupai: Turovo, Polocko,Naugarduko, Haličo-Volynijos. Tuo nesitenkindamas Romanas stengėsi paimti į savo valdžią ir Kijevą, kurį Algirdas buvo įgijęs 1358 m. Tačiau Konstantinopolio patriarchas mieliau palaikė pravoslavą Maskvos kunigaikštį, nei pagonį Algirdą. Mirus Romanui norėta panaikinti Lietuvos metropoliją. Bet Algirdas griežtai pasipriešino, sakydamas, kad Maskvos metropolitas esąs šališkas, pabėgusius į Maskvą Lietuvos valstybės kunigaikščius atleidžiąs nuo priesaikos, padarytos Lietuvos valstybei. Jei esą Konstantinopolio patriarchas nepatenkintų Algirdo reikalavimų dėl atskiros Kijevo metropolijos, tai jis tada paimsiąs Lietuvai metropolitą iš katalikų Bažnyčios. Šis argumentas paveikė. Ginčas buvo išspręstas kompromiso būdu. 1376 m. Konstantino-

polio patriarchas sutiko paskirti Kijevo ir visos Rusijos bei Lietuvos metropolitu Kiprioną, Lietuvai palankų, ta sąlyga, kad jis bus ir Maskvos metropolito Aleksijaus įpėdiniu.

LITERATŪRA: *Stadnicki K.*, Olgierd i Kiejstut synowie Gedymina W. Xięcia Litwy, Lwów, 1870. — *Antonovič V. B.* Monografii po istorii zapadnoi i jugozapadnoi Rosii t. I. Kiev, 1885. — *Boldt Fritz.*, Der Deutsche Orden und Littauen 1370—1386. Königsberg, 1873. Atp. iš Altp. Mon. — *Smolka Stan.*, Kiejstut i Jagiello (Pamiętnik akademii umiejętności w Krakowie. Wydzial filologiczny i historyczno-filozoficzny t. VII. Kraków, 1889). — *Chodynicki, K.*, Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie (Przegląd historyczny t. XVIII. 1914). — *Krumbholtz R.*, Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See, Königsberg, 1890. *Kučinskas A.*, Kęstutis Didysis Lietuvos Kunigaikštis (mašinėle rašyta V. D. Univer. Teol.-Filos. Fakulteto dissert. 1935 m.). *Fijalek J.*, Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy w, XIV. (Kwartalnik historyczny X. (1896), XI. (1897).

ANTROJI DALIS

GALUTINIS PASISUKIMAS Į VAKARŲ KULTŪRĄ

1

SUSIARTINIMAS SU LENKIJA IR AUKŠTAIČIŲ KRIKŠTAS

Politiniai santykiai Lietuvoje prieš susiartinant su Lenkija. — Susiartinimas su Lenkija: Jogailos pasiuntiniai pas Vengrijos karalienę Elžbietą. — Jogailos krikštas, jungtuvės su Jadvyga ir vainikavimas Lenkijos karaliumi. — 1387 m. Lietuvos krikštas. — Vilniaus vyskupijos įkūrimas. — Jogailos privilegijos Lietuvos bajorams ir katalikų bažnyčiai. — Derybos su teutonų ordinu. Ordino karingos politikos trukdymai toliau plisti krikščionių tikėjimui.

Algirdui mirus, tarp vyriausiųjų Lietuvos kunigaikščių, Kęstučio ir Jogailos, kilo kova. Kęstučiui tragiškai žuvus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą užėmė Jogaila, kuris, suartindamas Lietuvą su katalikiškais Vakarais, davė Lietuvos istorijai naują linkmę.

Teutonų ordinas kartą gyrėsi, kad jis savo kovomis privertęs lietuvius priimti krikščionių tikėjimą. Ir tikrai buvo tas momentas, kada atrodė, kad ordinas įbruks lietuviams krikščionybę prievarta. Jogaila, kryžiuočių pa[illegible]damas, nuveikė Kęstutį ir su ordino atstovais 1382 m. suvažiavęs Dubysos saloje, motinai Julijonai, broliams Kaributui, Lengveniui, Karigailai, Vygandui, Švitrigailai ir vilniečiui Hanekei pritariant, padarė šitokią sutartį: Jogaila dovanoja teutonų ordinui Žemaičių kraštą, gyvenamą ir negyvenamą, ligi Dubysos upės; pasižada be ordino žinios ir patarimo su niekuo nepradėti karo, ordinui padėti visuose jo *ka*ruose, už tai ir pats bus ordino remiamas.[1]) Kitu savo raštu

[1]) Raczynski C. d. Lith. pg. 57, pg. 59.

Jogaila su Skirgaila apsiėmė su savo tauta per ketveris metus pasikrikštyti[1]). Vadinasi, Jogaila ir jo artimi giminės buvo pasiryžę sueiti į artimus draugiškus santykius su teutonų ordinu ir krikštytis. Krikšto sąlygos buvo sunkios. Reikėjo kryžiuočiams atiduoti didžius Lietuvos plotus ir pripažinti jų hegemoniją. Tokiomis aplinkybėmis Jogaila nesiskubina vykdyti sutarties. Kitais metais liepos mėnesyje įvyko naujas suvažiavimas Nemuno krante santykiams sureguliuoti. Ordino atstovai buvo tada pasiėmę vyskupų lietuviams krikštyti. Bet pasirodė, kad sąjungininkai vieni kitais labai nepasitikėjo. Jogaila buvo apsistojęs Veliuonoje, o teutonų ordino atstovai Skirsnemunėje; jie sakė, kad toliau negalį plaukti dėl Nemuno seklumo, o arklių neturį ir negalį atvykti, todėl prašo, kad Jogaila pas juos atvyktų[2]). Taip ir išsiskyrė abi pusės nesusitarusios. Ordinas, pamatęs, kad Jogaila nenori laikytis sutarties, paskelbė jam karą ir spalių mėn. 21 d. pakrikštijo į ordiną atbėgusius Kęstučio sūnus, Vytautą ir Tautvilą, kurie apsiėmė vykdyti sutartį, panašią į tą, kurią Jogaila buvo pasirašęs Dubysos saloje.

Regis, Jogaila dėl to taip nenusileido derybose kryžiuočiams, kad jau buvo pakviestas į Lenkijos karalius[3]). Dabar jam atsivėrė naujos politinės perspektyvos. Jis galėjo priimti krikšionių tikėjimą ne tik nenustodamas savo žemių dalies, bet dar įgydamas naują karalystę.

Prieš vykstant į Lenkiją Jogailai buvo pravartu sustiprinti Lietuvoje taiką. Todėl jis pasirūpino susitaikyti su Vytautu, žadėdamas jam grąžinti jo tėviškę Trakus. Kai tik Jadvyga iš Vengrijos atvyko į Lenkiją, Jogaila išsiuntė per Krokuvą į Budą piršlius pas jos motiną. Piršliais buvo Jogailos brolis ir svarbiausias jo padėjėjas Skirgaila, Kęstučio sūnus Būtautas-Henrikas, katalikas, ir Vilniaus miesto viršininkas Hanko arba Haneke, taip pat katalikas. Skirgaila iš Krokuvos sugrįžo, o kiti Jogailos pasiuntiniai, lenkų ponų lydimi, nuvyko į Budą prašyti savo kunigaikščiui Jadvygos rankos. Pasiuntiniai jos motinai karalienei Elžbietai šitaip kalbėjo: Daugelis imperatorių, karalių ir įvairių kuni-

---

[1]) Cod. Epist. Vitoldi. Nr. VI. — Raczynski, C. d. Lith. pg. 56.
[2]) Cod. dipl. Pruss. t. IV. Nr. XIV.
[3]) Halecki O., Dzieje unji Jagielonskiej I. psl. 95.

gaikščių norėję su Jogaila susigiminiuoti, bet Dievas tą garbę palikęs karalienei. Taip pat daugelis imperatorių ir įvairių kunigaikščių rūpinosi, kad Jogaila priimtų katalikų tikėjimą, bet Dievas tą garbę palikęs taip pat karalienei.[1]) Kaip matome, lietuviai nemaža savimi pasitikėjo, ir save vertino. Derybos Būdoje ir Krokuvoje ėjo sklandžiai, ir atvykusiems Lenkijos pasiuntiniams Jogaila Krėvos pilyje 1385 m. rugpiūčio 14 d. pasirašė savo pasižadėjimų dokumentą, kuriame pareiškė esąs pasiryžęs su visa tauta priimti katalikų tikėjimą.

Dabar Lietuvos istorija pradėjo riedėti naujais keliais. Ji pralaužė kryžiuočių geležinį izoliacijos lanką ir rado būdą be jų tarpininkavimo užmegsti santykius su krikščioniškų valstybių bendruomene. Jogaila veikė greit ir drąsiai. Reikėjo skubintis, nes jaunutė Jadvyga buvo pažadėta drauge su Lenkijos sostu Habsburgui, kurį mylėjo, ir nenoromis klausė apie jai peršamą „barbarą" jaunikį, nebe visai jauną, turintį apie 35 metus. Gąsdino ją skleidžiamos paskalos, kad Jogaila esąs bjaurus laukinis žmogus, nedorų papročių. Bet jos pasiųstas patikimas žmogus, pakeliui pamatęs Jogailą, pranešė jai, kad Jogaila esąs dailus, vidutinio ūgio, linksmo pailgo veido, rimto būdo. Tada Jadvyga ryžosi tekėti.

Jogaila numanė, kad jo krikštas turės ištrenkti teutonų ordinui kalaviją, atkreiptą prieš Lietuvą. Todėl iš Sandomiriaus jis pasiuntė pas magistrą kviesliį, prašydamas būti jam krikšto tėvu ir dalyvauti vainikavimo apeigose. Tuo būdu Jogaila lyg norėjo magistrui pasakyti, kad nuo šio laiko Lietuva ir teutonų ordinas yra draugai, ir ordinas, įkurtas krikščionybei ginti, negali Lietuvos pulti. Magistras, žinoma, neatvyko į Jogailos iškilmes. Vėliau jis teisinosi dėl to, negalėjęs dalyvauti tose iškilmėse, kad jos atėmusios žmoną ir sostą krikščioniui kunigaikščiui Vilhelmui, ordino geradariui. Be to, bijodamas lietuvių puolimo, jis negalėjęs palikti savo krašto.

Vasario 12 d. Jogaila įjojo į Krokuvos pilį ir aplankė Jadvygą. Kitą dieną Vytautas, Henrikas ir Švitrigaila jaunikio vardu įteikė jai brangių dovanų: aukso, sidabro, brilijantų, rūbų. Vasario 14 d. Krokuvos katedroje Lietuvos kunigaikščiai ir jų

[1]) Codex saeculi XV, I. pg. 4. Nr. III.

palydovai buvo pakrikštyti. Jogailą krikštijo arkivyskupas Bodzanta, jo brolius Krokuvos vyskupas Radlica. Per krikštą Jogaila gavo Vladislovo vardą. Vasario 18 d. įvyko susituokimo su Jadvyga apeigos, o kovo 4 d. iškilmingai Jogaila buvo vainikuotas Lenkijos karalium.

Jogaila, tvarkydamas savo naujai įgytos karalystės reikalus, užtruko Lenkijoje beveik metus ir grįžo Lietuvos krikštyti 1387 m. pradžioje. Daugelis istorikų, sekdami Dlugošu, sako, kad Jogailą lydėjusi karalienė Jadvyga ir arkivyskupas Bodzanta. Bet iš ano laiko dokumentų matyti, kad Jadvyga tuo metu buvo Lenkijoje. Vadinasi, ji tada Lietuvoje negalėjo būti. Po svarbiais dokumentais, duotais tada Lietuvai, Bodzantos parašo kaip tik nėra šalia kitų Lenkijos didikų parašų. Iš to galima spręsti, kad Bodzanta taip pat nedalyvavo Lietuvos krikšto apeigose. Iš vyskupų buvo Lietuvoje tik Sereto vyskupas Andrius Jastrzembiec, kuris turėjo būti paskirtas Vilniaus vyskupu.

Vadinasi, Lietuva buvo krikščioninama daugiausia Jogailos ir kitų Lietuvos kunigaikščių rūpesčiu ir pastangomis. Jogaila aiškino lietuviams naujo tikėjimo reikalingumą. Aiškinti daug nereikėjo. Kai Algirdo ir Kęstučio sūnūs priėmė katalikų tikėjimą, tai tauta, pripratusi klausyti savo valdovų, lengvai pasekė jų pėdomis. Jogailos įsakymu buvo užgesinta šventoji ugnis, iškirsti šventieji miškai, iššudyti garbinami žalčiai. Tikėjimo dalykus aiškino minoritai, kurie jau 1387 m. Vilniuje turėjo savo vienuolyną[1]). Šiame darbe padėjo jiems pats Jogaila. Jis išvertęs į lietuvių kalbą kasdienines katalikų kalbamas maldas: Tėve Mūsų ir Tikiu į Dievą Tėvą. Tai yra paliudijęs magistras Kazlauskas savo pamoksle, kurį sakė Baziliejos susirinkime, per pamaldas už Jogailos vėlę jo mirties proga. Kazlauskas sako, kad Jogaila ir vėliau, lankydamasis Lietuvoje, klausinėdavęs tikėjimo tiesų, norėdamas žinoti, kiek kas išmoko, ir gerai atsakinėjančius gausiai apdovanodavęs[2]). Po krikšto apeigų žmonėms buvo dovanojami balti vilnoniai drabužiai. Brangūs jie buvo kaip nekaltybės simbolis po krikšto.

Dlugošas sako, kad lietuviai buvę krikštijami pašlakstymu:

---

[1]) Kurczewski, Kościół Zamkowy, II. 8.

[2]) Codex saeculi XV, II. pg. 327. Nr. 221.

žmonės buvę suskirstomi būriais, vyrai sau, moters sau, ir kiekvienam būriui buvęs duodamas bendras vienas krikščioniškas vardas. Bet Dlugošo liudymas nėra visai tikėtinas. Jis rašė savo kroniką praėjus kelioms dešimtims metų po įvykusio fakto ir smulkmenose galėjo lengvai apsirikti. Katalikų Bažnyčioje nebuvo krikštijama pašlakstant. Jei buvo laiko žmones mokyti tikėjimo tiesų ir juos paruošti krikštui, tai juo labiau galėjo užtekti laiko kiekvieną palieti vandeniu[1]). Dar mažiau turi pagrindo tvirtinimas, kad krikštijant žmonės buvo suvaromi į upę. Krikštas įvyko Vilniuje vasario mėnesyje, kada upės Lietuvoje yra užšalusios. Todėl apie krikštijimą panardinant negali būti nė kalbos. Teisybė, vienas vokiečių metraštis, pašiepdamas lietuvių kraštą, yra užrašęs tą žinią, kad lietuviams nesunku buvę pasinerti maudyklėje dėl to, kad jie esą pripratę prie pirčių[2]).

Jogaila, iškilmingai paskelbęs ir įvedęs krikščionių tikėjimą sostinėje, apvažiavo žymesnes Vilniaus krašto pilis. Kaip sostinėje, taip ir provincijoje jis ragino krikštytis, aiškino tikėjimo tiesas ir statė bažnyčias. Pradžioje buvo pastatytos septynios parapinės bažnyčios: Vilniaus aukštutinėje pilyje, Maišogaloje, Medininkuose, Nemenčine, Krėvoje, Obolčiuosė, Ainoje, Ukmergėje.

Katalikų tikėjimui palaikyti ir toliau jam ūgdyti reikėjo bažnytinės organizacijos. Todėl Jogaila tuojau susirūpno naujos vyskupijos įkūrimu ir jau vasario 17 d. pradėjo organizuoti Vilniaus vyskupiją. Katedra buvo pastatyta žemutinėje pilyje. Dlugošas sako, kad jos didysis altorius buvo pastatytas toje vietoje, kur seniau buvo kūrenama šventoji ugnis. Vilniaus vyskupijai išlaikyti Jogaila užrašė Tauragnų pilį su apskritimi, Labanorą, Molėtus, palei Vilnių Bokštus ir Verkius, Trebuną. Klodną Bresto apskrityje, Vasilevą, Jariničius Drogičino apskrityje, Vechatnicą Dubno apskrityje, Hermanus Dubravino apskrityje su visomis teisėmis ir pajamomis iš tų žemių. Pačiame Vilniuje karalius dovanojo Vilniaus vyskupui miesto dalį su namais ir daržais, vienus mūro namus pilyje ir keturis kitus na-

---

[1]) Cf. Fijalek. l. c. pg. 54—60.

[2]) Cod. Epist. Vitoldi, 1030.

mus su daržais[1]). Kaip matome, Vilniaus vyskupija buvo labai gausiai apdovanota.

Įkurtai Vilniaus vyskupijai trūko tik popiežiaus patvirtinimo. Popiežiaus legatas arkivyskupas Mafiola Lampugnano buvo prie Jogailos krikšto Krokuvoje. Iš savo legato Apaštalų Sostas turėjo gauti tikrų informacijų apie Lietuvos krikštą, nes Urbonas VI jau 1386 m. tiesiogiai subordinavo Vilniaus vyskupiją Apaštalų Sostui[2]). Bet tada Jogaila buvo skundžiamas savo priešų Romoje. Austrijos kunigaikščiai protestavo, kad Lietuvos kunigaikštis atėmęs Vilhelmui teisėtą žmoną ir Lenkijos sostą. Ordinas iš savo pusės skleidė žinias, kad krikščionybei esą būtų pavojinga, jei netikri krikščionys, Jogaila ir Vytautas, lenkų palaikomi, uždarys kelią per Lenkiją kryžeiviams, vykstantiems teutonų ordinui į pagalbą[3]). Varmijos vyskupas Henrikas išsiuntinėjo Vokietijos, Čekijos, Vengrijos, Lenkijos, Skandinavijos vyskupams atsišaukimą, kad nekliudytų eiti per savo žemes kryžeiviams, vykstantiems į Prūsiją ir Livoniją kovoti prieš Lietuvą ir Rusiją[4]). Popiežius tuo tarpu nesusilaukė oficialaus Jogailos pasiuntinio, kuris būtų pranešęs apie katalikybės įvedimą Lietuvoje. Jogailos pirmąjį pasiuntinį įmetė į kalėjimą Austrijos Habsburgai. Popiežius tuo tarpu susilaikė nuo oficialaus Jogailos darbų pripažinimo. Tik 1388 m. pradžioje nuvyko į Romą Jogailos pasiųstas Poznanės vyskupas Dobrogostas oficialiai popiežiui pranešti apie Lietuvos krikštą. Rūstus ir griežtas popiežius Urbonas VI parašė Jogailai malonų ir prielankų laišką, džiaugsmingai sveikindamas jo prisijungimą prie katalikų Bažnyčios ir vadindamas jį krikščioniškiausiu valdovu[5]). 1388 m. kovo 13 d. bule popiežius patvirtino Vilniaus vyskupijos įkūrimą ir įgaliojo Dobrogostą paskirti Vilniaus vyskupu Jogailos parinktą Andrių Jastrzembcą ir paimti iš jo priesaiką popiežiaus vardu[6]).

Su katalikų tikėjimo įvedimu Lietuvoje įvyko ir kai kurių

---

[1]) Kurczewski, Kościół Zamk. II. 7.
[2]) Danilowicz, Skarbiec I, 263.
[3]) Voigt J. Gesch. Preuss. V. 498.
[4]) Daniłowicz, Skarbiec dyplomatów I, psl. 268.
[5]) Dlugosz, XII., 467.
[6]) Kurczewski, K. Z. II. 11.

politinių permainų. Lig šiol Lietuva, visas savo jėgas įtempus, turėjo kovoti su teutonų ordinu. Karo metu visa valdžia buvo sukoncentruota didžiojo knigaikščio rankose. Bajorai per nuolatinius karus turėjo sunkią karo pareigų naštą. Jogaila, įvesdamas katalikų tikėjimą, palengvino jiems tas pareigas. Jis suteikė jiems daugiau teisių savo žemėms valdyti, sumažino mokesčius ir darbus. Šiomis privilegijomis galėjo naudotis tik tie lietuvių bajorai, kurie priėmė katalikų tikėjimą[1]).

Kitu savo raštu Jogaila suteikė privilegijų katalikų Bažnyčiai. Dvasininkų teisės buvo sulygintos su bajorų teisėmis. Vyskupas ir kunigai savo bažnytinėse žemėse gavo visišką valdžią. Joks kunigaikščio valdininkas neturėjo teisės kištis į jų valdymą. Katalikų tikėjimas pripažintas valstybės tikėjimu. Jogaila pasižadėjo rūpintis, kad lietuviai, gyveną Lietuvos ir Rusijos žemėse, priimtų katalikų tikėjimą. Uždraudė lietuviams tuoktis su rusais pravoslavais. Jei tokios jungtuvės įvyktų, tai rusų arba kitos sekos pusė turi pereiti į katalikų Bažnyčią. Žemės, užrašytos vyskupui, parapijoms ir kitoms bažnytinėms įstaigoms, atleidžiamos nuo visų valstybinių mokesčių darbų ir pareigų[2]). Jogaila visur palaikė Bažnyčios veiklą. Jis išsiuntinėjo savo dvaro valdytojams tėvūnams pranešimą, kad davęs Vilniaus vyskupui valdžią statyti bažnyčias, kur tik jis norės, įsakęs tėvūnams vyskupo klausyti ir gerbti kaip patį kunigaikštį. Kur bažnyčios būsiančios pastatytos, ten tėvūnai turį paskirti kunigams išlaikyti pinigais po šešis rublius metams ir aprūpinti bažnyčias dirbama žeme ir pievomis[3]).

Iš išdėstytų faktų matome, kad Jogailos konversija buvo nuoširdi ir tvirta. Jis stengėsi savo gyvenimą derinti su naujos religijos reikalavimais ir darė, ką galėjo, kad tik katalikybė Lietuvoje tvirtai prigytų. Todėl visi teutonų ordino skleidžiami kaltinimai, kad Lietuvos valdovas esąs abejotinas krikščionis, buvo nesąžiningi.

Jogaila tikėjo, kad, Lietuvai priėmus katalikų tikėjimą, pasibaigs karai su teutonų ordinu. Jau vykdamas į Krokuvą

---

[1]) Daniłowicz, Skarbiec I. 265.
[2]) Kurczewski, K. Z. II. 9.
[3]) Kurczewski, K. Z. II, 15.

krikštytis jis prašė taikos ir karo paliaubų, kad netrukdomas galėtų savo tautą krikštyti (Danilowicz, Skarbiec I. 264). Livonijos ordinas padarė metams paliaubas, bet Prūsų ordinas pasirodė visą laiką Jogailai nepalankus. Popiežius Urbonas VI ėmėsi taikinti teutonų ordiną su Lietuva (Cod. Saec. XV. II nr. 14), bet derybos labai sunkiai ėjo. Visų pirma ordinas atsisakė nuo taikos Žemaičių krašte, remdamasis tuo, kad tas kraštas dar nėra pakrikštytas. Lietuvių tikėjimas esąs netikras; jie susijungę su rusais schizmatikais, daugelis Jogailos brolių esą krikštyti rusų cerkvėje (Cod. ep. Vit. p. 23). Iš Jogailos reikalavo garantijų, kad lietuviai išliks katalikų tikėjime; reikalavo, kad Jogaila pripažintų kryžiuočiams teises, kylančias iš Mindaugo sufalsifikuotų donacinių dokumentų. Suvažiavimai Torne ir Dubysos saloje nedavė norimų vaisių. Ordinas tvirtino, kad jis negalįs nekariauti, jo paskyrimas esąs kariauti su netikinčiųjų kraštais (Cod. ep. Vit. 40).

Toks neaiškus politinis būvis labai trukdė katalikų tikėjimui plisti Lietuvoje. Pradžioje bažnyčių buvo pastatyta nedaug, tik Vilniaus srityje. Anapus Ukmergės nebuvo jokios bažnyčios, netgi Kaunas neturėjo nė vienos. Grįždamas į Lenkiją Jogaila pavedė Lietuvą valdyti Skirgailai, kuris buvo krikštytas cerkvėje. Tokiam administratoriui, žinoma, katalikų tikėjimo dalykai perdaug nerūpėjo. Netrukus kilo Lietuvoje didelis, ilgas karas tarp Jogailos ir Vytauto. Vytautui ir Jogailai susitaikius, Lietuva rengėsi į naująjį karą su totoriais. Žemaičių kraštą Vytautas buvo atidavęs teutonų ordinui. Visos tos kovos labai trukdė prigyti katalikų tikėjimui net tame nedideliame plote, kurį sudarė Vilniaus sritis.

LITERATURA: J. Fijałek, Kościoł Rzymsko — katolicki na Litvie (Polska i Litva w dziejowym stosunku, Warszawa 1914). — Stan. Smolka, Rok 1386 w pięciowiekową rocznicę, Kraków 1886. — Pfitzner J., Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann, Prag 1930. — A. Prochaska, król Władysław Jagełło t. I—II. Krakow, 1908. — Kochanowski J. K., Witold, Wielki książe litewski, Lwów — Kraków, 1900. — Kliausis Ign., Die Kirchenpolitik in Litauen unter Jogaila und Vytautas (1377—1421). Diss. Graz, 1929 (VII+117). — Völker K., Die Kirchenpolitik der Jagiellonen. Zeitschrift für Kirhengeschichte X (1928, 357—368).

2

GINČAS DĖL ŽEMAIČIŲ IR JŲ KRIKŠTAS

Žemaičiai diplomatinių ginčų objektas. — Torno taika. — Žemaičių krikštas 1413 m. — Teutonų ordino privilegijų panaikinimas Lietuvos kraštuose. — Žemaičių delegacija Konstancijos Susirinkime. — Teutonų ordino atsakymas į Žemaičių delegacijos skundą. — Konstancijos susirinkimo nutarimas dėl Žemaičių. — Konstancijos susirinkimo įgaliotinių vyskupų misija Žeimaičiuose 1417 m. — Žemaičių vyskupijos įkūrimas. — Žemaičių valstiečių sukilimas. — Žemaičių politinės priklausomybės išsisprendimas.

Kai Lietuva priėmė katalikų tikėjimą, teutonų ordinas Prūsuose tapo nebereikalingas. Bet tokia didelė organizacija, kaip teutonų ordinas, likviduotis nenorėjo. Priešingai, Marijos ritieriai ir dabar iš inercijos stengėsi atplėšti nuo Lietuvos nemažus plotus ir sustiprinti savo valstybę. Ordino archyvuose gulėjo pergaminų, kuriais Mindaugas, Jogaila ir Vytautas buvo užrašę jam kai kurias Lietuvos sritis. Be to, jis turėjo imperatorių ir popiežių privilegijų, kurios pripažino jam teises į nukariautus pagonių kraštus. Sunkiau galėdamas veikti prieš lietuvius kalaviju, ordinas dabar ištraukė tuos dokumentus iš archyvų, darė jų notarialinius nuorašus[1]) ir skubinosi realizuoti, kas dar buvo galima. Dabar teutonų ordinas kėlė bylas prieš Lietuvą aukščiausiose krikščionybės instancijose.

Šią juridinę kovą palengvino ordinui toji aplinkybė, kad Lietuvos kunigaikščiai nepasiskubino įvesti katalikų tikėjimo Žemaičiuose. Kadangi ši Lietuvos valstybės dalis dar išpažino savo senąjį tikėjimą, tai Lietuvos priešai ėmė skelbti, kad lietuvių kunigaikščiai esą įtartini katalikai, kad ordinas esąs reikalingas krikščionybei ginti. Darydami paliaubų sutartį su Vytautu, kryžiuočiai išskiria iš tos sutarties Žemaičių pagonišką

---

[1]) Lewicki, Index actorum saec. XV. Nr. Nr. 87, 88, 81, 195, 200, 202, 203, 204.

kraštą[1]). Bet ir teutonų ordinas, gavęs vėliau iš Vytauto Žemaičius, nesiskubino jų krikščioninti; norėjo laisviau šeimininkauti pagonių krašte. Ordino pretenzijas į Žemaičius palaikė ir imperatorius Vaclovas[2]). Bet čia jis susitiko su gabiu teisininku ir sutarčių aiškintoju — Vytautu. Ordinas savo reikalavimus stengėsi paremti formaliais motyvais, būtent, donaciniais dokumentais. O Vytautas rėmėsi žmoniškumu ir teisingumu, t. y. moraliniais argumentais, kurie daro stipresnio įspūdžio. 1401 m. Vytautas kreipėsi į krikščionių pasaulį, pabrėždamas savo prisijungimą prie katalikų Bažnyčios, stengėsi įgyti krikščionių kunigaikščių simpatijas. Toliau šiame atsišaukime jis siūlo parinkti tarpininkus sutartims aiškinti ir nusiskundžia, kad teutonų ordinas atsisakęs nuo svetimų aiškintojų tarpininkavimo ir užsispyręs laikąsis užrašų raidės[3]).

Į Vytauto moralinius argumentus visų pirma atsiliepė Romos Kūrija. Popiežius Bonifacijus IX išleido bulę, kurioje smerkia teutonų ordiną už tai, kad jis, užuot globojęs ir gynęs neofitus, juos kankinąs nuolatiniais karais, žiauriai žudo ir naikina. Popiežius magistrui smarkiai prikaišioja ir sako, kad ordinui būsianti didžiausia negarbė, jeigu jis naujai įtikėjusius toliau panašiais darbais skriausiąs. Pagaliau Bonifacijus IX griežtai uždraudžia kryžiuočiams kokiu nors būdu skriausti Lietuvos kraštus, kol Apaštalų Sostas išspręs kilusius ginčus[4]). Tačiau visi tarpininkavimai negalėjo išspręsti įsisenėjusios bylos, ir Jogaila su Vytautu išsprendė ją kardu prie Grunvaldo.

Torno taika pripažino žemaičių kraštą Jogailai ir Vytautui ligi jų gyvos galvos, o po jų mirties turėjo šis kraštas grįžti ordinui, kuriam Lietuvos kunigaikščiai jį buvo kartkartėmis užrašę. Tokia jau buvo senųjų dokumentų nepermaldaujama logika ir jėgų santykiavimas. Jogaila ir Vytautas einant Torno sutartimi apsiėmė savo kraštuose išnaikinti pagonybę, pastatyti bažnyčių ir paskirti kunigų. Tą patį padaryti pasižadėjo ir ordinas Prūsijoj ir Livonijoj. Vadinasi, ir tuose kraštuose dar

[1]) Codex epist. Vitoldi, p. 44, 47, 50, Cf. Voigt, Codex dipl. Pruss. VI, 63.

[2]) Cod. epist. Vit. p. 19. — Voigt. Cod. dpl. Prussic. IV pg. 85.

[3]) Cod. epist. Vitol. pg. 75.

[4]) Voigt J., Geschichte Preussens V, psl. 250.

buvo pagonių, nepaisant to, kad teutonų ordinas apie du šimtus metų ten viešpatavo. Vytautas su Jogaila galėjo būti bent tiek patenkinti Torno taika, kad tikėjosi, jog jiems mirus, būsią sunku kelias dešimtis metų jų valdytą Žemaičių kraštą atskirti nuo Lietuvos.

Torno taika ne tik nesureguliavo painių Žemaičių santykių, bet dar labiau juos supainiojo. Visų pirma kilo neaiškumų dėl Žemaičių sienų, būtent, kam priklauso tušti plotai tarp Žemaičių ir teutonų ordino į vakarus nuo linijos Veliuona — Klaipėda. Žemaičių krašto byla vėl kartkartėmis atiduodama spręsti čia imperatoriui, čia popiežiui, čia kitiems teisėjams. Tuo tarpu Vytautas skubinosi įvesti Žemaičiuose katalikų tikėjimą, teisingai samprotaudamas, kad jo pastatyta bažnytinė vyriausybė geriausiai sujungs žemaičius su aukštaičiais. 1413 m. Jogaila ir Vytautas rudenį išsirengė krikštyti žemaičių. Jie atplaukė Nemunu ir Dubysa. Dlugošas Žemaičių krikštą aprašo taip, kaip kad aprašė aukštaičių krikštą prieš 30 metų. Čia taip pat Jogailos įsakymu kertami šventi miškai, gesinama amžinoji ugnis, dalijamos dovanos, tikėjimo tiesas aiškina Jogaila, nes atvykę lenkų dvasininkai nemokėję žemaitiškai. Svarbiausias veikėjas visur pasirodąs Jogaila, apie Vytautą nieko neminima. Toks aprašymas neatitinka pasikeitusius santykius. Tame darbe žymiai turėjo dalyvauti ir Vytautas. Po 30 metų įvedus krikščionybę Vilniuje turėjo būti kunigų, mokančių lietuviškai, kurie turėjo dalyvauti Žemaičių krikšte. Žemaičiai buvo krikščioninami skubiai ir, be abejo, paviršutiniškai. Lietuvos kunigaikščiai buvo išplaukę į Žemaičius apie šv. Martyną, o per šv. Elžbietą jau buvo vėl Trakuose. Vadinasi, jų darbas truko aštuonias dienas[1]). Tačiau žemaičiai tuo žygiu oficialiai pasiskelbė esą krikščionys ir buvo laikomi prisijungę prie katalikų Bažnyčios.

Žemaičių krikštas buvo reikalingas ne tik vidaus santvarkai, bet jis pravertė ir Lietuvos užsienio politikai. Jogaila su Vytautu išdėstė popiežiui Jonui XXIII, kad kai kurie imperatoriai ir popiežiai, kaip antai, Fridrichas II, buvo dovanoję teutonų ordinui pagonių žemes, kurias jis užkariaus. Dabar, kada Lietuva laisva valia priėmė krikščionių tikėjimą, anos teutonų or-

[1]) Dlugosz, XIII, 159.

dino privilegijos nustoja savo galios. Todėl Lietuvos valdovai prašė, kad atšauktų tas teutonų ordino privilegijas. Jonas XXIII, išklausęs Jogailos ir Vytauto prašymą, panaikino ordino privilegijas Lietuvos valstybės kraštuose[1]). Dabar teutonų ordinas negalėjo reikšti pretenzijų į Lietuvos sritis, dengdamasis savo pasenusiomis privilegijomis.

Netrukus aplinkybės susidėjo teutonų ordino naudai. Netikras popiežius Jonas XXIII buvo priverstas atsisakyti nuo savo valdžios. O imperatorius Zigmantas Liuksenburgietis, kuris vadovavo Konstancijos susirinkimui, raštu pasižadėjo priteisti Žemaičių kraštą ordinui.[2]) Jogailai ir Vytautui reikėjo į savo pusę palenkti paties susirinkimo nuomonę. Juodu pasiuntė krikštytų žemaičių delegaciją į Konstanciją, norėdami katalikiško pasaulio susirinkimą įtikinti, kad Žemaičių kraštas jau yra pakrikštytas Lietuvos kunigaikščių. Pasiuntiniai Susirinkimui pareiškė nenorį priklausyti teutonų ordino ir prašė Susirinkimą pasiųsti Jogailos ir Vytauto valstybių vyskupus jų bažnytiniams reikalams tvarkyti. Žemaičių delegacija, kurią sudarė apie 60 žmonių, atvyko į Konstanciją lapkričio mėnesyje 1415 m. Jai vadovavo du Lietuvos didikai: Jurgis Giedgaudas ir Jurgis Galiminas, žemaitis, su Nikalojum Sepienskiu, Vytauto sekretorium, lenku. Vienas Konstancijos metraštis, rašydamas apie atvykusius žemaičius, pastebėjo, kad jų tauta esanti aukšto ūgio, rimta ir karinga. Gruodžio 4 d. susirinkimas iškilmingai priėmė Žemaičių delegaciją Konstancijos katedroje. Sveikino ją Poznanės vyskupas Andrius Laskaris. Jis pabrėžė, kad tie neseniai buvusieji pagonys Jogailos ir Vytauto nuopelnų dėka geruoju prisijungė prie katalikų Bažnyčios[3]). Žemaičių delegacija įteikė Susirinkimui skundą prieš teutonų ordiną. Šio skundo turinys yra šis:

Pradėjome priiminėti katalikų tikėjimą nuo to laiko, kada pradėjo plisti tarp lietuvių. Tada daugelis ir iš žemaičių pasikrikštijo. Ir beveik visi tada būtume buvę katalikai, jei nebūtų sutrukdę tie, iš kurių galėjome tikėtis, kad jie padės platinti katalikų tikėjimą. Tačiau jiems rūpėjo ne Dievo karalystę platinti,

[1]) Codex saeculi XV. t. II. Nr. 57. pg. 67.
[2]) Fijalek, Polska i Litwa, psl. 77.
[3]) Fijałek, Polska į Litwa, psl. 83.

bet svetimus turtus suimti, jie labiau rūpinosi pripildyti kluonus gerybėmis, nei dangų sielomis. Jų valdžioje buvome lyg klajojančios avys.

Nuo senovės buvome ir esame laisvi, savo žemes turėjom paveldėtinai nuo tėvų su visiška laisve ir niekeno nelaisvėje nebuvome. Tačiau vokiečių ordino broliai stengėsi atimti mums laisvę ir turtus, žiauriai mus kankino ir nepaisė to, kad senai norėjome prisijungti prie katalikų Bažnyčios. Jie nesistengė mūsų sielas laimėti, bet norėjo mūsų žemių, sekdami visų nedorybių šaltiniu, godumu. Manėm, kad pamokys mus tikėjimo tiesų, bet patyrėme juos esančius be jokio gailestingumo. Todėl daug kas pasirinko mirti savo senose klaidose, nei priimti katalikų tikėjimą, suteptą jų nedorybėmis. Jie mums atėmė mūsų žemes, palikdami tik mažus laukelius, ir atėmė mums mūsų laisvę. Jų valdžioje arba, teisingiau sakant, jų priespaudoje, mums būtų reikėję elgetauti, vogti, užmušinėti ir vargingai maitintis su savo žmonomis ir vaikeliais. Stebimės, kad tie broliai drįso save vadinti krikščionybės durimis, iš tikro turėtų vadintis krikščionybės trukdytojais tiems, kurie ieško išganymo.

Pažiūrėkite, kaip jie išmokė tikėjimo tiesų tuos, kuriuos seniai yra nukariavę. Juos laiko sunkioje vergijoje ir varo prie sunkiausių darbų. Prūsai, kad ir krikštyti, labai mažai ką žino apie krikščionių tikėjimą. Jų žiaurumas, kuriuo jie pasižymėjo prieš priimdami krikščionių tikėjimą, nė kiek nesumažėjo. Kada broliai rengia žygius į svetimus kraštus, pirma kraujo lieti jie siunčia prūsus, taip išmokytus žudyti, deginti ir kitokių nedorybių, kad tarp žiauriųjų barbarų nėra už juos žiauresnių. Ir jei broliams pasakoma, kad jie neleistų taip daryti, tai atsako negalį jų suvaldyti, ir juo daugiau jie pasidaro nedorybių, juo labiau broliai jomis gėrisi. Tat sulaikė mus nuo krikšto. Manėme, kad geriau nepažinti išganymo kelio, nei pažinti blogą gyvenimą.

Mūsų skriaudoms pažinti pridedame atsišaukimą, išsiuntinėtą krikščionių kunigaikščiams 1407 m. šio turinio:

„Klausykite, šviesiausi kunigaikščiai ir visi katalikų tikėjimo išpažintojai, pranešimų ir šauksmų suspaustųjų, kurie seniai nori glaustis prie katalikų Bažnyčios. Mūsų krašto valdytojai, vokiečių ordino broliai, ieškodami ne to, kas Dievo, bet kas savo yra, ėmė mus spausti pradžioje palengva, paskum sa-

vindamiesi turtus, kuriuos nuo senovės iš protėvių buvome paveldėję, ėmė mažinti mūsų pajamas ir versti prie sunkių darbų; jie atėmė mums vergus, baudžiauninkus, činšininkus; pagaliau atėmė mums visas mūsų laisves, uždraudė susisiekimą su gretimaisiais kraštais. Sunkiausiai mus spaudė reikalaudami kasmet užstato mūsų sūnų. O kai atsisakydavom duoti, dėl to, kad jau turėjo pirmiau paimtų, tada jie be jokio pasigailėjimo paėmė mūsų žmonas, nepasitenkindami tuo, kad jie turėjo jau du šimtu vaikų paėmę užstato. Tris žymius bajorus su dviem moterim sudegino, kitus su moterimis išvarė į Prūsus, mūsų dukteris ir seseris išniekino, nesidrovėdami kryžiaus ženklo...

Tie mūsų ne valdytojai, bet engėjai privertė mus tiesti kelius per neišeinamus miškus, kad lengviau galėtų mus kankinti. Jie nesiskubino mus krikštyti, jokios bažnyčios nepastatė mūsų krašte ir nė vieno kunigo niekur nepaskyrė. Todėl ėmėm galvoti, kad jie mus visiškai nori išnaikinti. Jie apleido Dievo darbus ir nukrypo į šio pasaulio reikalus. Jie, pradėję mus valdyti, nė vieno nepakrikštijo, išskiriant tuos, kuriuos pakrikštijo šviesiausias kunigaikštis Lenkijos karalius Jogaila ir Lietuvos kunigaikštis Vytautas. Jauskite, kad žmonės esame, o ne gyvuliai, kuriuos galima dovanoti arba parduoti. Nenorim, kad broliai mus valdytų, nenorim pripažinti valdžios tų, kurie įprato savo valdinius ne valdyti, bet spausti. Kadangi norime būti tikrais krikščionimis, tai pirma norime Dievui tarnauti, o paskum tam tarnausim, kam norėsim.

Kad galėtume tą savo norą įvykdyti ir priimti krikščionių tikėjimą, prašome įgalioti Jogailą ir Vytautą, kad jie atvyktų į Žemaičius, pasiėmę Vilniaus vyskupą Petrą ir Lvovo vyskupą Joną, ir mus pakrikštytų, pastatytų mūsų krašte katedrą ir bažnyčių".[1])

Teutonų ordinas įteikė Bažnyčios susirinkimui atsakymą į Žemaičių skundą. Ordinas sako, kad Vytautas, darydamas amžinos taikos sutartį, atidavęs jam Žemaičių kraštą. Žemaičiai turėję duoti įkaitus, bet tie įkaitai buvę geriau laikomi nei namie. Jie visi ir daugelis senių sutikę krikštytis. Žemaičiai buvę patenkinti ir padėję ordinui pilis statyti. Taip pat buvę pasiųsta

[1]) Codex epist. Vitoldi, 1018.

kunigų mokyti jų tikėjimo. Jei buvo nuteistųjų mirti, tai tik už vagystes ir plėšimus, nuo kurių įspėti nenorėję susilaikyti, nes buvę pripratę be teisės gyventi. Jei žemaičiai lig šiol esą nekrikštyti, tai ne ordinas kaltas. Toliau teutonų ordinas nurodo, kaip jo valdžioje pakilęs Prūsų kraštas, kokia jame gerovė, kiek laisvės ir koks turtingumas. Apie tai liudiją turtingi miestai, tvirtos pilys. Jokioje kitoje jaunoje valstybėje tokios gerovės nebuvę. Jei žemaičiai kietai buvę valdomi, tai patys buvę kalti sukildami prieš savo valdžią. Jei norį krikštytis, tarpininkaujant Lvovo ir Vilniaus vyskupams, tesikrikštija, bet Susirinkimas tenusiunčia nuo savęs ką nors, kuris praneštų popiežiui arba Susirinkimui, kad jie tikrai pasikrikštijo. Kad jie būtų priėmę krikštą prieš 30 metų, tai nebūtų kilusi tokia neapykanta. Ordinas dar pastebi, kad krikštas neturįs panaikinti jo teisių į Žemaičius, nes Jogailai ir Vytautui mirus Žemaičių kraštas turįs grįžti ordinui.[1])

Iš šių skundų matome, kaip Žemaičių reikalai buvo susipainioję, kiek nepasitikėjimo ir neapykantos buvo tarp Lietuvos ir ordino. Be abejo, žemaičių skunde esama perdėjimo ir šališkumo. Bet ir ordinas šališkai pabrėžia savo valdomųjų kraštų materialinę gerovę ir šališkai remiasi savo juridinėmis teisėmis. Žemaičių skundas buvo darbas Jogailos ir Vytauto sekretorių, Krokuvos universiteto profesorių. Žemaičiai tik medžiagos patiekė. Skundo autoriai sumaniai iškėlė krikščionių pasaulio atstovams aukštai vertingą žemaičių norą priimti katalikų tikėjimą. Kadangi žemaičiai, pasiryžę klausyti katalikų Bažnyčios, pareiškė nenorį būti teutonų ordino valdžioje, tai ordinas — jeigu jis tik nenorėjo pagonių atstumti nuo katalikų tikėjimo — neturėjo pagrindo reikalauti sau politinės valdžios Žemaičiuose, juo labiau, kad jo paskyrimas yra ne trukdyti, bet lengvinti pagonims susiartinti su katalikų Bažnyčia. Gerai suredaguotas lietuvių skundas darė gerą įspūdį ir žadino Susirinkimo atstovų simpatijas žemaičiams. Vienas iš žymiausių Susirinkimo narių, popiežiaus Gregoriaus XII įgaliotinis Raguzos kardinolas Jonas Dominici, susigraudinęs pareiškė norįs vykti į žemaičius apaštalauti. Lenkijos atstovai buvo dar iškėlę ordino reformos klausimą; jie siūlė jį perkelti į totorių pasienį, kad ten galėtų toliau vykdyti

[1]) Codex epist. Vitoldi, 1024.

savo pašaukimo uždavinį, dėl kurio jis buvo įkurtas. Čia pasikartojo sena Algirdo mintis. Teutonų ordinas iš savo pusės įteikė protestą prieš Lenkijos-Lietuvos vyskupų siuntimą į Žemaičius. Jis norėjo, kad katalikų tikėjimą įvestų Žemaičiuose jo vyskupai ir Žemaičių vyskupija būtų subordinuota Rygos bažnytinei provincijai. Sausas ordino referatas, paremtas juridiniais dokumentais bei materialinių gerybių reikalavimais, ir jo varžymasis dėl valdžios negalėjo atsverti Žemaičių skundo, kuris kalbėjo širdies kalba. Bažnytinis Konstancijos Susirinkimas birželio 14 d. nutarė, kad Žemaičių kraštas politiškai priklausytų Vokietijos imperatoriaus, o bažnytiniuose dalykuose būtų priklausomas savo vyskupų. Nutarta pasiųsti į žemaičius įgaliotinius tuos vyskupus, kurių prašė Jogaila ir Vytautas. Vadinasi, Žemaičių delegacijai pavyko bent iš dalies pasiekti savo tikslą. Jogailos ir Vytauto autoritetas morališkai iškilo. Dabar jie atrodė esą katalikų tikėjimo platintojai ir krikščioniškos kultūros rėmėjai tolimuose Europos Rytuose, tuo tarpu jų priešas, teutonų ordinas, tuose kraštuose žiūrėjo tik savanaudės politikos ir dažnai materialiniais sumetimais kenkė aukštesniems krikščionybės tikslams. Ordino autoritetas ir jo įtaka krito Rytų Europoje. Bažnytinis Konstancijos susirinkimas, pripažindamas Jogailos ir Vytauto nuopelnus krikščionybei, ketino ir toliau per juos vykdyti savo sumanymus. Todėl padarė juos Livonijos vyskupijų globėjais ir suteikė jiems apaštališkųjų vikarų titulą Novgardo ir Pskovo kraštams.[1])

Konstancijos susirinkimo įgaliotiniai vyskupai išvyko į Lietuvą 1417 m. Jogailos įsakymu, juos sutiko aukštųjų bajorų gausus būrys. Kaune jų laukė Vytautas ir drauge su jais vyko į Žemaičius. Pakeliui žemaičių būriai prašė krikšto. Darbuodamiesi per tris mėnesius, įgaliotiniai vyskupai pakrikštijo daugiau nei du trečdaliu krašto gyventojų. Pagonių likosi nebent tolimuose užkampiuose. Jau pirma buvo pastatytos parapinės bažnyčios; dabar šioms bažnyčioms buvo paskirti kunigai. Vytautas rūpinosi vyskupijos įkūrimu. Vyskupijos sostinei jis parinko Varnius Medininkų apskrityje. Varniuose buvo įkurta katedra šv. Trejybės, šv. Marijos, šv. Petro ir Povilo ir šv. Aleksandro, po-

[1]) Codex epist. saeculi XV, t. II, 93.

piežiaus ir kankinio garbei.[1]) Prie katedros buvo įsteigta kapitula su šešiais kanonikatais. Kandidatą Vytautas pristatė Vilniaus katedros kleboną Motiejų, laisvų mokslų magistrą. Savo prezentacijos rašte Vytautas jį vadina kilimo lietuviu.[2]) Kiti šaltiniai sako, jį buvus livonietį, gimus Lietuvoje. Susirinkimo įgaliotiniai Naujuosiuose Trakuose pašventė jį vyskupu. Jie surašė vyskupijos įkūrimo aktą[3]) ir apie savo darbus pranešė Konstancijos susirinkimui. Prieš aprūpindamas Žemaičių vyskupiją žemės turtais Vytautas laikinai paskyrė iš savo iždo Medininkų vyskupui išlaikyti metams po 50 markių plačiųjų grašių, 10 statinių kviečių, 10 statinių medaus, o kiekvienam kanauninkui po 10 markių grašių ir visiems drauge 60 statinių kviečių ir 10 statinių medaus.[4])

Taip išnyko Europoje paskutinė pagonybės salelė. Jogailos ir įgaliotinių pranešimas apie Žemaičių krikštą buvo perskaitytas Konstancijos susirinkime per pamaldas, surengtas 1418 m. vasario 1 d. popiežių schizmos likvidavimo proga. Krikščionybės vadai, naujai išrinktas popiežius Martynas V ir imperatorius Zigmantas Liuksenburgietis, sveikino Jogailą, padariusį tokius gražius ir didžius laimėjimus. Sako, imperatorius iš džiaugsmingo susijaudinimo verkęs.[5]) Popiežius pavadino žemaičius garbinga tauta.

Šio gero įspūdžio ko tik nepagadino žemaičių maištas. 1418 m. vidurvasarį Raseinių, Medininkų ir Knetuvos apskrityse sukilo valstiečiai prieš Vytauto pastatytą vyriausybę. Ordino metraščiai piktai, lyg su pasigėrėjimu, užrašė, kad seno vilko negalima pakeisti[6]). Žemaičiai sudeginę bažnyčias, išvarę vyskupus ir kunigus. Ši žinia yra aiškiai tendencinga. Sukilimas buvo išsiplėtęs tik trijose apskrityse. To laiko Vytauto korespondencija su ordino magistru nieko nemini nei apie bažnyčių sude-

---

[1]) Krokuvos kalendorius katedros įkūrimo dieną murodo 2-ą rugpiūčio dieną pas Fijałką Polska i Litwa psl. 99.

[2]) Cod. epist. Vitoldi, 391.

[3]) Originalas Kauno miesto muziejuje, spausdintas Draugijoj 1921 m. psl. 315.

[4]) Cod. epist. Vitoldi psl. 323.

[5]) Codex epist. saeculi decimi quint, II, pg. 108. Nr. 88.

[6]) SS. rer. Prussic. III, psl. 376.

ginimą, nei apie vyskupų ir kunigų išvarymą. Sukilimo motyvai, Vytauto nurodymu, buvę socialinio pobūdžio. Prasti žmonės, atiduoti bajorų žiniai, sukilo, tikėdamiesi, kad visi su jais susijungs. Jie apiplėšė kai kurių bajorų dvarus, Klaipėdoje užmušė tris žmones, išvogė 18 arklių ir tris jaučius. Vadinasi, sukilimas nebuvo plataus masto. Žemaičių viršininkas Kęšgaila lengvai jį numalšino. Vytautas savo papročiu mirtimi nubaudė sukilėlių vadą Vaitenį ir jo draugus.

Nors Žemaičių kraštas ir buvo pakrikštytas, bet jo politinė priklausomybė dar neišsisprendė. 1420 m. Zigmantas Liuksenburgietis, Jogailos įgaliotas, Breslave Žemaičių kraštą priteisė teutonų ordinui. Dabar ordinui susidarė palankesnės perspektyvos atgauti Žemaičius. Livonijos ordino magistras ir Kuršo vyskupas darė žygių Žemaičių vyskupiją sujungti su Kuršo vyskupija. Naujas popiežius Martynas V tarpininkavo ir žemaičių neofitus, ordino puolamus, užtarė pas Livonijos ir Prūsijos vyskupus. Popiežius paskyrė Lvovo, Vilniaus ir Žemaičių vyskupus neofitams globoti. Martynas V, sužinojęs iš Žemaičių vyskupo apie sunkų neofitų būvį, parašė jiems malonų laišką, išreikšdamas savo džiaugsmą dėl jų krikšto, ragino, kad garbingai pradėję ištvermingai laikytųsi katalikų tikėjimo, išreiškė savo užuojautą dėl jų nelaimių, ima juos savo globon ir leidžia nelaimėje kreiptis tiesiog į jį (Cod. ep. Vit. Nr. 965). Šis laiškas kai kurių autorių laikomas Žemaičių vyskupijos patvirtinimu.

Tačiau politinė Žemaičių krašto priklausomybė galutinai dar neišsprendė. Tik naujas karas, kurį 1422 m. Vytautas laimėjo, privertė teutonų ordiną per Melno ežero taiką galutinai pripažinti Žemaičių kraštą Lietuvai.

LITERATŪRA: *Bellée H.*, Polen und die römische Kurie in den Jahren 1414—1424. Diss. Berlin (Osteuropa-Forschungen 2, 1914). — *Janulaitis A.*, Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoj (1414—1418 m.) atmušta iš II „Praeities tomo, Kaunas, 1932 m. — *Nieborowski Paul*, Der Deutsche Orden und Polen in der Zeit des grössten Konfliktes, Breslau² 1924 (XXVIII+252 + 16). — *Springmann K.*, Polen und der Deutsche Orden zur Zeit des Konstanzer Konzils. Diss. Freiburg 1923. — *Prochaska A.*, Na Soborze w Konstancyi (Rosprawy Akademiji Umiejętnosci, wydz. hist.-fil., XXXV (1897-98). Atspaudas, Kraków 1898. — *Andziulytė Marija* (Ruginienė), Die Anfänge des Bistums Samaiten (mit einer Untersuchung über den Bericht des Aeneas Sylvio de Piccolomini (Papst Pius II) über Litauen. Diss. Fri-

bourg 1923, (nespausdinta, mišinėle rašyta). — Semkowicz Władysław, Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla Kościoła na Żmudzi (Kwartalnik historyczny XIV (1930) — Holtzmann W., Die Gründung des Bistums Samaiten (Zeitschr. für die Geschichte des Oberrheins XXXII (1917) Heidelberg. — Fijałek J., Kościół Rzymsko-katolicki na Litwie, 1914.

3

KATALIKŲ BAŽNYČIAI ĮSIKŪRUS LIETUVOJE

Vytauto sumanymas įkurti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją. — Krokuvos universitetas ir jo reikšmė Lietuvos dvasininkams. — Vilniaus ir Žemaičių pirmieji vyskupai. — Lietuvos dvasininkų lenkiškumas. — Lietuvos D. kunigaikščių patronato teisės. — Nusistatymas prieš dvasininkus. lenkus. — Lietuvių kalbos teisės bažnyčiose. — Palenkės dvasininkai. — Pirmieji vienuolynai Lietuvoje. — Pirmosios mokyklos Lietuvoje.

Lietuvos christianizcijai daugiausia yra nuveikę Jogaila ir Vytautas. Jie įkūrė dvi vyskupijas ir pastatydino daug bažnyčių. Vytautas buvo pasiryžęs įkurti net atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją ir tuo darbu apvainikuoti christianizacijos veiklą Lietuvoje. Vilniaus metropolijai turėjo būti subordinuota ne vien Žemaičių, bet ir Podolijos, Kamienco, Kijevo, Vladimiro vyskupijos.[1]) Tačiau Vytautas nesuskubo šio sumanymo įvykdyti. Lietuvos bažnytinė organizacija formaliniu atžvilgiu nebuvo subordinuota Lenkijos provincijai, bet iš tiesų, Lietuva, politiškai susijungusi su Lenkija, išlėto savaime susijungė su Gniezno metropolija.

Vėlesnieji Lietuvos valdovai taip uoliai nesirūpino bažnytiniais dalykais, kaip kad Vytautas ir Jogaila, nes Lietuva neturėjo atskiro kunigaikščio. Ypačiai buvo apleista švietimo sritis. Nesirūpinta įkurti mokslo įstaigos, kuri būtų auklėjusi savus dvasininkus. Todėl dar ilgai kunigai buvo imami iš lenkų. Gaila, kad dėl huistų judėjimo Čekijoj lietuviai negalėjo semtis mokslo Pragos universitete ir pasinaudoti ten esančiu bendrabučiu, kurį karalienė Jadvyga buvo įkūrusi lietuviams.[1]) Beliko tik Kroku-

[1]) Codex saeculi XV II. pg. 109—110. Nr. 89.

vos universitetas, kuriame lietuviai daugiausia ir ieškojo aukštojo mokslo. Jogaila, kurdamas 1400 m. prie Krokuvos akademijos teologijos fakultetą, turėjo kilnų tikslą — patarnauti drauge ir savo tėvynei Lietuvai. Steigimo akte jis sakąs, kad Dievo Apvaizdos išvestas iš pagonybės klaidų jis besirūpinąs Lietuvos gyventojus padaryti šviesos sūnumis.[2]) Metams praėjus, Jogaila aprūpino Krokuvos universitetą turtais ir pasakė, tai daręs norėdamas patraukti daugiau kandidatų iš tolimesnių kraštų ir geriau apšviesti išganymo mokslu Lietuvos neofitus.[3]) Ir tikrai, Jogaila Krokuvos universitete mokė savo lėšomis daug lietuvių ir rusų. Daugelis iš jų, gavę bakaliaureato, magistro ir daktaro laipsnius, įsišvęsdavo kunigais ir gimtąja kalba skelbė savo tautiečiams katalikų tikėjimą. Vadinasi, Jogaila, padėdamas savo tautiečiams įgyti aukštojo mokslo, dirbo didelį kultūrinį darbą. Krokuvos universitetas anais laikais dar nebuvo lenkinimo faktorius. Krokuvos universitetas, kaip ir visi kiti tų laikų universitetai, buvo tarptautinė įstaiga su dėstomąja lotynų kalba. Pats Krokuvos miestas XV-me amžiuje buvo suvokietėjęs; o studentų buvo daug iš Vengrijos, Austrijos ir kitų nelenkiškų kraštų.

Lietuviai gausiau pradeda lankyti Krokuvos universitetą nuo 1413 m. Tais metais jau įsimatrikuliavo du kandidatai iš Vilniaus ir vienas iš Trakų. Paskiau randame studentų ne tik iš centrinių Lietuvos miestų, bet ir iš kitų Vilniaus krašto miestų, kaip antai, Ašmenos, Sudargo. Lietuvių studentų žymiai pagausėjo po 1440 m., kada Lietuva susilaukė ramesnių laikų. Per XV-ąjį amžių priskaitoma įsiregistravusių apie 120 studentų iš Lietuvos, tame skaičiuje vilniečių apie 40, vadinasi trečdalis. Kiti buvo iš Kauno, Trakų, Giedraičių, Geranainių, Merkinės, Šalčikų, Ukmergės, Anykščių, Eišiškio, Kupiškio, Ramygalos ir kitų rytinės Lietuvos miestų ir jų apylinkių. Iš Lietuvos studijuoti vyko daugiausia miestiečiai. Todėl lietuviai studentai dažniausiai žinomi vardais. Jie gyveno atskirame Isnerio bendrabutyje, kurį savo aukomis palaikė karaliai Jogaila ir Kazimieras. Vėliau tie

---

[1]) Cf. Dzieje dobrocynności, kollegium Litwinów w Pradze t. I. 11823,384.

[2]) Cod. Univ. Cracov. I, Nr. XVI, psl. 25—26.

[3]) Fijałek, l. c. psl. 124—129.

auklėtiniai užima Lietuvoje aukštesnes vietas Bažnyčios hierarchijoje arba karaliaus raštinėje. Iš buvusių Krokuvos universiteto studentų labiau pasižymi kunigaikštis Hermanas Giedraitis, karalienės Sofijos giminaitis. Jis įgijo magistro laipsnį, gyveno šventai ir, karalienės palaikomas, gavo Krokuvoj Kanoniją. Antruoju Krokuvos universiteto rektorium 1401 m. buvo išrinktas Kęstučio giminės kunigaikštis Jonas Vaidutis, Butauto-Vaidoto-Henriko sūnus. Jis mokėsi teologijos Pragoje, pasirodo, prie Jogailos dvaro Krokuvoje 1388 m. gavo Krokuvos ir Sandomiriaus kanonijas; mirė 1402 m.

Krokuvoje dar mokėsi nemaža jaunuolių, kurie rengdamiesi į universitetą, ėjo žemesnius mokslus. Ne visi iš jų patekdavo į universitetą; apie jų skaičių ir kilmę neliko užrašytų žinių, kaip kad liko apie įsimatrikuliavusius studentus.

Lietuvos didikai įvertino Krokuvos universitetą ir šelpė jį savo aukomis. Randame įtrauktus į universiteto knygas šiuos geradarius: 1415 m. Eleną Kęšgailenę, Mykolą Kęšgailą, Joną Goštautą su jo žmona Darata, Stanislovą Valimantą, Vladislovą Butrimą. Universitetas minėjo jų vardus savo maldose[1]).

Lietuvių studentų, negausingai besimokinančių Krokuvos universitete, Lietuvai neužteko. Todėl dar ilgai vyskupų ir kapitulos narių vietas užima lenkai. Pirmas Vilniaus vyskupas buvo lenkas pranciškonas Andrius Jastrzębiec (1388—1398), buvęs vengrų karalienės nuodėmklausys, tituliarinis Sereto vyskupas ir Gniezno arkivyskupo padėjėjas. Naujakuriui vyskupui Jogaila davė Lenkijoje turtingiausią Klodavo parapiją. Jo didelį religinį uolumą aukštai vertino Jogaila ir Vytautas. Už jo atsidėjimą Lietuvos Bažnyčiai valdovai padarė jam asmeninių užrašų ligi gyvos galvos[2]).

Jo įpėdinis Jokūbas Plichta (1399—1408), taip pat buvo pranciškonas, gyvenęs Krokuvos vienuolyne ir vėliau buvęs Lietuvos provincijos vikaru. Vilniaus kapitula, 1398 m. prašydama popiežiaus Bonifacijaus IX Plichtą patvirtinti, vadina jį lietuvių tautybės ir kalbos[3]). Iš pavardės atrodo, kad buvo lenkas arba

---

[1]) Fijałek, l. c. psl. 129.

[2]) Kurczewski, Kościół Zamkowy II, 396.

[3]) Ibid. psl. 307.

čekas, bet galėjo gimti Lietuvoje, jei kapitula pripažįsta jam lietuvių tautybę. Nuo to laiko nusistato vyskupų skyrimo tvarka. Kandidatą duoda karalius, kapitula jį renka, bet Romos Kūrija visada tvirtina tą kandidatą, kurį karalius pristato.

1407 m. Vilniaus vyskupo vietą užėmė Nikalojus iš Gorzko, Pragos universiteto mokinys, kanonų daktaras, buvęs Krokuvos universiteto rektorius, mokytas ir maldingas vyras.

Nuo 1414 ligi 1421 m. valdė Vilniaus vyskupiją Petras iš Kustinės Jastrzębiec. Matyt, jis buvo pirmojo Vilniaus vyskupo giminė; prieš savo paskyrimą vyskupu jis buvo Vilniaus kapitulos narys ir, kaipo Konstancijos susirinkimo delegatas, dalyvavo Medininkų vyskupijos steigime.

Motiejus Trakiškis (1421—1453) pirma buvo Žemaičių vyskupas. Jis palaikė Lietuvos savarankiškumą ir buvo Vytauto politikos šalininkas. Ir Kazimiero laikais jis pasižymėjo kaip Lietuvos nepriklausomybės gynėjas. Jam prikišama, kad jis perdaug nusileisdavo rusams schizmatikams. Būtent, jis pataręs Kazimierui pripažinti Lietuvoje Maskvos metropolito valdžią tuo svarbiu momentu, kada, Florencijos susirinkimui pasibaigus, atvyko į Lietuvą, apimti metropolito sosto teisėtas su katalikų Bažnyčia susivienijęs metropolitas Izidorius. Dėl to priekaišto Motiejus turėjo teisintis Romoje.

Nikalojus iš Šalčininkų (1453—1467) buvo Krokuvos universiteto magistras, šviesus diplomatas, mylimas karaliaus Kazimiero; iš jo malonės jis buvo paskirtas Vilniaus katedros klebonu, Krokuvos kapitulos kustošu ir karaliaus sekretorium. Dlugošas vadina jį lenku. Kojalavičius vadina jį lietuviu ir prikergė jam Dzierzgavičiaus vardą, padarytą, matyt, iš tėvo vardo Dzierslavo. Tą klaidą kartoja ir Valančius, be to dar klaidingai jį vadina Žemaičių vyskupu 1421—1453 m. Iš jo pavardės galima spręsti, kad jis turėjo gimti Lietuvoje. Nikalojus priklausė prie jaunųjų karaliaus Kazimiero mylimųjų partijos. Vadinasi, jis turėjo būti unijinės politikos šalininkas.

Nuo 1467 ligi 1481 m. Vilniaus vyskupiją valdė Jonas Lasavičius; jis buvo vilnietis, perkeltas iš Lucko vyskupijos. Dlugošas jį vadina lietuviu miestiečiu.

Nuo 1481 ligi 1491 m. Vilniaus vyskupijos soste sėdėjo Andrius Goskovič, Goskos sūnus; kilęs iš Vilniaus, regis, jis buvo

miestietis. Šis vyskupas buvo Krokuvos universiteto kanonų daktaras, filosofijos magistras, kanonų profesorius tame pačiame universitete ir Vilniaus kapitulos archidiakonas. Tautybė jo nežinoma.

Pagaliau paskutinis XV-jo amžiaus Vilniaus vyskupas buvo Albertas Taboras (1492—1507), bajoras nuo Eišiškio, ėjo mokslus Krokuvos universitete, kur gavo magistro laipsnį.

Pirmą Žemaičių vyskupiją valdė jau minėtas Motiejus Trakiškis (1417—1421m.), paskum Nikalojus Trakiškis (1421—1453 m.), mažai žinomas Martynas I (1453—1453), Jokubas Trakiškis (1454—1459), Baltramiejus Pultuskietis mozūras (1459—1469). Toliau Žemaičių vyskupų eilėje eina išmintingas ir maldingas jo įpėdinis Jurgis I (1460—1463), buvęs Vilniaus archidiakonas; Motiejus Topolietis (1464—1470), taip pat buvęs Vilniaus archidiakonas; Baltramiejus II Sverinkavičius, buvęs Vilniaus kapitulos dekanas. Dlugošas sako apie jį, kad tai buvo žemos kilmės, bet aukštos doros lietuvis. Regis, jis buvo Krokuvos universiteto mokinys; Martynas II, žemaitis (1483—1500), buvęs Šiaulių klebonas; pagaliau Martynas III (1500—1514 m.), vilnietis, vokietis, Vilniaus kapitulos narys.

Vadinasi, Vilniaus vyskupų soste XV-me amžiuje sėdėjo trys neabejotini lenkai (du Jastrzębcai ir Gorzkovskis), Žemaičių vyskupijoje du lenkai (Pultuskietis ir Tapolietis). Kitų kilmė neaiški: vokiečiai, čekai, tarp jų buvo ir lietuvių. Daugumas iš jų baigė mokslą Krokuvos universitete, ir tik vienas Martynas III mokėsi Italijoj, pagarsėjusiame teisės mokslais Bolonijos universitete. Į Žmaičių vyskupus dažniausiai pateko Vilniaus kapitulos nariai.

Lietuviai tam tikrais įstatymais bandė sulaikyti lenkų dvasininkų plaukimą į Lietuvą. 1447 m. jie išsirūpino iš Kazimiero įstatymą, kad į katedralines ir kolegialines bažnyčias būtų prezentuojami Lietuvos valdiniai. Tačiau Kazimieras ir jo įpėdiniai šio įstatymo griežtai nesilaikydavo ir dažnai iš kunigaikščio rašti nės į kapitulą patekdavo daug dvasininkų iš Lenkijos. Be to, Lietuvai priklausė Palenkės kraštas, kuris buvo daugiausia lenkų gyvenamas. Todėl šio krašto gyventojai, Lietuvos piliečiai, visai teisėtai galėjo užimti aukštąsias vietas Lietuvos Bažnyčios hierarchijoje. Kokia buvo Žemaičių kapitulos sudėtis XV-me amžiuje,

nėra žinoma. O Vilniaus kapitulos nariai žinomi iš pirmojo vyskupo Andriaus testamento. 1398 m. randame Vilniaus kapituloje Joną čeką, Bervaldą, kaip iš vardo matyti, vokietį, Jokūbą būsimąjį antrąjį Vilniaus vyskupą, Plichtą, lenką Petrą iš Vartos, taip pat vėlyvesnįjį Vilniaus vyskupą ir Motiejų Trakiškį, lietuvį; kitų narių kilmė nežinoma. Ir XV-am amžiui baigiantis, randame kapituloje vis daug lenkų. Panašiai būdavo ir su klebonais. Jie, nemokėdami lietuvių kalbos, parapijoms buvo nenaudingi. Jie, kunigaikščio valia paskirti, nelabai klausydavo savo vyskupo ir mažai rūpinosi parapijos reikalais, bažnytines pareigas atlikdavo jų samdyti vikarai.

Kazimieras ir Aleksandras išdalijo Lietuvos rytuose daug žemių rusams pravoslavams, kurie stiprino Lietuvoje pravoslaviją. Tokia žemės reforma palietė katalikų Bažnyčios interesus. Šiuos trūkumus rūpinosi pašalinti veiklus Vilniaus vyskupas Taboras. Jo balsas kunigaikščio didenybės akivaizdoje nedaug svėrė. Todėl jis veikė per Romos Kūriją. Taboras prašė, kad popiežius susiaurintų kunigaikščiui patronato teises. Popiežius Aleksandras VI priminė Lietuvos kunigaikščiui Aleksandrui, kad jis, kaip Bažnyčios globėjas, turįs pareigą padėti vyskupui valdyti, o netrukdyti savo reikalavimais, skirti tik tuos į bažnytines vietas, kuriuos pristato kunigaikštis.[1]) Ir tikrai, karalius Aleksandras, atsilygindamas Taborui už jo pagalbą 1501 m. unijai vykdyti, suteikė jam privilegiją[2]) ligi gyvos galvos pačiam pasirinkti kandidatus į 28 parapijas, keturias Vilniaus kapitulos kanonijas ir vieną Trakų kolegiatos kononiją. Tuo būdu ši privilegija atpalaidavo vyskupui trečiąją vyskupijos beneficijų dalį nuo kunigaikščio patronato teisės. Etnografinėje Lietuvoje karalius Aleksandras atsisakė patronato teisės šiose parapijose: Rudaminos, Niemenčino, Bistricos, Švenčionių, Dubingių, Pabaisko, Anykščių, Utenos, Rokiškio, Ramygalos, Darsuniškio, Daugų, Merkinės, Dubičių, Vosiliškio, Bielicos, iš viso 18 parapijų.[3]) Vyskupas, reikalaudamas susiaurinti patronato teises, rėmėsi tuo, kad lig šiol beneficijas gaudavo kartais asmenys, nemoką

---

[1]) Theiner, II, 282.

[2]) Fijałek, l. c. psl. 268.

[3]) Kauno arkivyskupijos archyvas. Tų metų vizitų knyga.

lietuvių kalbos ir neturį užtenkamo mokslo. Vyskupas turėjo ir kitų motyvų. Jis norėjo pakelti drausmę tarp savo vyskupijos dvasininkų. Buvo nemalonus reiškinys, kai vyskupas, vesdamas bylas, turėjo rinktis svetimo krašto tarpininkus teisėjais. 1486 m. kapitula, besibylinėdama su vyskupu dėl valdžios ir kai kurių pajamų, buvo pasirinkusi teisėjais Lenkijos kanclerį. 1503 m. byloje tokiais pat teisėjais buvo Vloclavko kapitulos nariai Jonas Laskis ir Nikalojus Cepelis. Toks tąsymasis po svetimus teismus nedavė garbės nei vyskupui nei kapitulai. Taboras, gaudamas teisę skirti trečdalį kanauninkų ir klebonų, sustiprino savo autoritetą ir pakėlė dvasininkų drausmę.

Panašią privilegiją yra gavęs ir Žemaičių vyskupas Martynas III 1503 m.[1]) Jo prašomas karalius Aleksandras išsižadėjo visados patronato teisių šiose parapijose: Veliuonoje, Raseiniuose, Viduklėje, Šiauliuose, Varniuose, Kaltinėnuose ir Betygaloje. Tas pačias parapijas išvardina ir Veliuonos bažnyčios vizitacijos aktas. 1677 m. Karalius ir Žemaičiuose atsisakė nuo patronato teisių minėtose parapijose dėl tų pačių motyvų, kurie buvo išdėstyti privilegijoje Vilniaus vyskupui, kaip antai: klebonų nemokėjimas lietuvių arba žemaičių kalbos, pakankamo mokslo trūkumas; todėl klebonai negalį pamokslų sakyti ir išpažinčių klausyti. Valančius savo „Žemaičių vyskupystėje“ nurodo dar kitas parapijas, kuriose karalius Aleksandras atsisakęs nuo patronato teisių: jis praleidžia Šiaulius, o įterpia Virbalį, Airiogalą, Kelmę, Alsėdžius. Matyt, jį suklaidino Julijaus II bulė, duota 1507 m.; vadinasi, jau po Aleksandro mirties adresuota tam pačiam Žemaičių vyskupui. Jos turinys yra šitoks: Žemaičių vyskupo neseniai įteiktame prašyme sakoma, kad garbingos atminties karalius Aleksandras ant visados davęs Žemaičių vyskupui teisę pristatyti kandidatus į Žemaičių vyskupijos kolonijas, prebendas, klebonijas. Tai esą išreikšta plačiau viešame to karaliaus rašte ir iš jo padarytuose dokumentuose. Vyskupas Martynas prašęs tą dokumentą patvirtinti; tai ir daroma šia bule. — Fijalek, atspausdinęs tą bulę iš rastos Lenkijoje kopijos, laiko ją neautentiška. Tačiau jos originalas yra išlikęs Žemaičių vyskupijos archyve.

---

[1]) Codex Babianowski (V. D. universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje).

Abejotinas dalykas, kad ji būtų buvus išgauta klaidingu pranešimu. O gal Aleksandras vėliau praplėtė savo privilegiją? Fijalek mano, kad karalius Aleksandras negalėjęs taip plačiai dalyti privilegijų ir visada atsisakyti patronato teisių. Tačiau Aleksandro privilegijos tekstas aiškiai kalba apie visišką atsisakymą bent kai kuriose parapijose.

Vadinasi, Vilniaus vyskupo Taboro ir Žemaičių vyskupo Martyno III pastangomis kunigų skyrimas Lietuvoje buvo geriau sutvarkytas ir tuo būdu sustiprinta jų drausmė.

Prieš svetimų dvasininkų, lietuviškai nemokančių, skverbimąsi į Lietuvą reagavo ne vien Bažnyčios atstovai, bet ir didikai, kurie, gindami savo politines teises ir pasilikdami aukštąsias vietas valstybėje, norėjo ir bažnytines beneficijas rezervuoti Lietuvos piliečiams. Todėl didysis kunigaikštis Aleksandras 1492 m. ir Žigimantas II 1529 m. įstatymą, draudžiantį lig šiol užimti vietas svetimiems katedrų ir kolegijatų bažnyčiose, praplėtė ir parapijoms, jei toms vietoms atsirastų tinkamų Lietuvos piliečių.

Žigimantas II labiau rūpinosi apsaugoti ir lietuvių kalbos teises bažnyčiose, nei jo surusėjęs brolis Aleksandras. Pavyzdžiui, Žigimantas, pastatęs bažnyčią Žiežmariuose ir užrašydamas jai žemių, dotacijos akte įterpė sąlygą, kad prie šios bažnyčios būtų laikomas kunigas, kuris galėtų sakyti pamokslus lietuviškai. Ir 1524 m. prijungdamas Eišiškio parapiją prie Naujųjų Trakų prepozitūros, uždeda prepozitui pareigą laikyti Eišiškyje bent vieną vikarą, mokantį lietuviškai. Žigimanto pėdomis sekdami palaikė lietuvių kalbą bažnyčiose ir kai kurie didikai. Jonas Zabrezinskis su savo žmona Sofija Radvilaite ir sūnumi Jonu, kurdami Alytuje bažnyčią, įterpia į fundacijos aktą sąlygą, kad klebonas visada laikytų vikarą lietuvį. Iš šių pavyzdžių matyti, kaip mažai valstybė reikalavo lietuvių kalbos Lietuvos bažnyčiose. Tačiau ir tų mažų reikalavimų, matyt, dažnai buvo nepaisoma, jei reikalaudavo į fundacijos aktus įterpti tokias sąlygas. Kaip buvo apleista lietuvių kalba, galima spręsti iš Vilniaus sinodo 1526 ar 1527 m. nutarimo, kuriuo įsakoma krikšto formulę tarti ne lietuviškai, bet lotyniškai dėl to, kad, tariant lietuviškai, kunigas,

---

[1]) Fijałek, l. c. psl. 204.

kuris dažniausiai (saepius) nemokąs lietuvių kalbos, galįs iškraipyti formulę ir patį krikštą padaryti netikrą[1]).

Bažnytiniam darbui trūko intelektualininių jėgų; nes tokių kunigų, kurie būtų išėję aukštesnį mokslą, buvo nedaug. Todėl krikščioniška dvasia kilo iš lėto. Lietuvos rytuose buvo labai įsigalėjusi rusų įtaka. Net katalikų dvasininkai ten dažnai buvo užpuolami. Todėl vyskupas Taboras išsirūpino iš Apaštalų Sosto leidimą dvasininkams kardą nešioti. Krikščioniškai dvasiai kelti trūko bažnyčių, kurių pradžioje buvo palyginti labai maža. Jų skaičius tik iš lėto augo. Etnografinė Lietuva turėjo apie 80 bažnyčių, tuo tarpu Palenkės, Bielsko ir kitoms lenkiškoms Lietuvos sritims teko jų apie 70. Vadinasi, Vilniaus vyskupijoje apie pusė bažnyčių buvo lenkiškoje srityje su lenkų kalba ir lenkais dvasininkais. Jau XV-me amžiuje Vilniaus vyskupija buvo pusiau lenkiška. Lenkų kalba brovėsi ir iš rytų, kur spaudė rusų antplūdis. Palenkės lenkai dvasininkai lengviau galėjo pasiekti artimesnį Krokuvos universitetą. Ilgainiui jie pripildė kapitulą ir užėmė parapijose vietas. Tuo būdu palengva lietuvių kalba buvo išstumiama iš bažnyčios, pakeičiama lenkų kalba . Nutautimas augo. Nutautimas per bažnyčią ėjo lygiagrečiai su bendru lenkėjimo procesu, kuris jau aiškiai tarp bajorų pasireiškė Kazimierui valdant. Iš vienos pusės rusai, o iš antros lenkai spaudė lietuvišką elementą, kuris dėl savo palinkimo taikintis prie kitų, kaskart vis silpo.

Sekuliariniams dvasininkams daug padeda vienuolynai. Ligi pirmosios XVI amžiaus pusės vienuolynų Lietuvoje buvo nedaug. Kitur materialinę kultūrą aukštai kėlė benediktinai. Gal dėl to Vytautas 1409 m. įkūrė jiems Trakuose vienuolyną, uždėdamas pareigą laikyti mokyklą[2]). Bet šaltinių trūksta apie jų mokyklos veikimą. Nieko nežinom ir apie veikimą atgailojančių reguliarinių kanauninkų, kuriuos Jogaila įkūrė Bistricoje Vilniaus dekanate. Mokytų dominikonų vienuolynas atsiranda Vilniuje tik 1501 m. Daugiau yra Lietuvoje pasidarbavę bernardinai ir pranciškonai. Pirmieji daugiau veikė Rusijos žemėse, skelbdami ka-

---

[1]) Fijałek J., l. c. psl. 285—289.

[2]) Довнаръ — Запольскій, Акты Литовско - Русскаго Государства, Москва, 1899. p. 5.

talikų tikėjimą. Pranciškonai nuo senovės buvo labiau prisirišę prie Lietuvos, Vilniaus. Bet ir į jų tarpą buvo įsiskverbusi pasaulio dvasia. Lenkai bernardinai, būdami vienuolyne vyresnieji, neprileido lietuvių prie jokių aukštesnių vietų ir išveždavo daug turto iš Lietuvos į kitas provincijas savo giminėms. Byla pateko į valstybės teismą dėl depozitų išvežimo. Į tą klausimą įsikišo pasauliniai ir bažnytiniai senatoriai ir su generolo komisaru nutarė duoti Lietuvai atskirą viršininką, kuris būtų priklausomas tik generolo. Buvo sudaryta lyg atskira Lietuvos provincija. Jos veiklai prižiūrėti turėjo būti paskirtas vienas Vilniaus kapitulos atstovas ir vienas iš pasaulinių karaliaus įgaliotinių. Jie turėjo prižiūrėti, kad turtai nebūtų išvežami iš Lietuvos. Taip reikalą išdėstė popiežiui karalius Žigimantas II, prašydamas šį nutarimą patvirtinti.[1])

Su krikščionybės įvedimu pradėjo rastis Lietuvoje ir mokyklų. Jau pirmajam Vilniaus vyskupui valdant, prie katedros buvo įsteigta mokykla[2]). Katedros mokykla galėjo pakilti, kai Kazimieras 1452 m. užtikrino jai aštuonias kapas gražių pastovių metinių pajamų. Lietuviai studiozai, kurie stojo į Krokuvos universitetą, turėjo prisiruošti šioje Vilniaus mokykloje. Kad tada Lietuvoje ir daugiau buvo mokyklų, matyti iš Žigimanto II, privilegijos tai pačiai Vilniaus katedros mokyklai. Šioje privilegijoje pasakyta, kad katedros mokykla malkomis aprūpinama, kaip ir kitos Lietuvos mokyklos. 1513 m. Vilniuje, šv. Jono parapijos miestiečiai įkūrė prie savo bažnyčios dar vieną mokyklą. Turėjo gyvuoti mokyklos ir kai kuriuose dvaruose. Žinoma, kad 1534 m. įkūrė mokyklą savo dvare Albertas Goštautas. Parapines mokyklas steigti įsakė Vilniaus sinodas, kuris buvo sušauktas 1526 m. Tada klebonams buvo įsakyta pastatyti namus mokiniams mokytis ir gyventi, laikyti mokytoją, kuris aiškintų Evangeliją ir Pauliaus laiškus lietuviškai ir lenkiškai. Tiek žinių yra išlikę apie Lietuvos mokyklas XV-me amžiuje. Nieko nežinome nei apie mokyklų ir mokinių skaičių, nei apie mokomųjų dalykų programą. Tų mokyklų buvo nedaug. Savo programa jos mažai kuo

---

[1]) Theiner, II, 466, 456.

[2]) Kurczewski, Kościół Zamkowy II, 18.

galėjo skirtis nuo didesnių parapinių mokyklų. Lietuva pabaigė vidurinius amžius, savo aukštesnės mokyklos neturėdama.

LITERATŪRA: *Schmid H. F.*, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Bd. 50. Kanonistische Abteilung, Bd. XIX (1930), IX. Die Gestaltung der rechtlichen Grundlagen bei der Einführung des Christentums in Litauen, 513 ff. Bd. XX (1931) Ergänzungen 451 ff.). — *Kurczewski*, Kościół Zamkowy II. — *Przyalgowski* Win., Żywoty biskupów Wileńskich t. I—III. Petersburg, 1861. — *Wołonczewskis M.*, žemaitiu Wiskupiste I—II d. Vilnius 1848. — *Fijalek J.*, Kościół Rzymsko-Kotolicki na Litwie (Polska i Litwa w dziejowym stosunku 1914 m.). — *Lukaszewicz J.*, Historya szkół w koronie i w Wielkiem Księstwiem Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. t. I.-IV. Poznan 1849—1851.

TREČIOJI DALIS

LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIA KOVOJE SU VAKARŲ SCHIZMA

1

PROTESTANTIZMO LAIMĖJIMŲ PASLAPTIS

Priežastys, dėl kurių protestantizmas Lietuvoj greit išsiplėtė: Bažnytinės organizacijos silpnumas. — Dvasininkų sumenkėjimas. — Lietuvos vyskupai reformacijos laikais. — Žemesnieji Lietuvos dvasininkai. — Vakarų Europos įtaka. — Bajorų palinkimas į svetimas naujybes. — Prūsų protestantizmo įtaka Lietuvai. — Protestantizmas Livonijoj ir jo įtaka Lietuvai. — Žymesnieji Lietuvos protestantų vadai. — Karaliaus Žigimanto Augusto palankumas protestantizmui. — Nikalojaus Radvilo Juodojo vaidmuo. — Nuomonė, kad katalikybė Lietuvoje buvo bemažko išnykusi. — Protestantizmo silpnėjimas.

Vakarų schizmos sąjūdis pasiekė Lietuvos katalikų Bažnyčią, kaip tik tuo laiku, kada lietuvių visuomenė dar nebuvo suspėjusi gyvai prisiimti katalikų tikėjimo dvasios.

Istorikai iškelia daug priežasčių, kodėl protestantizmas Lietuvoje taip greit išsiplėtė. Manoma, kad Luterio skelbiamas mokslas dėl to turėjęs pasisekimo, kad bažnytinė organizacija buvusi per silpna. Šį faktą yra konstatavęs netgi popiežiaus Leono X pasiuntinys Ferreris 1520 m.[1]) ir Lenkijos primas Jonas

[1]) Ferrerius Zacharias: „Nam sicuti et oculis nostris vidimus et monibus nostris palpavimus ob maximam parochialium ecclesiarum a plebe distantiam et earum raritatem in tam spatiosa et ampla regione" — Lukaszewicz J., Historya szkól w koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskiem, Poznan 1849. t. I. psl. 66 s. Nr. 3.

Laskis, kuris 1518 m. vizitavo Vilniaus vyskupiją. Todėl Piotrkavo sinodas 1544 m. prašė karaliaus Žigimanto II pastatyti savo žemėse daugiau bažnyčių. Bažnyčių nedaug, žmonės retai te galėjo jas lankyti ir paliko nesusipažinę su tikėjimo dalykais. Tai liudija ir pats karalius Žigimantas Augustas sakydamas, kad liaudis esanti bemokslė ir nekultūringa, garbinanti dievus, miškus, ąžuolus, liepas, akmenis ir žalčius, kuriems viešai ir privačiai atnašaujanti aukas.

Šios priežastys yra teisingos. Tačiau jos dar nėra vienintelės schizmai greitai išsiplėsti Lietuvoje. Juk protestantizmas taip pat greit išsiplėtė Vokietijoj, Anglijoj, kur katalikų Bažnyčia jau nuo seniai buvo įsigyvenusi ir galinga. Lietuvoje užsikrėtė nauju judėjimu, kaip tik ne sodiečiai, kurie gyveno toli nuo bažnyčių ir buvo mažai apsišvietę, bet vadovaujantis bajorų luomas, mokėjęs lenkų kalbą. Lietuvos katalikų bažnytinės organizacijos trūkumai su jos nepavydėtinu ekonominiu būviu kaip tik nesudarė palankios progos plėstis protestantizmui. Vakaruose gi pasaulininkai dažnai iš pavydo stodavo prieš Bažnyčią. Jie pavydėjo Bažnyčiai galybės, didelės valdžios ir turtų. Panašių motyvų reformacijai Lietuvoje kaip tik nebuvo. Lietuvos vyskupai neturėjo tos politinės valdžios ir galybės, kaip Vokietijos vyskupai, vaidindami pasaulinių kunigaikščių vaidmenį. Lietuvos bažnyčios nežibėjo gražiais rūmais, vienuolynų tada nedaug buvo, ir tie patys, kurie buvo nekėlė pavydo didžiais turtais. Priešingai, Lietuvos Bažnyčiai galima greičiau prikišti, kad ji per maža kėlė pasaulinę kultūrą, kad ji per daug priklausė valstybės. Vyskupus gi skyrė karaliai, klebonus — bajorai.

Gilesnių greito protestantizmo išsiplėtimo priežasčių reikia ieškoti pačių dvasininkų gyvenime. Reformacijos judėjimui parengė dirvą Lietuvoje ne kas kita, kaip stambūs dvasininkų trūkumai: jų be galo menkas apsišvietimas ir žema dora. Tokių trūkumų Bažnyčia turėjo anais laikais visuose kraštuose. Žinias apie žemą dvasininkų dorą surinko iš įvairių šaltinių Purickis[1]) ir davė labai tamsų bažnytinių santykių Lietuvoje vaizdą. Jis ne visai tikras. Purickis pavyzdžius ima iš Lenkijos ir Lietuvos

[1]) Puryckis Joseph, Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569. Freiburg, 1919.

dvasininkų gyvenimo ir taiko juos Lietuvai, neiškeldamas to skirtumo, kad dorinis vyskupų sumenkėjimas Lenkijoje buvo didesnis nei Lietuvoje. Lenkijoje buvo vyskupų, kurie savo nedoru gyvenimu piktindavo. Nenuostabu, kad jie krypo į protestantizmą. Tokių vyskupų Lietuva ir reformacijos laikais neturėjo. Kad taip tikrai buvo, parodo ši bendra Lietuvos vyskupų apžvalga:

Vilniaus vyskupai reformacijos metu buvo 1. *Albertas Radvilas* (1508—1519), aukštos doros, pamaldus, gailestingas pavargėliams, kuriuos jis sodino prie savo stalo, ragino dvasininkus saugotis prabangos.[1]) — 2. *Jonas iš Lietuvos kunigaikščių* 1519—1537[2]). — *Paulius Alšėniškis* (1537—1555) buvo uolus katalikų tikėjimo gynėjas ir kovotojas su naujatikiais[3]). — 4. Pagaliau *Valerijonas Protasevičius-Suškauskas* (1556—1580) taip pat buvo atsidavęs Bažnyčiai, nors daug buvo užsiėmęs politika ir mėgęs ramų, patogų gyvenimą. Lenkijos vyskupai patvirtino su Albertu sutartį, pagal kurią protestantizmas Prūsų krašte buvo pripažintas teisėtas. O Vilniaus vyskupas Protasevičius 1661 m. atsisakė patvirtinti panašią sutartį su Livonija.[4])

Žemaičių vyskupai tais laikais buvo 1. *Nikalojus Radvilas* (1514—1522); teisybė, jis buvo gobšus ir išdidus, tačiau katalikų Bažnyčiai jis liko ištikimas. Šis vyskupas buvo pradėjęs statyti Varniuose mūrinę katedros bažnyčią, bet jos nebaigęs statyti mirė 1522 m. — 2. Mirus Nikalojui Radvilai, Žemaičių vyskupija dėl nežinomų priežasčių buvo aštuoneris metus be vyskupo; ją valdė kapitulos išrinktas *Jurgis Taliotis* (1522—1531). — 3. *Nikalojus Visgalis* (1532—1533) kilęs iš aukštos giminės, buvo Kijevo vyskupu; 1532 m. jis buvo perkeltas į Žemaičių vyskupiją. Buvo tai buklus ir protingas vyras, bet neilgai valdė Žemaičių vyskupiją, jis mirė 1533 m.[5]) — 4. *Vaclovas Viežbickis* (1534—1555), lie-

---

[1]) Przyałgowski W., Żywoty biskupów Wileńskich t. I. Petersburg, 1860. psl. 91—94.

[2]) Przyałgowski W. l. c. t. I. psl. 105—116.

[3]) Przyałgowski W., l. c. t. I. psl. 145—154.

[4]) Przyałgowski W., l. c. t. I. psl. 166—179.

[5]) Smigelski B., Spis biskupów Żmudzkich (rankraštis, Metropolijos Kunigų Seminarijos bibliotekos inventorius Nr. 22284. Kat. Nr. 49/171).

tuvis, Vilniaus kanauninkas; ant Radvilo pradėtų mūrinių pamatų pastatė medinę katedros bažnyčią. Buvo tai energingas vyskupijos žemių administratorius. — 5. *Jonas Domaniovskis* (1556—1563).

Lenkijos, Livonijos ir Prūsijos kraštų vyskupai, prieš prasidedant Vakarų schizmai, doroviniu atžvilgiu negalėjo lygintis su Lietuvos vyskupais.

Galima tik nusiskųsti žemesniaisiais Lietuvos dvasininkais ateiviais. Tai buvo blogesnis elementas iš blogų Lenkijos kunigų. Tokie dvasininkai mažai rūpinosi tiesioginėmis savo pašaukimo pareigomis[1]). Tokio pakrikimo matyti Vilniaus kapituloje. 1570 m., kilus reformacijos sąjūdžiui Vilniaus kapituloje iš devynių kanauninkų tik vienas buvo lietuvis, kuris turėjo kunigystės šventimus, beveik visi kiti buvo svetimšaliai klierikai, neturėję netgi žemesnių šventimų. Vilniaus ir Žemaičių kapitulų narys, Kražių ir Vilniaus šv. Jono bažnyčios klebonas Petras Royzijus buvo tik diakonas[2]). Į bažnytines vietas žiūrėta kaip į pelno šaltinį, kuris nereikalauja pareigų. Dėl to dvasininkai ir negalėjo turėti autoriteto visuomenėje. Tokios aplinkybės buvo labai palankios naujajam mokslui.

Lietuva buvo tada bendro gyvenimo saitais susijungusi su Vakarais. Jogailaičių dinastija buvo susigiminiavusi su Vokietijos ir Italijos kunigaikščiais (dvi Žigimanto Augusto žmonos buvo Habsburgaitės, Žigimanto žmona Bona buvo italė). Šių kunigaikščių dvaras atnešė į Lietuvą drauge su humanizmu ir reformacijos pradų. Lietuvos bajorija buvo viliojama Vakarų civilizacijos, Lietuvių didikų sūnūs: Radvilai, Chodkevičiai, Sapiegai, Giedraičiai ir kiti ėjo aukštuosius mokslus gretimos Vokietijos protestantiškuose Karaliaučiaus, Leipcigo ir Vitenbergo universitetuose. Tuo būdu lietuviai pačioje Vokietijoje užsikrėsdavo naujomis katalikų Bažnyčiai priešingomis, idejomis, kurias sugrįžę skleidė savo tėvynėje.

Svarbiausioji protestantizmo išplitimo priežastis buvo bajorų palinkimas į svetimas naujybes. Kitų kraštų rašytojai tą

---

[1]) Jablonskis K., Ištraukos iš 1579 metų Žemaičių vyskupijos vizitacijos, darytos nuncijaus auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo (Archivum Philologicum IV kn. psl. 68—77).

[2]) Kurczewski, K. Z. III., 53.

lenkų ir lietuvių silpnybę yra pastebėję ir aiškiai pabrėžę[1]). Lietuvių bajorų manija sekti svetimomis naujybėmis pasirodė ypačiai stipri. Kaip tik anais laikais lietuviai pasisavino naują Lenkijos valstybės santvarką su tariamomis lenkų laisvėmis. Ankščiau Lietuvos bajorai tokiu pat lengvumu išsižadėjo savo gimtosios kalbos ir pasiėmė lenkiškąją. Kilus Vakarų schizmai jie taip pat lengvai keitė religiją. Juos viliojo protestantizmas savo laisvėmis. Naujas mokslas didino bajoro teisę jo dvare. Bajoras žiūrėjo į Bažnyčią kaip į savo nuosavybę; jis skyrė ir šalino kunigą. Vokietijos miestai dėl to palinko į protestantizmą, kad norėjo išsikovoti savivaldybę nuo vyskupų, kurie drauge buvo ir pasauliškiais kunigaikščiais. Lenkijos bajorai ilgai kovojo, norėdami panaikinti vyskupų teisę bausti už nusikaltimus prieš religiją ir už hereziją. Be abejo, tos laisvės viliojo ir Lietuvos didikus, nors vyskupai čia nebuvo taip galingi kaip kad kitur. Pagal vidurinių amžių kanonus vyskupai turėjo teisę bausti materialinėmis bausmėmis už nusižengimus prieš religiją. Tačiau ši bausmė Lietuvoje retai buvo praktikuojama, nes didikai buvo per daug galingi, kad vyskupai būtų drįsę juos bausti. Todėl kada reikėjo griebtis priemonių prieš įsigalintį protestantizmą, karalius Žigimantas II, tam tikru įsakymu uždrausdamas naująjį mokslą, įsakė nusižengusius ne vien pristatyti Vilniaus vyskupui, kuriam suteikė galią bausti eretikus, bet drauge liepė ir pasaulinės valdžios orgnams padėti jam bausmes įvykdyti[2]). Pavyzdžiui, karalius Žigimantas II, leisdamas vyskupui Alšėniškiui traukti į savo teismą naujojo mokslo skelbėją Abraomą Kulvietį už katalikų Bažnyčios įžeidimus, įsakė urėdams vykdyti vyskupo nutarimus[3]).

Protestantizmui plėstis Lietuvoje daug padėjo neseniai susikūręs jo židinys Prūsuose. Jaunutis kunigaikštis Albertas Hohencolernas tik dėl to buvo išrinktas magistru, kad teutonų ordinas tikėjosi, jo paties ir jo giminės tvirtai palaikomas, atsipalaiduoti nuo Lenkijos ir atgauti savo nepriklausomybę. Prū-

---

[1]) Relacye Nuncyuszow Apostolskich i innych osob o Polsce od r. 1548 do r. 1690 t. I. Berlin 1864. psl. 128.

[2]) Kurczewski, Kośc. Z. II. 41.

[3]) Ibid. II. 60.

sijos vyskupai taip pat buvo labai užsikrėtę pasaulio dvasia, ir iš jų keturių du (Sambijos ir Pomezanijos) priėmė protestantizmą. 1525 m. Albertas Hohencolernas, Liuterio patariamas, ryžosi sekuliarizuotis. Savo sumanymą ordino magistras galėjo įvykdyti tik Lenkijos pritariamas, nes Vokietijos imperatorius Karolius V, uolus katalikas, būtų buvęs tokiems žygiams priešingas. Albertas, tapdamas Lenkijos vasalu, virto pasauliniu kunigaikščiu. Teutonų ordinas buvo panaikintas, ir jo žemėse įsikūrė pasaulinė protestantiška kunigaikštija, Ambacho Hohencolernų giminės paveldėjama. Albertas, gavęs mažą, apytuštį kraštą, stengėsi jį rūpestingai apgyvendinti ir organizuoti. Jo kunigaikštijoje nemaža buvo ir lietuvių. Visiems gyventojams prievarta buvo primestas protestantizmas. Prūsijos lietuviai negreit ir nenoromis išsižadėjo savo senojo tikėjimo. Ragainės klebonas Martynas Mažvydas laiške, rašytame apie 1551 m. savo kunigaikščiui, sakosi turėjęs per 20 metų sunkiai kovoti, kol palenkęs savo parapiją į naują evangeliją. Dar ir dabar daugelis jo piliečių važiuoją į Lietuvą į papistų atlaidus: per šv. Oną į Batakius, per šv. Jokūbą į Švėkšną, per Marijos atlaidus į Šidlavą, per šv. Kryžiaus atlaidus į Jurbarką, per šv. Jurgį į Tauragę, per Žolinę į Veliuoną ir ten praktikuoją papistiškas apeigas. Jie Lietuvoje imą savo moterystėms palaiminimą. Todėl jis prašo kunigaikštį, kad uždraustų tam tikromis bausmėmis savo valdiniams lankytis Žemaičiuose. Ragainiečių žmonės esą kieti, ir švelnus su jais elgimasis nepasiekiąs tikslo[1]). Matyti, kad Hohencolernui nelengva buvo priverstinu protestantizmo įvedimu atskirti Mažąją Lietuvą nuo jos kamieno — Didžiosios Lietuvos. Albertas griebėsi ir švietimo naujai religijai sustiprinti savo kunigaikštijoje. Pamokslininkams ir valdininkams prirengti jis įkūrė 1544 m. Karaliaučiuje universitetą. Į lietuviškas parapijas jis kvietė lietuvių pamokslininkus. Jo rūpesčiu buvo išleista lietuviškų ir lenkiškų katekizmų ir bažnytinių giesmynų, kuriuos rašė atvykę iš Didžiosios Lietuvos kunigai. Tuo būdu Karaliaučiuje susidarė protestantų propagandos židinys.

Tuo pat laiku, 1524 m., įsigalėjo protestantizmas trijuose

---

[1]) Gerullis J., Nauji XVI amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje, (Tauta ir Žodis" t. IV, psl. 426—432).

žymesniuose Livonijos centruose: Rygoje, Dorpate, Revelyje ir visas kraštas gavo protestantiškas žymes. Rygos vyskupas Vilhelmas, Alberto brolis, pakrypo į protestantizmą. Dvarų valdytojai, ordino ritieriai nesiskubino keisti savo tikėjimo, ypačiai kol buvo gyvas senas ordino magistras Plettenbergas. Tačiau ir Livonijoje buvo iširus ordino pirmykštė organizacija ir drausmė, ir jis lengvai pasidavė Vakarų schizmai. Apie 16 amžiaus vidurį iškilo Livonijos su Lietuva susijungimo klausimas. Tuo reikalu Lietuvos didikai Nikalojus Radvila, Jonas Chodkevičius ir kiti lankėsi Livonijoj. Jie arčiau susipažino ir susiartino su protestantais.

Dviejų artimų kraštų, Prūsijos ir Livonijos, pavyzdys turėjo stipriai veikti Lietuvą. Tačiau kol gyvas buvo senasis katalikų Bažnyčiai atsidavęs karalius Žigimantas II, viešai plisti Lietuvoje protestantizmas negalėjo. Pirmas žinomas protestantizmo skelbėjas Žemaičiuose buvo Šilelio klebonas Jonas Tortilavičius Batakietis. Tačiau jis turėjo bėgti iš Lietuvos į Prūsus. Čia Albertas mielu noru jį, mokantį lietuviškai ir lenkiškai, priėmė ir davė jam vietą[1]). Iš jo kilo žinoma pagarsėjusi Batockių giminė. Įžymus protestantizmo skelbėjas buvo Abraomas Kulvietis. Jis mokėsi Krokuvos universitete, paskum Louvaine, kur susipažino su garsiu humanistu Erazmu Roterdamiečiu. Vitemberge klausė garsaus humanisto Melanchtono ir pagaliau Sijenoje gavo teisių daktaro laipsnį. Taip moksliškai pasirengęs sugrįžo į Lietuvą ir įkūrė Vilniuje mokyklą, kurioje susirinko kelios dešimtys mokinių. Per mokyklą ir per sakyklą pradėjo skelbti protestantų nuomones. Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis karaliaus įgaliotas, rengėsi jį patraukti į savo teismą. Kulvietis, nelaukdamas liūdnų teismo vaisių, išbėgo į Prūsus, kur jį priglaudė Albertas, duodamas jam profesoriaus vietą naujai įkurtame Karaliaučiaus universitete. Tame pat universitete dirbo ir kitas mokytas lietuvis Stanislovas Rapagelanus (lietuviškai Rapalavičius). Pirma jis buvo pranciškonų vienuolis, paskum, kaip Alberto stipendininkas, mokėsi Vitemberge pas Liuterį ir ten gavo teologijos daktaro laipsnį. Sugrįžęs iš Vitembergo gavo profe-

---

[1]) Wotschke, Abraham Culvensis, Urk. z. Ref.-Gesch. Lithauens (Altpreussische Monatsschrift 1905. S. 169 s.).

soriaus vietą Karaliaučiuje, bet netrukus 1545 m. mirė susikrimtęs dėl draugų profesorių arogancijos ir nesantaikos, kuri ardė protestantizmo vienybę ir kliudė jam plisti. Tais pačiais metais mirė savo tėviškėje Kulvoje ir Abraomas. Alberto lėšomis buvo dar išėję mokslus Karaliaučiaus ir kituose universitetuose Mažvydo seserėnas Vilentas Baltramiejus, Jurgis Zablockis, Augustinas Jomantas, Aleksandras Radvinėnis ir kiti, kurie darbavosi lietuvių tarpe[1]).

1544 m. Lietuvoje įvyko svarbių atmainų protestantizmo naudai. Žigimantas II atidavė valdžią savo sūnui Žigimantui Augustui. Naujas valdovas, laisvų papročių ir indiferentiškai nusiteikęs religijai, apsistatė irgi palaidais savo dvaro patarėjais. Protestantai jį laikė savu žmogum ir tikėjosi, kad jis padės jiems įvesti protestantizmą Lietuvoje ir Lenkijoje. Kalvinas 1549 m. jam dedikavo vieną savo knygą. 1554 m. dedikuodamas Žygimantui Augustui ir antrą savo raštą („Įvadą į šv. Pauliaus laišką žydams"), šis reformacijos vadas parašė jam iš Genevos laišką, kuriame sakosi žinąs, jog karalius esąs apšviestas gryno mokslo šviesa, laisvas nuo liaudies burtų, suprantąs, į kokį klaidų labirintą žmonių daugumas yra įklimpę. Jis ragina karalių panaudoti valdžią ir išvesti savo valstybę iš biaurios popiežiaus vergijos. Smerkdamas popiežiaus ir jo kunigų valdžią, Kalvinas ragina karalių pagreitinti reformacijos įvedimą ir skirti naujam sąjūdžiui palankius kandidatus vyskupais. Karalius į tą Kalvino raštą atsakė. Tuo padrąsintas reformatorius 1555 m. parašė karaliui antrą laišką, ragindamas jį palenkti savo kraštą į Kristaus Evangeliją[2]). Nors Žigimantas Augustas iš mandagumo ir atsakinėjo į tuos laiškus, tačiau Kalvinas įsitikino, kad karalius nėra paslankus reformaciją vykdyti. Todėl reformacijos vadas kreipėsi į Radvilą Juodąjį primindamas jam pareigą paveikti nesiryžtantį karalių, kad jis paskubintų vykdyti reformaciją[3]). Žigimantas Augustas, kuris dėl savo neryžtumo ir sunkesnių reikalų atidėliojimo ryt dienai, buvo vadinamas rytojaus karaliumi,

[1]) Visi jie kilę iš D. Lietuvos, bajorai (prof. Gerullis, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metų, Kaunas, 1922), — Wotschke Th., Geschichte der Reformation in Polen, Leipzig 1911. psl. 87—89.

[2]) Calvini Opera omnia, t. IX. Epistolae, Amsterdami 1668. psl. 85.

[3]) Ibid. psl. 99.

neturėjo reikalingos energijos pulti į tikybinių kovų sūkurį. Jis pasyviai žiūrėjo į protestantų-katalikų kovas. Teisybė, buvo momentas, kada rimtai katalikai bijojo, kad Žigimantas Augustas nesiimtų reformacijos dėl tų pačių motyvų, dėl kurių karalius Enrikas VIII atitraukė Angliją nuo katalikų Bažnyčios. Žigimantas Augustas nesugyveno su savo trečia žmona Katarina Habsburgaite ir norėjo su ja persiskirti. Jis neturėjo įpėdinio, o su juo baigėsi Jogailos dinastija. Protestantai jam įkalbinėjo, kad, priimdamas protestantizmą, galėtų persiskirti su savo žmona ir vesti kitą moterį. Žigimantas Augustas, tiesa, su savo žmona persiskyrė, bet Enriko VIII pėdomis eiti nesiryžo. Jis pareiškė norą gyventi ir mirti katalikų Bažnyčioje.

Nors Žigimantas Augustas prievarta ir neplatino protestantizmo, tačiau reformacijos šalininkai pasinaudojo jo palankumu. Dar jam bevaldant Lietuvą atvyko iš Lenkijos Diskordija su Kozmianu ir skelbė Vilniaus dvaro koplyčioje Vakarų schizmos mokslą. Tuo pat laiku graikas korfietis Lizmarinas organizavo Žigimanto Augusto Vilniaus rūmams biblioteką; jis pripirko daug protestantiškų knygų.

Lietuvos didikai Radvilai, Sapiegai, Chodkevičiai, Hlebavičiai, Kiškos ir daug kitų perėjo į protestantizmą. Jų pėdomis pasekė ir žemesnieji bajorai.

Protestantų prieky stovėjo žymiausias Lietuvos didikas Nikalojus Radvilas Juodasis, kuris pranešė kitus ir savo proto gabumais ir būdo rimtumu. Jis buvo artimiausias Žigimanto Augusto patarėjas ir draugas; jam karalius visiškai pasitikėjo. Jo puseserė Barbora Radvilaitė buvo karaliaus antroji žmona. Žigimantas Augustas, išvažiuodamas iš Lietuvos, valstybę pavesdavo valdyti Radvilai. Taryboje karalius sodindavo Radvilą šalia savęs. Maža to, karalius paskyrė Nikalojų Radvilą Vilniaus karo vadu ir Lietuvos kancleriu. Jo pusbrolis Nikalojus Radvila Rudasis buvo Trakų karo vadas ir vyriausias hetmanas. Tuo būdu Radvilai turėjo užėmę aukštąsias vietas Lietuvos valstybėje. Savo didžiais turtais ir valdžia jie parėmė protestantizmą. Savo dvaruose Radvilai atiminėdavo katalikams bažnyčias ir jas atiduodavo protestantams. Iš Lenkijos jie pasikvietė protestantų pamokslininkų. Savo Lukiškio dvare Vilniuje jie pastatė protestantams bažnyčią. Pagaliau Nikalojus Radvilas Juodasis 1556

m. pats perėjo į kalvinizmą ir savo užtarimais, protekcijomis ir vaišingumu patraukė su savim bajorus. Jis aukojo dideles sumas versti Biblijai į lenkų kalbą. Tam tikslui jis pakvietė iš Lenkijos kelis mokytus protestantų teologus ir pavedė jiems tą darbą atlikti. Lenkų ir lotynų kalba protestantų raštams spausdinti jis įkūrė Brastoje spaustuvę ir čia išspausdino minėtą bibliją, dedikuodamas ją karaliui Žigimantui Augustui. Šis Lietuvos magnatas savo sekretoriui lenkui Mončinskiui davė pinigų išleisti pirmajam lenkiškai lotyniškam žodynui. Savo pinigais jis palaikė Lenkijoje opoziciją prieš katalikų Bažnyčią. Jo dvaras buvo pilnas svetimtaučių, ypačiai lenkų ir vokiečių. Nikalojų Radvilą Juodąjį galima tik dėl to vadinti lietuviu patriotu, kad jis buvo griežtas unijos su Lenkija priešininkas. Bet antra vertus, kviesdamas lenkus protestantizmo platinti, palaikydamas lenkų literatūrą, daug nuveikė lenkų kultūros įtakai sustiprinti Lietuvoje.

Albertas Hohencolernas, Lenkijos karaliaus vasalas, atsilankydamas pas Nikalojų Radvilą Juodąjį Vilniuje, atsiveždavo su savim protestantų pamokslininkų skelbti Vakarų schizmos mokslo. Albertas tada ieškojo karaliaus seseriai vyro protestanto tarp Vokietijos kunigaikščių. Tuo reikalu įžymus protestantų veikėjas, buvęs vyskupas Vergerijus 1560 m. atvyko į Vilnių kaip Alberto pasiuntinys. Radvilas priėmė jį maloniausiai ir gausiomis dovanomis apdovanojo. Vergerijus susipažino Vilniuje su žymesniais protestantų veikėjais. Čia jis gavo karaliaus, karalienės ir karalaitės audijenciją. Regis, buvo susitarta dėl vienos princesės ištekėjimo už Vokietijos hercogo. Vergerijus grįžo iš savo kelionės linksmas, veždamasis į Vokietiją Lietuvos didikų sūnų būrį auklėti jų protestantiškuose universitetuose.

Nikalojus Radvilas Juodasis, išvien veikdamas su Albertu Hohencolernu, stengėsi įtraukti karalių Žigimantą Augustą į Šmalkaldeno sąjungą. Jis nesigailėjo nei turto, nei pastangų palaikyti protestantizmui. Savo aukštą vietą valstybėje jis uoliai rėmė protestantų politiką.

Radvilų ir kitų magnatų remiamas protestantizmas greitu laiku išsiplėtė visoje Lietuvoje. Kai kurie autoriai mano, jog katalikybė Lietuvoje tada bemaž ko buvo visai išnykusi. Tokia nuomonė, be abejo, yra labai perdėta. Neturime žinių, kiek

protestantai buvo įkūrę savo bažnyčių, o žinios apie katalikų Bažnyčios išnykimą, kad Žemaičių vyskupijoje buvę likę tik septyni kunigai, yra aiškiai perdėtos. Tokias žinias vėlesni istorikai ima iš Kojalavičiaus veikalo. Tačiau Kojalavičium pasitikėti negalima, nes jis rašė daug vėliau. XVI-o amžiaus vidury Lietuvoje buvo apie 40 bažnyčių. Domanovskis suskirstė Žemaičių vyskupiją į 38 parapijas. Valančius sekdamas Kojelavičium, sako, kad Žemaičių vyskupijoj buvę likę septyni kunigai. Bet drauge jis pažymi, kad 17 bažnyčių atėmė protestantai. Vadinasi, katalikų rankose turėjo jų likti daugiau nei kita tiek. 1560 m. per patį protestantizmo pakilimą aukščiau minėtas protestantų vyskupas Vergerijus Kaune rado tik privatinius protestantų maldos namus, o visos bažnyčios buvo katalikų žinioje. Vilniuje dar tvirčiau laikėsi katalikybė. Ten nė viena katalikų bažnyčia neperėjo protestantams. Vakarų schizma Lietuvoje pasiekė kulminaciją Radvilai Juodajam perėjus į protestantizmą ligi jo mirties (1556—1563). Šis laiko tarpas buvo per trumpas, kad katalikų Bažnyčia būtų galėjusi beveik visiškai išnykti.

Neilgam naujas judėjimas buvo pavojingas katalikų Bažnyčiai. Tuo laiku, kada atrodė, jog protestantizmas yra galingiausias, pradėjo reikštis jo esminės ydos, skaldančios jo organizaciją. Protestantizmas rėmėsi subjektyvizmu religijoje: jis reikalavo laisvai aiškinti šv. Raštą ir paneigė tikybinės organizacijos autoritetą. Toks subjektyvizmas savaime turėjo protestantizmą suskaldyti. Protestantizmas buvo galingas kaip protestas prieš įsibrovusius į Bažnyčią blogus papročius. Tačiau jis neturėjo kūrybinės jėgos. Jam trūko autoriteto sudaryti tikybinei organizacijai. Todėl Vakaruose protestantizmą pasiėmė organizuoti Valstybė. Ten kunigaikščiai nustatė naujas visiems privalomas tikybines formules ir suorganizavo naują bažnytinę vyriausybę. Tik tuo būdu protestantizmas buvo apsaugotas, kad visiškai nesuskiltų.

Lietuvos valstybėje valdžia buvo silpna. Todėl pasaulinė vyriausybė į Vakarų schizmos kovas nesikišo. Kiekviena pusė jas turėjo išspręsti savomis jėgomis. Todėl protestantizmas Lietuvoje, valstybės neorganizuojamas, suskilo gausiomis sektomis, kurios niekaip negalėjo susitarti ir, tarp savęs kovodamos, viena kitą silpnino. Veltui buvo šaukiami Lietuvos ir Lenkijos protes-

tantų suvažiavimai bendroms tikėjimo formulėms nustatyti. Tie suvažiavimai nedavė norimų vaisių. Patys protestantizmo skelbėjai Lietuvoje ir Lenkijoje buvo dideli individualistai — daugumas svetimtaučiai ateiviai, pabėgę į tolerantišką Lenkijos-Lietuvos valstybę. Miestuose tarp vokiečių prigijo liuteronizmas. Bajorai priėmė demokratiškesnį kalvinizmą. Daug turėjo šalininkų racionalistinis arianizmas, socianizmas ir kitos atskalos. Tokių sektų istorikai priskaito Lietuvoje 34. Kilo didžiausia painiava tikėjimo dalykuose. Žmonės, branginę religiją, tokia nenormalia situacija buvo labai susirūpinę ir ieškojo tiesos. Didikai rengė religinius disputus. Sukviesti svečiai, sėdėdami prie vaišėmis apkrautų stalų, klausėsi, kaip kurios nors sektos pamokslininkas ginčijosi su priešingos sektos atstovu. Šie religiniai ginčai netekdavo rimtumo. Klausytojai laukdavo lyg kokio pasigėrėjimo iš dialektinės kovos. Tai ir buvo svarbiausioji priežastis, dėl kurios rimtai tikėję žmonės pradėjo nuo protestantizmo šalintis.

Naujai religijai savo jėgomis (o ne valstybės prievarta, kaip kad buvo Vakarų Europoje) įsikurti reikėjo didelio atsidėjimo, aukų, darbų ir turtų. To atsidėjimo protestantams trūko. Jų daugumas nenorėjo aukoti naujoms bažnyčioms statyti ir mokykloms kurti. Po Radvilo mirties pritrūko jiems lėšų.

Vadinasi, dėl dviejų priežasčių — dėl vienybės ir pasiaukojimo stokos — greit išsiplėtęs protestantizmas veikiai pradėjo griūti savaime, be didelio katalikų spaudimo.

Literatūroje yra plačiai pasklidusi nuomonė, kad protestantizmo plitimą Lietuvoje sustabdę jėzuitai. Tiesa, jie daug yra nuveikę katalikų Bažnyčios naudai. Tačiau protestantizmas pradėjo žymiai smukti dar prieš jėzuitams atvykstant. 1564 m. Radvilo Juodojo sūnus Nikalojus Krištapas grįžo į katalikų Bažnyčią, geriau ją pažinęs keliaudamas po Italiją. Būdamas Šveicarijoj, jis pasipiktino, kad kalvinistų vadai nieko patys nedrįsdavo spręsti pirma negavę Anglijos karalienės sutikimo. Parkeliavęs į tėvynę jis grąžino katalikų Bažnyčiai savo tris brolius. 1567—68 m. atsimetė nuo protestantizmo ir Jonas Chodkevičius. Jam rodėsi, kad protestantų sektos griauna valstybės ir visuomenės santvarką. Savo draugui mokytam Vilniaus miesto vaitui konvertitui Rotundui jis rašė: „Liuterio laisvė pražudys Vokie-

tiją. Visa, kas šventa, išniekinta ir atiduota spręsti tamsiai liaudžiai, kad visiems viskas būtų leista. Jau nepakenčių vadinamas kalvinistu matydamas, kaip visa, kas šventa ir žmoniška, yra paneigta ir išgriauta"[1]). Dviejų galingiausių ir žymiausių Lietuvos magnatų grįžimas į katalikybę buvo didis nuostolis protestantizmui. Jų pavyzdžiu sekė kiti didikai ir, grįždami į katalikybę, retino protestantų eiles. Protestantizmas savaime pradėjo nykti, ir juo toliau, juo greitesniu tempu. Katalikai tuo tarpu sustiprėjo, geriau susiorganizavo ir susilaukė tokių gabių kovotojų, kaip jėzuitai.

LITERATŪRA: *Thschackert Paul,* Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogtums Preussen I-III, Leipzig 1890. — *Lukasczewicz J.,* Dzieje Kościoła wyznania Helweckiego w Litwie, I-II. Poznan, 1843. — *Monumenta reformationis* Polonіae et Lithuaniae. Vilno 1911. — *Thschackert P.,* Herzog Albrecht von Preussen als reformatorische Persönlichkeit Halle, 1894. — *Bertuleit Joh.,* Die Reformation unter den preussischen Litauern I-II, (Jahrbuch der Synodalkommission und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte psl. 1—80. Königsberg i Pr. 1932—1935). — *Puryckis J.,* Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569. Freiburg. 1919. — *Dambrauskas A.,* Pradžia ir išsiplėtojimas protestantizmo Lietuvoje XVI amž. (perspausta iš „Draugijos") Kaunas, 1909. — *M.(erczyng) H.,* Mikołoj Krzysztof Radziwił Sierotka i jego przyjęcie katolicyzmu w r. 1564 (Przegląd Historyczny XII (1912), psl. 1—10.

2

KATALIKŲ BAŽNYČIOS STIPRĖJIMAS IR TOLIMESNĖS KOVOS SU PROTESTANTAIS

Katalikų reakcija prieš schizmą. — Jėzuitų įsikūrimas Vilniuje ir jų veikla. Jėzuitų mokyklos. — Vilniaus akademija. — Susirūpinimas lietuviais kunigais. — Bursos ir dvasinės seminarijos. — Jėzuitų spauda. — Bernardo Maciejausko paskyrimas vyskupu ir Lietuvos visuomenės pasipriešinimas. — Kovos tarp katalikų ir protestantų. — Naujų bažnyčių ir vienuolynų kūrimas.

Protestantizmas, greit plėsdamasis, buvo rimtas įspėjimas visiems ligi šiol apsileidusiems katalikams. Dabar jie pamatė savo Bažnyčiai pavojų ir ėmė labiau organizuotis. Visuotinis Tri-

[1]) Wotschke, Georg Weigel, Archiv für Reformationsgeschichte Nr. 73.

dento susirinkimas pašalino daug kenksmingų papročių ir grąžino Bažnyčiai drausmę. Popiežiaus pasiuntinys Komendoni per Piotrkavo seimą 1564 m. įteikė karaliui Žigimantui Augustui Tridento nutarimus. Karalius priėmė tuos nutarimus savo vardu, o vėliau per sinodą juos priėmė vyskupai, paskelbė savo vyskupijose ir pradėjo vykdyti.

Lig šiol trūko katalikams protinių jėgų. Dvasinių seminarijų ir kitokių aukštesnių mokyklų Lietuvoje visai nebuvo. Tuo tarpu protestantai netoliese turėjo savo universitetą Karaliaučiuje. Jų jaunimas gausingai vyko ir į kitus artimus Vokietijos protestantiškus universitetus. Protestantai Lietuvoje inteligentinėmis pajėgomis buvo pralenkę katalikus. Mokslo svarbą gerai suprato žymiausias Lietuvoje ir Lenkijoje kovotojas dėl katalikybės Varmijos vyskupas Stanislovas Hozijus gimimo vilnietis[1]). 1564 m. jis parsikvietė į savo vyskupijos sostinę Braunsbergą, išgarsėjusius mokytus jėzuitus. Čia įkūrė jie savo kolegiją ir aukštesniąją mokyklą, kuri netrukus sutraukė apie 320 mokinių. Jų tarpe buvo ir lietuvių[2]).

Vyskupas Protasevičius, to paties Hozijaus paragintas, įkurdino jėzuitus Vilniuje. Jėzuitams išlaikyti vyskupas įtaisė mieste mūrinius namus ir užrašė žemių. 1569 m. atvyko į Vilnių pirmas jėzuitų būrelis iš Olominco kolegijos (jų vienas, Hostovinas, vadinamas lietuviu ir du pagalbininku). Vedė juos Vokietijos viceprovinciolas Sunnerijus. Nauji katalikybės veikėjai atvykę galėjo laukti nemalonumų iš Vilniaus protestantų, nes miesto valdžia buvo protestanto karo vado Nikalojaus Radvilo Rudojo rankose. Todėl jėzuitų sutikti vyskupas pasiuntė vežimų ir ginkluotų palydovų. Bet jėzuitai panoro pėsti įeiti į Vilnių, kuriame turėjo pradėti savo darbus. Susirinkusi miesto minia smalsiai į juos žiūrėjo.

1570 m. Austrijos provinciolas Magijus atvedė į Vilnių naują jėzuitų būrelį iš Pultusko kolegijos (Lenkijoje). Tuo būdu susiorganizavo Vilniuje jėzuitų kolegija; joj buvo 26 žmonės. Pirmasis jos viršininkas buvo Stanislovas Varševickis, lenkas, konvertitas, mokęsis Vitenberge ir baigęs mokslus Romoje.

---

[1]) Lortz Jos., Kardinal Stanislaus Hosius, Braunsberg, 1931.

[2]) Ivinskis Z., Lietuviai Braunsbergo kunigų seminarijoje XVI—XVIII amž. („Tiesos Kelias" 1935. Nr. 7-8.).

Naujai kolegijai Vilniuje buvo reikalinga sava bažnyčia. Vyskupas paskyrė jiems artimiausią šv. Jono bažnyčią. Tačiau jos klebonas Petras Royzijus, jėzuitams nepalankus, jų nenorėjo įsileisti. Vyskupas, pritariamas karalaitės Onos ir popiežiaus nuncijaus, išrūpino, kad karalius Žigimantas Augustas, kuriam priklausė tos bažnyčios patronato teisė, įsakytų atiduoti bažnyčią jėzuitams. Bet jėzuitai nenorėjo pasinaudoti tokiu įsakymu, jie ryžosi laukti, kol taikiu būdu galės paimti bažnyčią. Netrukus senas Royzijus mirė, ir jėzuitai ramiai be susirėmimo gavo svarbią šv. Jono bažnyčią Vilniuje.

Jėzuitai plačiai veikė. Gražiai sutvarkytomis pamaldomis ir pamokslais traukte traukė žmones. Pamokslai buvo sakomi ne vien lenkiškai ir lietuviškai, bet ir vokiškai, kartais lotyniškai ir itališkai. Jėzuitai įgijo Vilniaus gyventojų palankumą, ypačiai tuo savo pasišventimu, su kuriuo jie gelbėjo sergančius maro liga. Su protestantais jie kovojo viešais disputais. Protestantai, patyrę jėzuitus esant mokytus teologus, neturėjo drąsos su jais stoti į viešus ginčus. Jėzuitai patys įscenizuodavo viešus disputus. Jie įvedė paprotį mokyti katekizmo Vilniaus miesto aikštėse. Toks katalikų mokslo aiškinimas buvo tarsi vieša polemika su Vakarų schizmos šalininkais. Protestantai mėgindavo viešą katalikų mokslo aiškinimą trukdyti: išjuokdavo ir kartais netgi akmenimis mėtydavo į jėzuitus. Tvarkingų viešų disputų protestantai vengdavo. Tik 1599 m. per Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo suvažiavimą, kada gausingai atvyko į Vilnių bajorai, protestantai, katalikų verčiami, sutiko dalyvauti viešame dispute dėl tikėjimo dogmų, kuriomis katalikai skiriasi nuo protestantų. Disputai įvyko Vilniaus karo vado protestanto namuose. Buvo parinkti sprendėjai: iš katalikų pusės Leonas Sapiega ir kitas, kurio vardas nežinomas, iš protestantų Lietuvos maršalas Kristapas Dorogostaiskis ir Jurgis Radvilas, Trakų kaštelionas. Protestantų dalyvavo 30 teologų. Rostovskis sako, kad protestantai, tą disputą pralaimėję, pareiškė norį dar kitą dieną ginčytis, bet nė vienas nebepasirodęs[1]). Polemizuojama buvo ir raštais. Aiškus tikėjimo klausimų nagrinėjimas buvo katalikams naudingas. Svyruojantieji pamatė, kad nebuvo rimtos priežasties

[1]) Rostowski St., Lituanicarum societatis Jesu hist. psl. 202.

skirtis nuo senos, amžius gyvavusios katalikų Bažnyčios, ir pradėjo grįžti į katalikybę.

Netrukus katalikų autoritetas pakilo ir aukštose politinėse sferose. Lietuvos-Lenkijos valstybė susilaukė energingo, išmintingo ir Bažnyčiai atsidavusio karaliaus Stepono Batoro. Jis išlaikė valstybėje visą senąją toleranciją, bet brangindamas tvarką, suprato, kad jai valstybėje palaikyti geriau padės drausminga senoji Bažnyčia nei individualistai, neramūs protestantai. Todėl karalius palaikė jėzuitus. Įsteigė jiems kolegijas Polocke ir Gardine. Steponas Batoras, atgavęs Livonijos provinciją, stengėsi tame krašte laiduoti laisvę katalikų Bažnyčiai, kuri dar neseniai prievarta buvo panaikinta. Rygoje jis atidavė jėzuitams keletą bažnyčių. Katalikų pasitikėjimas savimi ėmė kilti. Protestantizmas neteko gyvenimo taisytojo garbės. Ir neseniai atsiskyrę nuo katalikų Bažnyčios bajorai pradėjo grįžti. Jėzuitų istorikas Rostovskis ypačiai pabrėžia 1586 m. Tais metais buvo Vilniuje surengta lig šiol nematyta iškilminga Dievo Kūno procesija, kurioje pirmą kartą dalyvavo gražiai, tvarkingai jėzuitų gimnazijos mokiniai. Procesija padariusi didelį įspūdį. Protestantai pradėjo atiminėti savo vaikus iš protestantiškų mokyklų ir atidavinėti jėzuitams, kurių mokyklos buvo vedamos paveikslingai. Tada sugrįžo į katalikų Bažnyčią apie 300 protestantų, jų tarpe žymus Lietuvos magnatas, pakancleris, vėliau hetmonas ir Vilniaus karo vadas Leonas Sapiega.[1]) Jis pasipiktino protestantais dėl to, kad jie nereiškė tinkamos pagarbos Švenčiausiam Sakramentui. Kartą būdamas Krokuvoje Leonas Sapiega praleidęs visą naktį pokylyje. Rytojaus dieną jis atvyko į protestantų pamaldas. Kunigas prisispyręs kvietė jį prie Komunijos. Sapiega atsikalbinėjo teisindamasis, kad esąs prisigėręs ir neturįs reikalingos nuotaikos kilniam sakramentui. Pamokslininkas į tai paaiškinęs, kad reikią vien tikėjimo ir nesvarbu, ar kas turįs kokių nuodėmių, ar esąs vyno prisigėręs. Tuo pasipiktinęs Sapiega sugrįžo į katalikybę. Labai buvo nustebęs karalius ir kiti katalikai, pamatę Leoną Sa-

---

[1]) Любавскій М., Литовскій Канцлеръ Левъ Сопега о событіяхъ смутнаго времени (чтенія въ Имп. общ. импер. ист. Росс. I (1901) — Šapoka A., Leonas Sapiega kaip Lietuvos politikas (Židinys, 1933 m. Nr. 10.).

piegą bažnyčioje, atsižadantį protestantiškų klaidų ir priimantį Komuniją.[1])

Protestantai, pamatę savo didžius nuostolius, pradėjo labiau organizuotis. Nuo XVI amžiaus pabaigos ligi XVII katalikai su reformatais ir toliau smarkiai kovojo. Protestantai kad ir žymiai susilpnėję, buvo dar užtenkamai galingi. Jie pasinaudojo plačiai Vokietijoje taikomu dėsniu: cuius regio, eius religio. Nors Lietuvos ponai ir nebuvo kunigaikščiai, tačiau jie turėjo daug valdžios savo žemėse. Valstybė buvo visai atidavusi valstiečius jų valdžiai. Ponas buvo valstiečiams absoliutus valdytojas ir teisėjas. Valstybė į tokias pono plačias teises nesikišo ir jų nesiaurino. Todėl protestantų ponai stengėsi prievarta primesti protestantizmą savo žemių valstiečiams, versdami juos praktikuoti naują tikėjimą.

Aiškiausią tokios prievartos pavyzdį yra palikęs Kelmės dvaras. Jurgis Gružauskas su savo motina Sofija 1610 m. spalių 20 d. buvo išleidęs Kelmės miestui ir savo dvarų valstiečiams tam tikrą įsakymą, kuris buvo įteiktas vykdyti Kelmės protestantų klebonui.[2]) Įstatymo tokie punktai:

1-o Kelmės miestiečiai ir valstiečiai su savo žmonomis, vaikais ir šeimyna kas sekmadienį ir šventadienį turi vaikščioti į protestantų bažnyčią. Jei kas, ypačiai iš miestiečių, užsispyrę drįstų nusidėti tokiai maldingai tvarkai, pirmą kartą mokės 12 grašių, antrą kartą auksiną, trečią kartą auksiną užmokės ir sėdės kunicoje[3]) prie bažnyčios per dieną. 2-o Kelmės miestiečiai turi savo vaikus siųsti į tą mokyklą, kurią Gružauskas buvo įkūręs prie Kelmės protestantų bažnyčios. Jeigu kuris Kelmės miestietis atiduos vaiką į kitą mokyklą, turės sumokėti penkias kapas grašių ir užmokėjęs turės savo vaiką leisti į protestantišką mokyklą. 3-o Miestiečiai ir visi valstiečiai tuoktis turi Kelmės protestantų bažnyčioje ir vaikus nešti į krikštą į tą pačią bažnyčią. Jei kuris miestietis drįstų tuoktis ir savo kūdikį nešti į krikštą kitoje bažnyčioje, turės sumokėti keturias kapas grašių

---

[1]) Rostowski, psl. 158.

[2]) Gružewski, Kościół, Ewangelicko-Reformowany w Kielmach psl. 91.

[3]) Kunica — tai geležiniai pančiai, retėžiu įmūryti į bažnyčios sieną. Nusikaltėliui, baudžiamam kunica, surakindavo rankas. Prie sienos prirakintas jis būdavo visą dieną išstatytas į bažnyčią besirenkančių žmonių paniekai.

ir sėdėti per visą dieną prie bažnyčios kunicoje. 4-o Jei kas drįs numirėlį laidoti kitur, ne Kelmės protestantų bažnyčioje, turės sumokėti kapą grašių ir sėdėti kunicoje. 5-o Jei kuris valstietis duos kalėdą svetimam kunigui, dar daugiau turi duoti savam ir 24 grašius bausmės.

Panašios netolerancijos dokumentų yra išleidęs Biržų miestui Krištapas Radvilas 1589 m. gegužės 1 d. Kada karalius Žigimantas Vaza suteikė magdeburgines teises Biržų miesto piliečiams, neišskirdamas iš šios privilegijos ir kitaip tikinčiųjų, Radvilas siaurino visuotiną valstybės toleranciją. Į karaliaus privilegiją jis nuo savęs įterpė sąlygą, kad burmistrais, valdybos nariais ir teisėjais bus renkami tik kalvinistai, liuteronai ir pravoslavai. Katalikus Radvilas išskyrė.

Iš katalikų pusės yra žinoma Akmenės karališkų dvarų instrukcija, kuri varžė protestantus. Ši instrukcija buvo surašyta 1636 m. revizorių Siručio ir Manauskio ir 1654 m. karaliaus Jono Kazimiero patvirtinta. Ji įpareigoja dvaro vyriausybę prižiūrėti valstiečius, kad jie kiekvieną sekmadienį lankytų bažnyčią ir atlikinėtų velykinę išpažintį. Jeigu kuris nesilaiko įsakymo, lankyti bažnyčią, toliau nuo jos gyvenąs, mokąs pabaudos tris grašius, o arti bažnyčios gyvenąs moka 12 grašių. Neatlikęs velykinės, moka 20 grašių pabaudos. Dvaras turi prižiūrėti, kad valstiečiai negyventų moterystėje Bažnyčios nepalaimintoje; nusikaltę baudžiami dviem kapom grašių. Kadangi valstiečiai vaikščioją pas burtininkus, tai dvaras turįs tuos papročius naikinti ir nusikaltusius bausti penkiomis kapomis grašių. Jei valstietis ne savo bažnyčioje, bet iš eretikų imtų jungtuvių palaiminimą ir jiems neštų vaikus krikštyti, tai dvaras turįs juos bausti penkiomis kapomis grašių[1]).

Tokių įstatymų vykdymas buvo tais laikais, palyginti, švelnus kovos būdas dėl religijos. Deja, toje visuotinės suirutės gadynėje dažniausiai pasireikšdavo tikybinės kovos brutaliais užpuldinėjimais. Daugiausia tokių susirėmimų įvykdavo Vilniuje. Miesto gyventojai visada drąsesni ir greitesni. Todėl vilniečiai smarkiau reagavo. Vilniaus katalikų visada buvo daugumas. Bet protestantai turėjo daugiau drąsos, daugiau savimi pasitikėjo,

[1]) Žem. Kur. Arch. Vizitų knyga (Akmenės).

nes iš pradžių visa valdžia buvo jų rankose ir aukštesnieji valdininkai palaikė jų pusę. Čia trumpai paminėsime tik svarbesniuosius susirėmimus.

1611 m. minia sudegino Vilniuje protestantų bažnyčią su trobesiais ir sumušė dvasininkus; vienas jų mirė.

1633 m. kalvinistų mokiniai užkabinėjo Vilniuje einančius į pamaldas katalikus ir peršovė paveikslą šv. Mykolo bažnyčioje. Dėl to kilo sumišimas. Bylą sprendė seimas ir, dalyką ištyręs, įsakė protestantų bažnyčią iškelti už miesto.

1682 m. po Velykų kelių tūkstančių minia, ginkluota kirviais, piūklais ir kitais įrankiais Vilniuje, užpuolė ir nugriovė kalvinų bažnyčią, sugriovė šventyklą, tarnautojų namus, iš rūsių išmetė mirusiųjų kūnus. Visam užpuolimui vadovavo akademijos mokiniai ir miesto amatininkai. Tas naikinimo darbas truko dvi dienas. Kalvinų įstaigos buvo iš pamatų sugriautos, ir valdžios organai nesulaikė riaušininkų. Protestantai kaltino jėzuitus, kad jie suorganizavę šį užpuolimą. Prieš tokį kaltinimą jėzuitų kolegijos rektorius Kitkovskis paskelbė protestą pareikšdamas, kad jis dar tos pačios dienos rytą neturėjęs jokių žinių apie sumanymą užpulti. Kalvinams reikalaujant jis pasiuntė du magistru atšaukti akademikus, grąsindamas išvarysiąs iš akademijos ir kitomis bausmėmis. Protestantams ieškant teisybės, karalius Jonas Sobieskis, pasitaręs su senatu, paskyrė komisiją visai bylai ištirti. Komisijos nariais buvo paskirti: Vilniaus vyskupas Aleksandras Kotavičius, Vilniaus karo vadas ir hetmonas Kazimieras-Jonas Sapiega, Vilniaus kaštelionas ir lauko hetmonas Služka, Trakų kaštelionas Hurda, vyskupas Nikalojus Slupskis. Protestantai labiausiai kaltino jėzuitų kolegijos viršininkus ir Vilniaus miesto magistratą. Išklausinėti liudininkai neparodė, kad tose riaušėse būtų dalyvavę jėzuitai arba kiti vienuoliai. Teismas juos išteisino. Miesto vyriausybei buvo leista priesaika pasiteisinti. Keturi vyriausi kaltininkai — du akademikai ir du amatininkai — už akių nuteisti mirti, ir liepta juos gaudyti. Kalvinams buvo laiduota laisvė atstatyti savo bažnyčią. Karalius tą dekretą patvirtino.[1])

---

[1]) Акты издаваемые коммисс. для разбора древнихъ актовъ въ Вильнѣ t. XII. psl. 503—519.

Slucko konfederacija prikiša katalikams šias protestantams padarytas skriaudas: 1697 m. Kupiškio klebonas Stanislovas Sipovskis sulaikęs Salamiesčio pastorių Andrių Lisiecką, nusivežęs jį į savo palivarką ir per tris dienas taip mušęs, kad Lisieckis dėl to sumušimo miręs.[1]) 1765 m. Kauno vikaras su darbininkais išvaikęs protestantų laidotuvių procesiją, sumušęs pastorių ir kitus palydovus.[2]) 1753 m. vieškelyje Biržų vikaras užmušęs Biržų pamokslininką. 1762 m. Papilio vikaras kančiais sukapojęs pas ligonį važiuojantį Salamiesčio pamokslininką Jaugėlį. Šie faktai yra žinomi tik iš vienos pusės, būtent iš protestantų skundų. Todėl, galimas daiktas, kad kai kurios žinios yra tendencingos.

Šidlavoje protestantai sudaužė Kristaus paveikslą ant kryžiaus, kuris buvo pastatytas prie didžiojo akmens ir sumušė katalikų kunigą. Dėl to įvykio byla buvo iškelta seime 1670 m. Šidlavos klebonas Sviechauskas gavo karaliaus dekretą smarkiai nubausti kalvinų vadus. Tačiau, įsikišus įžymiems visuomenės atstovams, priešininkai susitaikė po to, kai protestantai sumokėjo 10.000 auksinų. Už tuos pinigus buvo pastatyta prie akmens koplyčia vietoje sudaužyto kryžiaus.

Jonušas Radvila neleisdavo Kėdainiuose daryti klebonui procesijas per Dievo Kūno šventę. Ginkluoti tarnautojai nuo tilto priversdavo grįžti atgal. Protestantai aiškindavo, kad Radvila niekuomet neleisiąs savo žemėje statyti altoriukų.

Kaip bylos dėl susirėmimų pasibaigdavo susitaikinimu, taip panašiai ir bylos dėl bažnyčių, kurias protestantai buvo užėmę, išsispręsdavo ramiu teisėtu būdu. Katalikai nenorėjo savo bažnyčių palikti protestantų rankose ir pradėjo per teismus ieškoti atimtų bažnyčių ir bažnytinių turtų. Procedūra ilgai užtrukdavo, bet vis dėlto, katalikai bylas laimėdavo. Protestantams buvo sunku grąžinti užgrobtus bažnytinius turtus. Dažniausiai bažnyčios buvo sugriautos ir bažnytiniai daiktai dingę. Protestantai pagal teismo sprendimus turėjo ne vien atlyginti už sugriautas bažnyčias ir sunaikintus daiktus, bet ir už ilgą žemės naudojimą. Tačiau katalikams visko atgauti nepavykdavo. Dažniausiai jie

---

[1]) Акты, t. VIII, psl. 528.

[2]) Ibid. psl. 534.

sutikdavo taikintis, gaudami bent dalį. Tokiomis bažnytinėmis bylomis su protestantais pagarsėjo Žemaičiuose vyskupas Jonas Kozakevičius, o Vilniaus vyskupijoje Abraomas Voina. Teismo keliu katalikams pavyko daug bažnyčių atgauti. Protestantai tada buvo priversti pasistatyti savąsias bažnyčias.

Apskritai, katalikų bažnyčių tais laikais žymiai padaugėjo. Nuo 1574 ligi 1655 m. Lietuvoje buvo pastatytos 86 naujos bažnyčios, vadinasi pusė to, kas buvo pastatyta tarp 1387 ir 1574 m. Labai greit augo naujos bažnyčios Žemaičių vyskupijoje, tuo laiku jų buvo pastatyta 36. Mažiausia tada buvo kuriama naujų parapijų Užnemunėje ir Lietuvos rytuose, dabartinėje Panevėžio vyskupijoje. Matyt, tie kraštai, ypačiai Suvalkija, mažai dar turėjo gyventojų. Prie bažnyčių statymo daugiausia prisidėjo karaliai Žigimantas Vaza ir jo sūnus Vladislovas, paskum didikai Radvilai, Sapiegai, Kiškiai, Chodkevičiai — ainiai tų giminių, kurios dar neseniai, priėmusios protestantizmą, buvo naikinusios katalikų bažnyčias. Naujai statomos bažnyčios nebuvo didelės ir gražios, jos buvo daugumas medinės arba nedidelės mūrinės. Tik Vilniuje buvo pastatytos kelios tikrai gražios bažnyčios: šv. Ignacijaus, šv. Kazimiero, šv. Teresės; Visų Šventųjų ir kt.

Katalikai palengva atgavo senąsias pozicijas ir, pristeigę savo naujų veikimo centrų, dar labiau sustiprėjo. Daug yra nuveikę Bažnyčios labui jėzuitai. Krikščioniškai katalikiškai dvasiai kelti jie įkinkė į darbą savo pedagogiką ir pavyzdingą pastoraciją. Jie buvo Lietuvoje suorganizavę ištisą tinklą savo misijų ir rezidencijų: Vištytyje, Virbaliuje, Viduklėje, Šiaudiškyje, Varniuose, Telšiuose, Gilvidiškyje, Bukontiškyje, Kėdainiuose, Apytalaukyje, Šeduvoje, Joniškyje (abejuose), Ratničioje, Katroje, Merkinėje, Graužiškiuose, Trakeliuose, Žem. Panemunėje, Rubiškyje, Rastinėnuose, Ukmergėje, Žemaitkiemyje, Dukštuose, Pelikuose, Lauksodyje, Kauno Linkuvoje, Smalvoje, Laukėsoje, Vidžiuose ir kt. Jie rūpindavosi dvasios reikalais katalikų, išsisklaidžiusių gretimuose protestantų kraštuose, kaip antai: Tilžėje, Karaliaučiuje, Mintaujoje, Tukume, Bauskėje, Šenberge, Rygoje, Daugpilyje, Bebroje, Liksnoje. Jų pastangomis kai kurios krašto apylinkės buvo išgelbėtos nuo protestantizmo.

Svarbiausias jėzuitų uždavinys buvo dirbti mokyklose. To-

dėl, atvykę į Vilnių, jie tuojau atidarė pirmąją gimnaziją Lietuvoje. Buvo joje penkios klasės: infima, gramatika, sintaksis, poezis, retorika. Mokytojai mokė lotynų ir graikų kalbų, kad jomis kalbėti ir gražiai rašyti, rūpinosi supažindinti mokinius su dailiąja antikine literatūra. Lotynų kalba buvo tada mokslo, literatūros ir diplomatijos kalba. Ji buvo būtinai reikalinga visiems aukštesnio luomo veikėjams. Buvo šiek tiek mokoma geografijos, istorijos ir, rodos, naujųjų kalbų. Šalia gimnazijos humanistinio kurso prie kolegijos buvo dar įsteigtas filosofijos ir teologijos kursas, skiriamas tiems jaunuoliams, kurie norėjo stoti į jėzuitų ordiną ir eiti į kunigus. Apie pirmuosius Vilniaus jėzuitų gimnazijos mokytojus žinių turime labai mažai. Žinomi tik kai kurių vardai, kaip antai, skoto Hey, lenko Krasauskio, lietuvio Hostovino, slovako Zdeliaritzo. Protestantai, kurie buvo rengęsi atidaryti savo gimnaziją, susilaukę rimtos konkurencijos, pradėjo varyti smarkią agitaciją prieš jėzuitų gimnaziją. Todėl iš pradžių mokinių buvo nedaug, nors vyskupas ir išleido aplinkraštį, ragindamas bajorus, kad leistu savo vaikus į jėzuitų gimnaziją. Tačiau jėzuitų mokykla ilgainiui prisipildė. Rostovskis sako, kad 1586 m. buvę apie 700 mokinių. Protestantai, nors ir buvo sumanę įkurti savo gimnaziją Vilniuje, bet jos neįkurė.

Vilniaus vyskupas Protasevičius ir jo parkviesti jėzuitai nuo pat pradžios buvo užsimoję įkurti Vilniuje aukštąją mokyklą. Tuo reikalu vyskupas dar tarėsi su Žigimantu Augustu. Tačiau didiuomenėje jėzuitai dar turėjo labai daug galingų priešų. Todėl jie savo sumanymui turėjo laukti palankesnio momento. Kai valstybės būvis pagerėjo ir paaiškėjo, kad naujas karalius Steponas Batoras Bažnyčiai yra palankus, jėzuitai greit pradėjo judinti akademijos įkūrimo klausimą. Karalius suteikė jiems privilegiją kurti aukštąją mokyklą su filosofijos ir teologijos kursu ir teise duoti mokslo laipsnius: būtent filosofijos bakaliaureatą ir magistratą ir teologijos licenciatą ir doktoratą[1]). Kuriamajai jėzuitų akademijai buvo pripažintos tokios pat teisės, kokias turėjo Krokuvos universitetas. Akademijos turtai buvo laisvi nuo mokesčių ir pareigos duoti kariuomenės. Jos studentai buvo išskirti iš bendro valstybės teismo ir atiduoti akademijos rekto-

[1]) Bielinski J., Uniwersytet Wilenski, I. psl. 32.

riaus, kanclerio arba globėjo teismui. Vyskupas Protasevičius akademiją aprūpino turtais. Jis atidavė jėzuitų kolegijai šv. Jono bažnyčią, dovanojo mūro namus su žemės sklypais, iš vyskupijos žemių dovanojo keturis kaimus, dvi Maišogalos altarijas su jų turtais. Protasevičius ir jo sufraganas Jurgis Tiškevičius iš savo žemių užrašė akademijai Širvintų miestelį su dvaru, Dvoriščio ir Žemaitkiemio dvarą.[1]) Savo fundacijos akte Protasevičius pabrėžė kilnų tikslą, kuriuo vadavosi, steigdamas akademiją. Visus tos fundacijos aktus patvirtino karalius Steponas Batoras ir popiežius Gregorius XIII. Jėzuitai 1585 m. išsirūpino, kad akademiją ir seimas patvirtintų. Tuo būdu vilniškė jėzuitų kolegija įgijo nemaža turto. Nuosavūs namai Vilniaus mieste įgalino steigti mokyklas. Dovanoti žemių plotai davė reikalingų pajamų mokslo įstaigai išlaikyti.

Vilniaus akademijos įkūrimą stengėsi sutrukdyti Lietuvos magnatai protestantai. Jie atsisakinėjo primušti Lietuvos antspaudą prie karalius konfirmacinio dokumento aiškindamies, kad steigiamoji akademija esanti priešinga jų privilegijoms, kad tai būsiąs jų religijos persekiojimas. Karalius Steponas Batoras ir Jonas Chodkevičius mėgino įtikinti, bet veltui. Tada karalius pasikvietė pakanclerį Eustachijų Valavičių ir griežtai pareikalavo primušti antspaudą; o jeigu jis nesutiktų to padaryti, tai karalius tada pareikalausiąs antspaudo, kurį jis pats prispausiąs, bet antspaudo daugiau negrąžinsiąs Valavičiui. Pabūgęs pakancleris nusileido, primušė antspaudą, ir dokumentas buvo galutinai patvirtintas. Iškilmingai akademija buvo atidaryta rudenį 1580 m.

Vilniaus akademija buvo jėzuitų ordino mokykla. Tvarkė ją ordino generolas, nustatydamas mokslo programas ir skirdamas mokytojus. Mokslo programos ir tvarka buvo tokios pat, kaip ir kitose jėzuitų akademijose, Vakarų Europos kraštuose. Vyriausias akademijos viršininkas, arba kancleris, buvo, tiesa, Vilniaus vyskupas, bet jis valdžios neturėjo. Jo pareiga buvo tik globoti ir užtarti akdemiją jos santykiuose su valstybe. Tiek pat reiškė ir kitas akademijos globėjas, Žemaičių vyskupas.

Akademija buvo dvasinė mokykla. Jos tikslas buvo parengti

---

[1]) Bielinski, I. c. I, psl. 34.

kunigų Lietuvos bažnyčioms. Filosofijos skyriuje galėjo mokytis ir pasaulinis jaunimas. Vadinasi, akademija turėjo du fakultetu: teologijos ir filosofijos. Ketverių metų teologijos kurse buvo šie objektai: Šv. Raštas, dogmatinė, moralinė teologija, kazuistika, polemika, kanonai, Bažnyčios istorija, hebrajų kalba. Filosofijos skyriuje buvo dėstoma logika, metafizika, psichologija, matematika, gamtos mokslai (botanika ir zoologija), istorija ir geografija; regis, buvo mokoma ir naujųjų kalbų: vokiečių ir prancūzų. Prie filosofijos skyriaus buvo humanitarų, arba klasikinės literatūros kursas, platesnis už gimnazijos kursą. Graikų kalba buvo dėstoma dar ir kitais sumetimais: ji buvo reikalinga, nes akademijoje mokėsi Rytų Bažnyčios dvasininkai. Akademija, turėdama pasirengusių profesorių, susilaukė didelio pasisekimo. 1627 m. ji turėjo apie 700 klausytojų ne vien iš Lietuvos, bet ir iš gretimųjų kraštų.

Lotynų kalba ir teologija negalėjo patenkinti apsišvietusios visuomenės. Jėzuitai jautė reikalą turėti pilną universitetą. Ir 1641 m. karalius Vladislovas IV suteikė jiems teisę atidaryti medicinos ir teisės fakultetus ir davinėti tų mokslų laipsnius, taip kaip jie duodami kitose panašiose mokyklose. Bet jėzuitai tik iš dalies pasinaudojo šia privilegija. Atsiradus dosniam fundatoriui, Lietuvos pakancleriui Kazimierui Leonui Sapiegai, jie 1644 m. atidarė civilinės ir bažnytinės teisės fakultetą. Šis fakultetas galėjo būti labai naudingas ruošdamas teismams juridiškai išsilavinusių veikėjų ir tarnautojų. Fundatoriaus noru civilinei teisei dėstyti buvo pakviesti iš užsienio pasauliniai profesoriai; jėzuitai savo jėgomis aprūpino kanonų katedrą. Buvo dėstoma romėnų teisė ir aiškinamas Lietuvos statutas. Tačiau fundatoriui mirus 1656 m. jėzuitai nutraukė dėstę civilinę teisę. Medicinos fakulteto jėzuitai niekuomet nebandė atidaryti.

Norint prirengti klausytojų Akademijai, reikėjo daugiau gimnazijų. Todėl jėzuitai plėtė Lietuvoje savo kolegijų tinklą. Buvo atidarytos jų kolegijos Kražiuose ir Kaune. Taip tvirtai jie Lietuvoje prigijo, kad 1608 m. galėjo atsiskirti nuo lenkų provincijos, įkurtos 1576 m., ir įsteigti savo atskirą provinciją. Ši provincija nesutapo su Lietuvos kunigaikštijos sienomis. Tautiniu atžvilgiu Lietuvos jėzuitų provincija buvo labai marga. Ją sudarė ne vien

Lietuvos krašto kolegijos, bet ir rusų ir mozūrų ir vokiečių kolegijos[1]).

Jėzuitų akademija buvo Lietuvai reikalinga. Ji galėjo paruošti daugiau lietuvių kunigų, nes ligi šiol buvo kviečiami kunigai svetimtaučiai, nemoką lietuviškai. Apie XVII amžiaus vidurį Vilniaus akademija buvo aukščiausiai pakilus. Suorganizavus teisių fakultetą, akademija turėjo 16 profesorių ir 1200 studentų. Tačiau neilgai taip klestėjo. Greit pradėjo reikštis nykimo žymės. Lig šiol dažnai būdavo kviečiami pagarsėję profesoriai iš užsienio: iš Italijos, Ispanijos ir kitų kraštų. Ir savo gabesnius mokinius jėzuitai siųsdavo toliau lavintis į Romą ir į kitų miestų garsesnes mokyklas. Tuo būdu buvo palaikomi ryšiai su kitais kraštais. Todėl Vilniaus jėzuitų mokslas buvo tokio pat aukštumo, kaip ir kituose kraštuose. Kai atsirado daugiau savų akademikų-lietuvių ir lenkų, jėzuitai nenorėjo, kad svetimieji važiuotų jų valdyti ir mokyti. Todėl provincijos kongregacija 1645 m. Ostroge prašė generolą skirti provinciolais vietinius jėzuitus, lenkus arba lietuvius. Tą prašymą palaikė karalius Vladislovas IV. Nuo to laiko provinciolais ir profesoriais buvo skiriami tik Lietuvos ir Lenkijos jėzuitai, ir gabesni mokiniai nustota siųsti į užsienį. Toks santykių nutraukimas su kitais kraštais ir užsidarymas savo provincijoje buvo viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių mokslas sumenkėjo Vilniaus jėzuitų akademijoje. Pagaliau skaudžiai sunyko aukštoji Lietuvos mokykla kraštui suvargus per ilgus karus su kazokais ir švedais, o ir pačiai valstybei įrant.

Vilniaus jėzuitų akademija buvo kultūros centras Lietuvai. Prie jos atsirado įvairių mokslo ir švietimo įstaigų. Visų pirma buvo įkurta biblioteka, kuriai pradžią padarė karalius Žigimantas Augustas, užrašydamas jėzuitų kolegijai savo brangų knygų rinkinį. Ją padidino testamentais užrašydami savo rinkinius Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius, Lietuvos pakancleris Leonas Kazimieras Sapiega, Vilniaus kanauninkas Vaišnoravičius

[1]) 1740 m. Lietuvos provincijai priklausė šios kolegijos: Braunsbergo, Gardino, Kauno, Kražių, Lomžos, Minsko, Niesvižo, Naugarduko, Oršos, Pinsko, Plocko; Pašiaušės, Pultovsko, Rešelio, Slucko, Varšuvos, Vilniaus, Vitebsko, Žodiškio. Rezidencijos: Daugpilio, Ilukštos, Mintaujos, Mstislavo ir k. (Kalendarz jezuicki 1740 r.).

ir kiti. Patys jėzuitai skyrė nemažas sumas bibliotekai padidinti. Tuo būdu susidarė nemaža knygų, kol jas išblaškė karai ir kitos politinės aplinkybės.

Visuomenė rūpinosi palengvinti neturtingiems studentams eiti aukštąjį mokslą. Steigė bendrabučius, arba bursas, kuriose studentai galėdavo pigiai išgyventi. Pirmą tokią bursą įkūrė Vilniaus vyskupas Protasevičius nupirkdamas vienus namus studentams gyventi, o kitus dvejus jiems išlaikyti. Panašią bursą 1602 m. įkūrė Vilniaus kanauninkas Beinartas ir 1618 m. Ašmenos teisėjas Korsakas. Tos bursos vadinosi įkūrėjų vardais.

Popiežiaus pasiuntinys Posevinas, važinėdamas į Maskvą, kad sujungtų rusų Cerkvę su katalikų Bažnyčia, įsitikino, jog Maskva dar nėra paruošta unijai ir, jog geriausia bazė skleisti bažnytinės unijos idėjai gali būti Vilnius. Todėl popiežius Gregorius XIII, Posevino patariamas, 1582 m. įkūrė Vilniuje seminariją unitų kunigams ruošti. Joje ėjo mokslus 20 klierikų, kuriems išlaikyti popiežiaus iždas kasmet mokėjo Vilniaus jėzuitams tam tikrą sumą.

Lig šiol Lietuvoje nebuvo seminarijos kunigams ruošti. Tridento susirinkimas įsakė vyskupams įkurti tokias seminarijas savo vyskupijose. Lietuvos vyskupai manė, kad geriausia bus kurti kunigų seminarijas prie jėzuitų akademijos. 1582 m. pradžioje vyskupas Jurgis Radvilas atidarė seminariją Vilniaus vyskupijai savo rūmuose. Ją prižiūrėti pavedė jėzuitams, su kuriais buvo padaryta tam tikra sutartis. Seminarijai išlaikyti vyskupas ir karalius Batoras padovanojo žemių. Bet pajamų iš tų žemių neužteko seminarijai išlaikyti. Kapitula kaltino jėzuitus, kad jie nemoką sunaudoti fundacijos. 1622 m. kapitulos paskirta revizija konstatavo, kad klierikai nerūpestingai prižiūrimi ir kad jų beliko tik 6—8. Dėl nesutikimų su kapitula jėzuitai 1652 m. atsisakė nuo seminarijos. Tada kapitula pavedė seminariją vesti vienam iš savo narių. Bet pasirodė, kad seminarija negali lenktyniuoti su akademija. Kas norėjo eiti į kunigus, tas stojo tiesiog į akademiją, kurioje baigęs aukštąjį mokslą tikėjosi gausiąs geresnę vietą neprivalydamas ilgai vikarauti.[1])

Prie akademijos kūrė seminariją ir Žemaičių vyskupas

[1]) Kurczewski, Biskupstwo Wilenskie, psl. 327.

Merkelis Giedraitis. Pradžią buvo jau padaręs jo pirmatakas Jurgis Giedraitis seminarijai testamentu užrašydamas 1700 kapų grašių. Aspirantų turėjo būti priimama po keturis iš vyskupo miestelių: Varnių, Kaltinėnų ir Alsėdžių, šeši bajorų sūnūs iš Žemaičių vyskupijos ir du iš Vilniaus vyskupijos. 1581 m. Merkelis Giedraitis pastatė seminarijai namus Vilniuje ir pasiuntė dvylika klierikų. Namus prižiūrėti pavedė jėzuitams. Klierikai turėjo eiti mokslą akademijoje. Bet klierikus siuntinėti į Vilnių nebuvo patogu. Todėl Giedraitis bandė pas save Varniuose įkurti tokią mokyklą, kuri auklėtų kandidatus į kunigus. Jis pakvietė į Varnius du jėzuitu. Giedraičio įpėdinis Nikalojus Pocius planingiau ėmėsi to paties darbo. Jis užrašė Kražių jėzuitams iš vyskupo žemių Milžuvėnus, Getautiškius ir Žirmėnus ta sąlyga, kad jie Varniuose pastatytų namus ir laikytų vyskupo seminariją. 1622 m. jėzuitams sutikus, vyskupas nustojo siuntinėjęs klierikus į Vilnių. Bet jėzuitai nesiskubino statyti rūmų seminarijai Varniuose; jie pastatė tik Kražiuose medinius namelius, kuriuose pradėjo mokyti kelis jaunuolius teologijos. Tokia seminarija, žinoma, negalėjo patenkinti vyskupo. Stanislovas Kiška nupirko seminarijai didelius namus, bet ir tada darbas ėjo atžagariai. Vyskupas norėjo atimti iš jėzuitų žemes, užrašytas už seminarijos išlaikymą. Dėl to kilo ilga byla teismuose. Jėzuitai dar kurį laiką mokė klierikus Kražiuose, bet, pasak vyskupo Valančiaus, samdininkiškai[1]). Pagaliau besiginčydami su vyskupu ir kapitula jėzuitai visai nustojo mokę. Vyskupo prašomi paskum vėl buvo pradėję mokyti. Tik 1745 m. prie vyskupo Jurgio Tiškevičiaus vyskupija susilaukė Varniuose savo seminarijos, kuriai vadovauti pavedė kunigams pijorams. Po dešimties metų seminarija vėl atiteko jėzuitams, kurie jai vadovavo ligi 1773 m. Vyskupas Lopacinskis 1771 m. pastatydino jai gražius mūrus, o 1774 m. ją vesti atidavė kunigams misijonoriams.[2]) Iš tokios peripetijos matome, kokių keblumų kyla, kai pasitikima tik kitomis organizacijomis ir vyskupija nepasirūpina savo jėgomis laikyti tokią svarbią įstaigą, kaip kad yra seminarija.

Nei Vilniuje, nei Žemaičiuose jėzuitai nenorėjo vyskupams

---

[1]) Žemaičių Vyskupystė.

[2]) Valančius M., Žemaičių vyskupystė.

padėti auklėti kandidatų į kunigus seminarijose. Jie buvo labiau susirūpinę savomis mokyklomis pasauliniam jaunimui auklėti. Savąsias mokyklas jėzuitai labai paveikslingai vedė. Norėdami labiau sustiprinti savo jėgas jėzuitai stengėsi labiau išplėsti savo centrinę kolegiją Vilniuje su noviciatu ir su gražiomis šv. Kazimiero ir šv. Ignacijaus bažnyčiomis. Giedraičio, Radvilo Našlaitėlio ir Jono Karoliaus Chodkevičiaus šelpiami jie įkūrė kolegijas Kražiuose ir 1616 m. ten atidarė gimnaziją. Trys broliai Vijukai Kojalavičiai 1653 m. įkūrė kolegiją Kaune. Lietuvos iždininkas Stanislovas Beinartas 1654 m. fundavo kolegiją Žodiškyje Ašmenos apskrityje.

Vilniaus kolegijai, mokslo įstaigai, Radvilas Našlaitėlis dovanojo savo spaustuvę. Jėzuitai galėjo Vilniuje leisti daug spaudinių. Tačiau lietuviškų knygų, palyginti su kitų kalbų leidiniais, yra labai maža. Jėzuitų mokykla ir jos personalas buvo tarptautinis, kuris tarnavo Lietuvos visuomenei taip, kaip ji pati norėjo. O Lietuvos visuomenė lietuvių kalbos tada nebrangino. Tokiai visuomenei jėzuitų spaustuvė pagamino lietuviškų knygų tik labai nežymią dalį. Rašytojai, kuriuos Rostovskis vadina lietuviais, kaip antai, Ugnievskis, Grinkevičius, rašė lenkiškai. Jaknavičius išleido keturias lietuviškas ir dvylika lenkiškų knygelių. Vienas kitas Vilniaus jėzuitas vokietis išleido po keletą vokiškų knygų. Ispanas de Sato rašė taisykles lenkų kalbai. Be abejo, jėzuitų veikėjai, atsidavę visuomeniniam ir kultūriniam darbui, stengėsi veikti pagal katalikiškos Lietuvos visuomenės norą. O ši visuomenė tada jau lenkėjo. Todėl ir jėzuitai rašė daugiau lenkiškai, o lietuviškiems raštams teko tik trupiniai. Lietuvos garbinamas istorikas Albertas Kojalavičius buvo aiškiai prolenkiško nusistatymo. Versdamas ir tvarkydamas į lotynų kalbą Stryjkovskio kroniką rado esant reikalingu daiktu įsprausti prolenkiškų paaiškinimų, kurių nėra Stryjkovskio veikale.[1])

Ne vien jėzuitai, bet ir protestantai maža rašė lietuviškai. Didžiojoje Lietuvoje ligi 1655 m. katalikai išleido iš viso lietuviškų knygų 14, o protestantai 6.[2]) Matyt, kad protestantai len-

---

[1]) J. Matusas-Sedauskas, Albertas Vijukas-Kojalavičius kaip Lietuvos istorininkas pagal jo veikalą: „Historiae Lituanae". („Pracitis t. I.).

[2]) Vaclovas Biržiška, Lietuvių bibliografija, Kaunas 1924.

kėjimo atžvilgiu nebuvo atsilikę nuo katalikų, jeigu iš jų gausios polemiškos ir kitokios literatūros, rašytos lotyniškai ir lenkiškai, lietuvių kalbai tenka tik šeši numeriai.

Nei jėzuitai, nei protestantai nebuvo kovotojai dėl lietuvybės. Tačiau ir tais laikais atsirasdavo žmonių, kurie turėjo drąsos protestuoti prieš visuotinį lietuvių kalbos paženiminimą ir mėgino sulaikyti besiplečiančią lenkų įtaką. Toks vyras buvo Žemaičių kapitulos kanaunikas Nikalojus Daukša[1]), autorius trijų pirmųjų Didžiojoje Lietuvoje lietuviškų knygelių: Ledesmos Katekizmo, knygelės apie išpažinties sakramentą ir Postilės. Postilės prakalboje Daukša karštais žodžiais kreipiasi į savo tautiečius bajorus; smerkia juos už gimtosios kalbos išsižadėjimą ir ragina ją mylėti, branginti ir išlaikyti. Sakosi, kad tam tikslui jis ir savo knygą leidžiąs. Ši postilė buvo dedikuota Žemaičių vyskupui Giedraičiui ir išleista jo pinigais. Todėl galima manyti, kad ir Giedraitis buvo to paties tautiško nusistatymo, kaip ir Daukša. Ar buvo daugiau patriotinio nusistatymo vyrų? Istorija nieko apie tai nesako. Jei ir buvo, tai labai nedaug ir jų pastangos negalėjo sulaikyti bajorų nuo spartaus lenkėjmo.

Iš Vilniaus vyskupijos vizitacijos akto matome, kad lietuvių kalba bažnyčiose taip pat buvo labai apleista. Popiežiaus Klemenso VIII legatas jugoslavas Komulovič (lotyniškai Comuleus) 1595 — 1597 m., išsikėlus į Krokuvą Vilniaus vyskupui lietuviui Radvilai, vizitavo Vilniaus vyskupiją. Jis rado už Neries daug bažnyčių, apleistų dėl kunigų stokos, o jeigu prie kai kurių bažnyčių ir rado kunigų, tai jie, nemokėdami lietuviškai, nebuvo naudingi krašto gyventojams.[2]) Todėl Aleksandras Komulėjus nutarė iš vyskupo pajamų paskirti 10.000 florenų Vilniaus seminarijai, kad už tuos pinigus būtų auklėjama iš Vilniaus vyskupijos tokių dvidešimt klierikų lietuvių, kurie sutiktų tapę kunigais darbuotis Vilniaus vyskupijoje[3]). Tas pats legatas įsakė iš

---

[1]) Jablonskis K., Papildomos žinios apie kan. M. Daukšą, (Archivum Philologicum IV knyg.) to paties, Dokumentai apie kan. M. Daukšą, atmušta iš „Tautos ir Žodžio" kn. VII. Kaunas 1931 m.

[2]) Kurczewski J., Kościół Zamkowy czyli katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju. II. Wilno, 1910. psl. 97.

[3]) Ibidem, psl. 98.

vyskupo pajamų paskirti 3.000 florenų vyskupo Valerijono bursai, kuri, padėdama eiti mokslus lietuviams, auklėtų naudingus darbininkus Lietuvos valstybei ir Bažnyčiai.[1]) Toliau buvo nutarta, kad šios bursos viršininkas taip pat būtų lietuvis.[2]) Pagaliau popiežiaus legatas įpareigojo būsimus Vilniaus vyskupus ir kapitulą šio nutarimo sąžiningai laikytis. Tačiau legato sprendimas veikiausiai nebuvo sąžiningai vykdomas, nes tais laikais Vilniaus kapituloje sėdėjo daug svetimtaučių. Žigimantas Vaza buvo paskyręs kapitulos nariais švedų ir finų, o vyskupas Jurgis Tiškevičius italų ir lenkų.

Lietuvos visuomenė prieš tokią nenormalią padėtį pareiškė protestą. Vyskupui Radvilui išsikėlus į Krokuvą, karalius Vilniaus vyskupu paskyrė Bernardą Maciejauską iš Lenkijos. Ir Vilniaus kapitula, ir pasaulinė Lietuvos visuomenė atsisakė priimti paskirtą ir jau Romoje patvirtintą vyskupą.[3]) Lietuviai, protestuodami, rėmėsi Lietuvos įstatymais, pagal kuriuos vietas Lietuvoje gali gauti tik Lietuvos piliečiai. Leonas Sapiega, žymusis pasaulinės lietuvių visuomenės atstovas, aiškino, kad jeigu lietuviai nesipriešins, karaliui Lenkijos antspaudu skirti vyskupą, tai kitą kartą karalius galės skirti ir pasaulinius valdininkus, o tada lietuviams nebeliksią aukštų vietų Lietuvoje[4]). Panašius motyvus išdėstė ta proga savo poleminėje knygelėje Prokopas Baltromiejavičius aiškindamas, kad Lietuva tiek jau turinti savo mokyklose išsilavinusių dvasininkų, kad nesą jokio reikalo skirti lenkų. Kam esanti reikalinga kolegija, jei jų mokiniai negalėsią Lietuvoje gauti vietų. Lig šiol dažnai lenkai turėję aukštesnes vietas Lietuvos Bažnyčioje, bet dėlto, esą kalti patys lietuviai, kad su tuo sutiko[5]). Ilga byla dėl Vilniaus vyskupo tuo pasibaigė, kad į Vilnių buvo paskirtas vyskupu Lietuvos pilietis Benediktas Voi-

---

[1]) Ibidem, psl. 98—99.

[2]) Ibid. psl. 99.

[3]) Kurczewski J., Kościół Zamkowy II. psl. 100—101: Odezwa Stanów Litewskich do kapituły wilen. w sprawie biskupa Maciejowskiego.

[4]) Archiwum domu Sapiehów I, 157 Nr. 188.

[5]) Censura albo Zdanie y uważenie Prokopa Baltromieiowicza. O Nominacyey Biskupa Wilenskiego. Przez Jego M. X. Podkanclerzego Koronnego uczynioney. Y pszestroga do Ich Mości Panow obywatelow W. X. Lith: z strony urazu praw y napotym niebespieczenstwa ich. Roku 1598.

na[1]). Iš šio ginčo matyti, kad lietuviai ir po Liublino unijos gynė savo teises ir neleido svetimtaučiams užimti vietų Lietuvoje Tačiau šio nusistatymo jie griežtai nesilaikydavo ir gynė tik politines, bet ne tautines teises. Dažnai lietuviai nusileisdavo. Todėl ir vėliau kapituloje ir klebonijose matome lenkų. O ir tie, kurie buvo vadinami lietuviais, dažnai tiek būdavo sulenkėję, kad lietuviškai nemokėdavo. Lietuvių kalbos teisės ir toliau pasiliko užmirštos.

Katalikiškąjį gyvenimą stiprino Lietuvoje naujai įsikūrę vienuolynai. Sujudus protestantizmui, vienuolynų Lietuvoje, neskaitant kelių ordinų Vilniuje, kaip ir nebuvo. Be aukščiau minėtų jėzuitų, Lietuvoje susiorganizavo dominikonai, kurie taip sustiprėjo, kad 1644 m. galėjo įkurti savo atskirą Lietuvos provinciją su savo namais: Vilniuje (šv. Dvasios, šv. Pilypo ir Jokūbo), Seinuose, Merkinėje, Derečine, Ostrovėcė, Aukštadvaryje, Gardine, Kaune, Raseiniuose, Žemaičių Kalvarijoj, Virbaliuje. Savo ordino nariams auklėti dominikonai turėjo teologijos mokyklą Vilniuje prie šv. Dvasios bažnyčios. Tuo laiku įsikūrė ir kiti vienuolynai, kaip antai, benediktinės Kaune 1627 m., bernardinės Kaune 1634 m., pranciškonai Kaune 1619 m., Jonas Karolis Chodkevičius 1610 m. įkūrė didelį vienuolyną Kretingoje su gražia bažnyčia. Lietuvos katalikų gyvenimo klestėjimą apvainikavo švento Kazimiero kanonizacija, kurią 1603 m. Vilnius šventė su didelėmis iškilmėmis. Šventojo garbei Vilniuje buvo pastatyta labai graži bažnyčia.

Katalikams organizuojantis, labiau pradėjo organizuotis ir protestantai. Bet valstybės nepalaikomi jie visu frontu traukėsi, ir jų skaičius mažėjo. Lietuvos katalikai kovojo su Vakarų schizma apie 100 metų. Toji kova nebuvo tokia griežta kaip Vakarų Europos kraštuose, kur ji virsdavo tikybiniais karais. Tik karas su Švedija buvo šiek tiek tikybinio pobūdžio. Šis karas pasibaigė 1629 m. tuo, kad Lietuvos — Lenkijos valstybė neteko Livonijos provincijos Švedijos naudai. Tada šioje provincijoje katalikybė buvo visiškai išnaikinta. Katalikų tikėjimas išsilaikė tik Letgalijoje, kuri likosi Lietuvos-Lenkijos valstybėje.

---

[1]) Lappo J., Bandymas pavesti lenkui Vilniaus katedrą XVI amž. pabaigoje. Atmušta iš I „Praeities" tomo. Kaunas, 1930 m.

LITERATURA: *Załęski St.*, Jezuici w Polsce, Kraków 1908. — *Wotschke Th.*, Geschichte der Reformation in Polen, Leipzig 1911. — *Wołonczewskis M.*, Žemaitiu wiskupiste t. I-II Vilnius, 1848. — *Zivier E.;* Neuere Geschichte Polens: die zwei letzten Jagiellonen (1506—1572), Gotta, 1915. — *Rostowski St.*, Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum Vilnae 1778. — Пирлинъ П., Историческія статьи и замѣтки, С. Петербургъ, 1913. — *Balinski M.*, Dawna akademiia Wilenska, Petersburg, 1862. — *Gružewski Bolcslaw*, Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach, Warszawa 1912.

KETVIRTOJI DALIS

MAGNI DUCATUS LITHUANIAE AMŽIUI BAIGIANTIS

Tikybiniai santykiai D. Lietuvos kunigaikštijoje XVIII amžiuje. — Valstybės bažnytinė politika. — Svetimų valstybių kišimasis į Lenkijos—Lietuvos vidaus reikalus tikybinės tolerancijos pretekstu. — Bažnyčia švietimo, faktorius: Jėzuitai ir pijorai. — Švietimo darbas jėzuitų ordiną panaikinus: Tautinė Edukacijos Komisija. — Parapinės pradžios mokyklos. — Bažnyčia ir valstiečiai. — Visuomenės dorinis būvis. — Bažnyčios trūkumai Didžiojoj Lietuvos kunigaikštijoj.

Religinė kova Lietuvoje ilgai buvo aktuali. Ir XVII amžiui įpusėjus protestantai, nors ir mažuma būdami, stropiai organizavosi ir veikė toliau. Rusiškose Lietuvos srityse tuo pat laiku ėjo smarki unijos kova su dizunija. Tokie tat buvo susidarę religiniai santykiai, kada 1655 m. užliejo Lietuvos kraštą dviejų okupacijų vilnys: Maskva su pusiau laukiniais kazokais užėmė rytinę Lietuvos dalį su Kaunu ir Vilnium, o vakarinę dalį okupavo fanatikai protestantai — švedai. Kariaujama anais laikais buvo žiauriau nei dabar. Tą žiaurumą dar labiau didino religinis antagonizmas. Todėl bažnytinės įstaigos per ilgą svetimą okupaciją (1655—1661) labai nukentėjo. Bažnyčios ir jų įstaigos buvo apiplėštos, daug gyventojų iššudyta, mokyklos sudegintos, jų personalas išsiblaškė arba išmirė. Jėzuitų istorikas Rostovskis mini 28 pavardes jėzuitų nužudytų ir 46 pavardes mirusių nuo limpamų ligų per karus.

Okupacijos metu dizunitai šaukėsi Maskvos pagalbos. Jie skundė unitus ir atiminėjo iš jų cerkves. Protestantai lietuviai jungėsi su švedais. Kėdainių sutarties parašuose pirmoje vietoje figūruoja vardai žymiausių Lietuvos protestantų — Jonušos ir Boguslovo Radvilų. Kada Lietuvos-Lenkijos valstybė

laimingai pabaigė karą ir išvarė svetimuosius, visuomenės nepasitenkinimas disidentais dar labiau padidėjo. Visuomenė laikė juos neištikimais piliečiais ir tėvynės priešininkais. Jau tada katalikų visuomenė ėmėsi savo valdžios disidentams varžyti.

Visiška tikėjimo laisvė Lenkijos-Lietuvos valstybėje buvo paskelbta 1573 m. Toji laisvė buvo tiek plati, kad bajorai turėjo teisę bausti valstiečius net tikėjimo dalykuose, jeigu šie, prisidengdami religija, nebūtų paklusnūs ponams. Regis, tada protestantams buvo leista katalikiškoje Lietuvos-Lenkijos valstybėje taikyti dėsnis: cuius regio, eius religio. Nepaisant tokios plačios laisvės per 60 metų protestantai labai sumažėjo. Vėliau ši tolerancij pradėta kiek siaurinti. Teisybė, visuotinis konfederacijos seimas 1630 m. (dar prieš ilgus karus su Švedija ir Maskva) buvo užtikrinęs disidentams tikėjimo laisvę ir įsakęs ginti jų teises; tačiau į savo nutarimus įterpė ir varžančių punktų: Būtent disidentai karaliaus miestuose, kur savo įsteigtose šventyklose praktikuoja viešąjį kultą, jie turi teisę jį toliau praktikuoti. Bet kur šventyklų neturi, ten riaušėms išvengti jų nestatys. Žmonės pakeleiviai privačiuose namuose gali laikyti savo pamaldas[1]). Ši konstitucija turėjo visai pakirsti protestantų plitimą. Jie buvo laikomi pakeleiviais, lyg būtų buvę kitašaliai. Tą įstatymą pakartojo 1648, 1666 ir 1674 metų konstitucijos.

XVIII-ojo amžiaus pradžioje Lietuva iškentėjo naują svetimų valstybių okupaciją. Apie dešimt metų Lietuvoje šeimininkavo trys svetimos kariuomenės: Švedijos, Rusijos ir Saksonijos. Tikėjimo atžvilgiu jos visos buvo svetimos Lietuvos gyentojams. Rusija, ilgą karą laimėjusi, uždėjo savo protektoratą Lenkijos-Lietuvos valstybei. Kadangi dabar disidentai buvo globojami svetimų valstybių, tai Lietuvos katalikų nusistatymas prieš juos dar labiau paaštrėjo, ir imta labiau varžyti jų teises. Jau 1717 metų Seimo konstitucija susiaurino valstybės toleranciją disidentams. Tada buvo nutarta nugriauti tas disidentų šventyklas, kurios buvo pastatytos prieštaraujant 1632, 1648, 1668 m. konstitucijoms. Tam tikrose vietose protestantams buvo draudžiamas ir viešas ir privatinis kultas[2]). Dar toliau pažengė 1733 m.

---

[1]) Volumina legum, t. III. psl. 346.

[2]) Volumina legum VI p. 124.

konfederacija, kurios atstovai pabrėžė, kad visų valstybių tvirtybė esąs tikras Dievo garbinimas. Todėl niekam nelcisią mažinti katalikų teisių ir privilegijų. Pirmatakų pavyzdžiu ginsią katalikų Bažnyčią. Disidentams užtikriną taiką, nuosavybę ir asmens teisių lygybę, tačiau jie neturėsią balso seime, tribunoluose ir negalėsią užimti valstybinių vietų karvedijose; draudžiama jiems ieškoti svetimų valstybių ministerių globos[1]). Tačiau disidentų teisės buvo ne daugiau susiaurintos Lietuvos-Lenkijos valstybėje kaip disidentiškos valstybės varžė katalikus. Olyvos sutartis 1660 m. su Švedija ir Andrusavo sutartis, pasirašyta 1667 m. su Rusija, normuodamos religinius dalykus Maskvoje ir Švedijoje, pripažino tik privatinį kultą savo namuose. Vadinasi, disidentai Lietuvos-Lenkijos valstybėje netgi po 1734 m. Seimo turėjo daugiau laisvės nei katalikai gretimose valstybėse. Ir tie nežymūs disidentus varžą įstatymai Lenkijos-Lietuvos valstybėje dažnai nebuvo vykdomi kaip ir kiti tos valstybės įstatymai. Žemaičių vyskupas Lopacinskis kartą buvo įsakęs nugriauti neteisėtai pastatytą protestantų šventyklą, bet paskum su ponu, kurio dvare buvo pastatyta toji šventykla, turėjo susitaikinti ir už sugriovimą sumokėti. Tas pats vyskupas buvo atsisakęs duoti Kelmės ponui Gružauskui leidimą taisyti kalvinistų šventyklą; bet įsikišus Prūsijos karaliui, kuris pagrasino panašiomis represijomis Tilžės katalikų bažnyčiai, vyskupas turėjo leisti[2]). Jei kartais dykinėjantieji ponai arba minia išsišokdavo prieš protestantus, tai tie incidentai būdavo bendros valstybės anarchijos vaisius.

Tie, palyginti, nedideli disidentų varžymai buvo labai apšaukti antrojoje XVIII-o amžiaus pusėje, kada iš Prancūzijos po visus Europos kraštus plito visoms religijoms tolerencijos šūkiai. Nors Lietuvos-Lenkijos protestantai buvo ir labai negausingi, tačiau jų skundus palaikydavo gretimosios valstybės: Rusija, Prūsija, Danija, Anglija. Jos reikalavo Lenkijos ir Lietuvos disidentams visiškos religinės tolerancijos. Katalikiškoji lietuvių ir lenkų visuomenė buvo labai įsižeidusi dėl svetimų valstybių

---

[1]) Volumina legum VI p. 286.

[2]) Gružewski B. M., Kościół ewangelicko-reformowany w Kielmach, psl. 281—285.

kišimosi į Lietuvos-Lenkijos vidaus reikalus. Intervencija tokių valstybių, kurios savo valstybėse nepripažino teisių kitoms religijoms, atrodė lietuviams ir lenkams neteisinga. Visuomenė buvo nusistačiusi ginti senąsias katalikų Bažnyčios privilegijas. Dvasininkai smarkiai agitavo, kad valdžia nenusileistų disidentams ir kad katalikų Bažnyčiai liktų valstybėje pirmenybė. Tokios agitacijos pavyzdys yra Žemaičių vyskupo Lopacinskio aplinkraštis. Vyskupo kūrija aplinkraštį išsiuntinėjo bažnyčioms perskaityti per pamaldas prieš tą seimą, kuris turėjo spręsti disidentų klausimą. Savo aplinkraštyje Lopacinskis primena, kad protestantai seniau mėgino prievarta primesti katalikams savo tikėjimą ir atiminėjo iš jų bažnyčias. Dabar katalikai turį neduoti jiems perdaug lasvės, kad negrįžtų senieji laikai. Toliau vyskupas ragino tikinčiuosius melstis ir prašyti šv. Dvasios seimo atstovams, kad jie apgintų senąsias katalikų teises. Panašiai turėjo katalikai agituoti ir kitose vyskupijose. Naujas seimas susirinko 1768 m. Jame pasirodė didelė opozicija prieš kitatikius ir prieš svetimų valstybių kišimąsi į vidaus reikalus. Bet Varšuvoje tada jau šeimininkavo Rusijos pasiuntinys. Jis areštavo keturis įžymiausius opozicijos vadus ir išvežė juos į Rusijos gilumą. Rusijai spaudžiant buvo praplėstos kitatikių teisės. 1768 m. seimas, padaręs su Rusija sutartį, kuri „amžiniems laikams neatmainomai" patvirtino senąją Lenkijos konstituciją su renkamu karalium, liberum veto ir visomis bajorijos teisėmis, palietė ir tikybos dalykus. Tam tikra sutartimi, kurią pasirašė Rusija, Prūsija, Danija, Anglija ir Švedija, buvo kitatikiams pripažintos šios teisės:

1-o. Atmainomi visi senieji įstatymai, kurie siaurino kitatikių teises. — 2-o. Visos kitatikių šventyklos su jų įstaigomis pripažįstamos teisėtos; leidžiama taisyti senas ir statyti naujas šventyklas. 3-o. Kitatikiai turi teisę viešai ir iškilmingai atlikinėti visas savo tikėjimo apeigas, nesiklausdami vyskupo arba klebono. 4-o. Gimusiems iš mišrių jungtuvių vaikams auklėti toks dėsnis galioja: sūnūs auklėjami tėvo tikėjme, dukterys motinos. — 5-o. Kitatikiai negali būti verčiami mokėti kokius nors mokesčius katalikų dvasininkams. — 6-o. Kitatikiai turi patronato teisę ir katalikų bažnyčioms. — 7-o. Kitatikiams grąžina-

mos lygios pilietinės teisės; jie gali užimti vietas valstybėje lygiai su katalikais.

Ši konstitucija vis dėlto pripažino katalikų Bažnyčią viešpataujančią ir nustatė, kad karalius ir karalienė turi būti katalikai; pereiti iš katalikų tikėjimo į kitus draudžiama; nusikaltęs ištremiamas[1]).

Tokie seimo nutarimai, priimti svetimoms valstybėms sprendžiant, ir kai kurie net priešingi katalikų Bažnyčiai, sukėlė didelio pasipiktinimo ir pasipriešinimo katalikuose. Protestuoti prieš visus seimo darbus buvo suorganizuota Baro konfederacija; ji kovojo prieš naująją konstituciją ketveris metus ligi pirmojo valstybės padalinimo. Tarp kitų pasipriešinimo motyvų buvo ir religinių. Tačiau kai kurie istorikai neteisingai iš to daro išvadą, kad katalikų netolerancija privedusi prie valstybės padalinimo. Netolerancija buvo tik proga. Tikroji valstybės padalinimo priežastis buvo anarchija, seniai įsigalėjusi valstybėje, ir Rusijos noras neleisti Lenkijos-Lietuvos valstybei reformuotis. Sutartimi su Rusija ir buvo amžiniems laikams patvirtinta senoji tvarka. Rusija ir Prūsija, reikalaudamos Lenkijos-Lietuvos valstybėje tolerancijos disidentams, padalinimo sutartyje užtikrino tikėjimo laisvę katalikams, patekusiems į jų valdžią. Rusija, gavusi Lenkijos-Lietuvos valstybės provincijas, nusileido tikybinės toleracijos dalykuose; ir 1775 m. sutartis atėmė kitatikiams teisę būti Lietuvos-Lenkijos valstybėje ministeriais ir senato nariais, o į seimą galėjo būti renkami ne daugiau kaip trys disidentų atstovai, po vieną iš kiekvienos provincijos[2]). Pagaliau 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija pirmuoju savo punktu paskelbė katalikų tikėjimą viešpataujantį valstybėje ir uždraudė pereiti iš katalikų tikėjimo į visus kitus tikėjimus, bet drauge paskelbė visoms religijoms laisvę pagal valstybės įstatymus. Tai buvo paskutinis bendras Lenkijos-Lietuvos valstybės žodis religijos klausimu. Valstybė pasisakė norinti būti katalikiška, bet kitatikiams pripažino laisvę.

Antroje XVII amžiaus pusėje ir per visą XVIII amžių katalikai su disidentais nekovojo. Visas jėgas tada sutelkė savo vi-

---

[1]) Volumina legum t. VII. psl. 256—276.

[2]) Volumina legum. t. VII. pg. 47.

daus gyvenimui kelti ir stiprinti. Reikia pripažinti, kad katalikai tuo laiku daug nuveikė.

Ypačiai švietimo darbais Bažnyčia tada daug nusipelnė mūsų kraštui. Jėzuitai, karams pasibaigus, toliau plėtė savo mokyklų tinklą. Jie įkūrė kolegijas Pašiaušėje, Žodiškyje ir pastatė gražius kolegijos rūmus ir bažnyčią Kaune. Tačiau jėzuitai, gražiai švietę XVI ir XVII amžiuje, vėliau jau mažiau tuo rūpinosi. Vieni, paėmę į savo rankas jaunimo auklėjimą ir neturėdami jokių konkurentų, ilgainiui apsileido ir atsiliko nuo mokslo pažangos. Tuo tarpu išriedėjo gamtos mokslai, pradėjo formuotis tautinės literatūros. O jėzuitų mokyklų programos pasiliko senos su vyraujančiu juose klasicizmu ir senosiomis kalbomis. Apie XVII amžiaus vidurį atsirado Lenkijoje nauja kunigų draugija mokykloms laikyti. Ji vadinosi „Patres scholarum piarum", arba trumpiau pijarais. Pargabeno juos iš Čekijos karalius Vladislovas IV. Jie gavo žymų Lenkijoje pedagogą Stanislovą Konarskį. Konarskis įkūrė Varšuvoje pavyzdingą gimnaziją: colegium nobilium, kurioje įvedė daugiau naujų kalbų, gamtos ir istorijos mokslų. Tokiu būdu pijarų mokyklos buvo labiau pritaikintos naujiesiems laikams. Konarskis darbavosi ir mokslo srityje. 1732 m. pradėjo leisti milžinišką veikalą „Volumina Legum", įstatymų rinkinį nuo valstybės pradžios ligi 1782 metų. Lietuvoje panašiai darbavosi kitas pijaras Motiejus Dogelis, užsimojęs išleisti aštuoniais dideliais tomais visus Lenkijos-Lietuvos valstybės sutarčių dokumentus su svetimomis valstybėmis. To leidinio, vadinamo Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni ducatus Lithuaniae, išėjo trys dideli tomai 1758, 1759 ir 1764 m. iš pijarų spaustuvės Vilniuje. Dogelis darbavosi ir mokyklose. Pijarus pakvietė į Vilnių vyskupas K. Brzozowskis. Merkinės seniūnas Antanas Sapiega padėjo jiems įkurti Vilniuje kolegiją ir jie čia atidarė savo gimnaziją. Bet galingas jėzuitų ordinas, kuris ligi šiol vienas laikė aukštesniąsias mokyklas ir to monopolio nenorėjo paleisti iš savo rankų, panaudojo visą savo įtaką, norėdamas uždaryti Vilniaus pijarų gimnaziją arba bent išsirūpinti, kad pijarai priimtų į savo mokyklas tik neturtingą jaunimą. Jėzuitai rėmėsi savo mokyklų fundacija, kuri neva tik juos vienus įteisinanti laikyti aukštesniąsias mokyklas. Jie iškėlė pijarams bylą Romoje, bet pralaimėjo. Romos kūrija pripažino

ir pijarams teisę laikyti aukštesniąsias mokyklas Vilniuje su filosofijos ir teologijos kursu. Tačiau jėzuitus palaikė karaliaus dvaras, ir pijarai turėjo Vilniuje uždaryti savo gimnaziją 1741 m. Pijarai tuo tarpu laikė bendrabutį. 1753 m. pijarai su jėzuitais susitarė: pijarai gali laikyti Vilniuje mokyklas ir bendrabutį, bet ne didesniam mokinių skaičiui, kaip 24[1]).

Tas ilgas bylinėjimasis egoistiniais motyvais sumažino visuomenės simpatijas jėzuitams. Bet pati konkurencija galutinai išėjo jėzuitų ir visuomenės naudai. Jėzuitai, susilaukę konkurentų, buvo priversti įvesti reikalingų reformų į savo mokyklas. Kadangi jėzuitų organizacija buvo turtingesnė ir turėjo gausingesnį personalą, nei jauna pijarų kongregacija, tai sureformuotos jėzuitų gimnazijos netrukus prilygo ir net pralenkė pijarų gimnazijas[2]). Pijarai sustiprėjo vėliau, kada jau buvo panaikintas jėzuitų ordinas.

Jėzuitus ištiko smūgis visai netikėtai. Jie vis dar manė, kad seimas nesutiks skelbti popiežiaus Klemenso XIV bulės („Dominus ac Redemptor noster") ir jų ordinas galės toliau gyvuoti Lietuvos-Lenkijos valstybėje. Tačiau seimas popiežiaus bulę paskelbė, ir jėzuitų ordinas turėjo likviduotis. Griuvus tokiai didelei organizacijai, prasidėjo visuotinis jos turtų grobimas. Daug jo buvo išaikvota. Bet ir iš to, kas atliko, susidarė nemaža lėšų, kurios buvo pavestos Tautinei Edukacijos Komisijai.

Ši Komisija perėmė jėzuitų mokyklas su jų trobesiais, įrengimu ir visu turtu. Vietoje jėzuitų privatinių mokyklų pirmą kartą atsiranda Lietuvoje valstybinės mokyklos. Komisijos nutarimu, jos turėjo būti pasaulinės ir tautinės. Religijos dėstymas iš pačios mokyklos buvo pašalintas; pašalintos ir visos tikybinės praktikos, kaip antai, karunkos giedojimas, novenų kalbėjimas ir t. t. Tačiau prieš pačią religiją Tautinė Edukacijos Komisija nebuvo nusistačiusi. Tikėjimo dalykams dėstyti bažnyčioje prie mokyklos buvo laikomas kapelionas, kuris šventadieniais per pamaldas mokiniams sakydavęs pamokslą. Mokiniai kasdien turėjo klausyti šv. mišių ir kas mėnuo atlikinėti išpažintį. Mokslo programa pasiliko pijarinė. Mokyklose reiškėsi tautiškumas

---

[1]) Krašewski, Wilno, II, psl. 475—481.

[2]) Lukaszewicz, I. psl. 185—194.

dėl to, kad jos turėjo kelti lenkišką patriotizmą. Daug buvo kreipiama dėmesio į gerą lenkų kalbos mokėjimą.

Administraciniu atžvilgiu Lietuvos mokyklos buvo tada suskirstytos į tris apygardas (wydzialy): Lietuvos, Žemaičių ir Baltarusijos. Kiekvienoje apygardoje buvo įkurta po vieną apygardinę (wydzialowa) gimnaziją. Etnografinėje Lietuvoje buvo dvi gimnazijos: Vilniuje ir Kražiuose. Visos tos mokyklos buvo Edukacijos Komisijos laikomos.

Greta valstybinių mokyklų buvo steigiamos mokyklos su trumpesniu kursu (podwydzialowa), kurias laikė vienuolynai priimdami komisijos programą ir pasiduodami jos priežiūrai. Edukacijos Komisijos mokyklose tuo tarpu ėjo mokytojų pareigas tie patys sekuliarizuoti jėzuitai. Vėliau daugiau turėjo įtakos pijarai. Pasauliniams mokytojams ruošti buvo Vilniuje įkurta mokytojų seminarija.

Visos aukštesnės mokyklos buvo pavestos prižiūrėti Vyriausiai Lietuvos Mokyklai, kuri atsirado iš reformuotos buvusios Vilniaus jėzuitų akademijos. Edukacijos Komisija šią mokyklą padalino į dvi kolegijas: į gamtos ir doros mokslų. Varšuvoje net buvo kilęs sumanymas paversti Vilniaus akademiją paprastu provincijos licejum. Aukštąją mokyklą išgelbėjo buvęs jėzuitas Martynas Odlanickis-Počobutas. Jis, žymus mokslininkas astronomus, 1780 m. buvo paskirtas Vyriausios Lietuvos Mokyklos rektorium. Počobutas rūpinosi mokyklą sutvarkyti, bet dėl nepastovaus politinio gyvenimo daug ko negalėjo įvykdyti. Kada Lietuva 1795 m. pateko Rusijai, Počobutas išsirūpino iš Lietuvos generalgubernatoriaus Rėpnino leidimą aukštajai Lietuvos mokyklai toliau gyvuoti. Buvo tik pakeistas jos vardas: ji vadinosi Vyriausioji Vilniaus Mokykla. Paulius I davė jai 1797 m. naują statutą. Tada Počobutas padalino Vyriausiąją Vilniaus Mokyklą į keturis fakultetus: doros mokslų su teologija, filosofijos su teise, fizikos mokslų, medicinos mokslų ir dailės su kalbos arba literatūros mokslais. Paskum jis pakvietė iš svetimų kraštų daug profesorių specialistų ir tuo padėjo tvirtus pagrindus Vilniaus universitetui. 1799 m. Počobutas pavedė Vilniaus mokyklą vadovauti jaunesnėms jėgoms, o pats pabaigė savo amžių Daugpilio jėzuitų kolegijoj.

Edukacijos Komisija pasiskelbė imanti savo žinion ir pra-

džios mokyklas. Bet to nutarimo neįstengė įvykdyti, nes neturėjo tam tikslui nei personalo, nei lėšų. Pradedamosios mokyklos ir toliau pasiliko parapijų klebonų žinioje.

Nuo katalikų tikėjimo įvedimo Lietuvoje Bažnyčia rūpinosi mokyklomis. Pirmasis Vilniaus vyskupas įkūrė prie katedros aukštesniąją mokyklą. Vilniaus vyskupijos kunigų susirinkimas 1526 m. įsakė klebonams savo parapijose kurti pradžios mokyklas. Steigė mokyklas savo dvaruose ir ponai. Spaudos išradimas, aukštesniųjų mokyklų atidarymas Vilniuje ir kituose miestuose buvo didelis akstinas steigti pradžios mokyklas, kad per jas galima būtų patekti į aukštesniąsias. Vyriausias Lenkijos-Lietuvos valstybės vyskupas kardinolas Maciejauskas išleido 1607 m. aplinkraštį į visus valstybės vyskupus, ragindamas steigti visose parapijose mokyklas[1]). Vyskupai, vizituodami parapijas, žiūrėjo, ar tas nutarimas buvo vykdomas. Vyskupas Brastauskas 1710 m. paskelbė klebonams aplinkraštį, kuriuo jiems priminė pareigą rūpintis parapinių mokyklų reikalais. Pagaliau vyskupas Masalskis, Edukacijos Komisijos pirmininkas, 1773 ir 1781 m. įsakė klebonams kurti parapijose mokyklas ir pranešti vyskupui apie mokinių skaičių. Norėdamas į tą darbą įtraukti ir dvarininkus jis pavedė garsiam pamokslininkui Karpavičiui per dvarininkų suvažiavimą Vilniuje pasakyti 1776 m. rugsėjo 24 pamokslą apie ponų pareigas šviesti savo valstiečius 1770 m. vyskupas Masalskis paskelbė premiją už knygą apie klebono pareigas auklėti vaikus. Vilniaus vyskupui besirūpinant, švietimas žmonėse turėjo plisti. Iš tam tikrų davinių galima susidaryti apytikrį vaizdą, kaip buvo steigiamos pradžios mokyklos[2]). Baigiantis XVIII amžiui etnografinėje Lietuvoje išskyrus žemaičių vyskupiją buvo 196 pradžios parapinės mokyklos, kuriose mokėsi 568 bajorai ir 2243 valstiečiai su miestiečiais. Jeigu imti galvon faktą, kad Žemaičių vyskupija sudarė visos etnografinės Lietuvos trečdalį ir kad žemaičiuose liaudies švietimu nemažiau rūpintasi, kaip Vilniuje, tai galima spėti apytikrį parapinių mokyklų skaičių visai etongrafinei Lietuvai. Būtent, Lietuvoje galėjo tada būti apie 300 parapinių mokyklų, ku-

[1]) Kurczewski, Biskupstwo Wilienskie, psl. 270—285.

[2]) Wierzbowski, Szkoły parafjalne w Polsce i na Litwie.

riose mokėsi apie 5000 mokinių. Matyti, kad Bažnyčia, šviesdama žmones savo jėgomis, tada dirbo didelį kultūros darbą.

Katalikų Bažnyčia tais laikais rūpinosi ne vien liaudies švietimu, bet ir jos ekonominiu būviu. Valstybė buvo atidavusi valstiečius visiškai ponų valiai. Valstietis gyveno dvarininko žemėje, mokėjo jam už tai mokesčius ir atlikdavo darbus. Nebuvo jokios įstaigos, kuri būtų reguliavusi ir kontroliavusi valstiečių santykius su dvarininkais. Pirmasis Lietuvos statutas už prasto žmogaus užmušimą skyrė piniginę bausmę dešimt kapų grašių. Trečiasis statutas, norėdamas „suvaldyti žmonių savivalę ir išdidumą, liejantį nekaltą žmonių kraują", nustatė, kad jeigu bajoras užmuštų prastą žmogų ir čia pat būtų sugautas, tai, įrodžius jo kaltybę šešiais liudininkais, kurių tarpe turi būti du bajorai, baudžiamas mirtimi. Tačiau ši neva sustiprinanti bausmė nedaug ką padėjo valstiečiams. 1726 m. konstitucija nusiskundžia, kad valstybėje esama nekrikščioniškų darbų. Vieni kitus užmušinėja ir nėra baudžiami; jie susitaiko su užmuštojo įpėdiniais; susitardami dėl kraujo kainos ir parodydami sumokėtų pinigų kvitą, išsisuka nuo bausmės. Ši konstitucija draudžia toliau tokią praktiką ir įsako už tai bausti kalėjimu. Užmušėjai turi būti gaudomi ir teismui atiduodami. Jei kas netyčia arba gindamasis būtų užmušęs, pats turi stoti į teismą ir išsiteisinti[1]). Tačiau konstitucija nepakeitė minėto Lietuvos Statuto nuostato. Kadangi statutas reikalavo didelių įrodymų, tai bajorui, užmušusiam valstietį, buvo lengva išsiteisinti.

Valstiečio asmuo nebuvo branginamas dėl to, kad ponas turėjo teisę bausti jį mirtimi. Tą teisę jam suteikusi 1573 m. konstitucija, kuri sako: „Ta savo konfederacija neatimam nei nuo dvasininkų, nei nuo pasaulinių ponų jokios valdžios jų valdiniams ir neardom valdinių klusnumo jų ponams; priešingai, jei kur tokia laisvė buvo prisidengiant religija, tai, kaip visada buvo leista, taip ir dabar yra leista kiekvienam ponui savo neklusnų valdinį ir dvasiniuose ir pasauliniuose dalykuose bausti savo nuožiūra. Tik 1768 m. konstitucija atėmė ponui teisę bausti savo valdinius mirtimi. Iš to išvedama, kad ligi tol ponas tą teisę turėjo, nors apie tai 1573 m. konstitucija aiškiai nesako.

---

[1]) Volumina legum VII, psl. 280.

Jei ponai turėjo teisę mirtimi bausti savo valdinius, tai juo labiau jie buvo visai laisvi krauti valstiečiui sunkią darbų ir mokesčių naštą. Toji našta ypačiai buvo nepakenčiamai sunki valstiečiams privatiniuose dvaruose, kur ponas buvo absoliutus viešpats. Lengvesnis valstiečių būvis buvo valstybinėse ir bažnytinėse žemėse, kur buvo nustatytos darbo mokesčių normos. Vadinasi, tų žemių valdytojai negalėjo savo valia tų normų didinti.

Keli žemiau paduodami dokumentai rodo, kaip Bažnyčia rūpinosi apsaugoti valstiečius nuo per didelio išnaudojimo.

Pirmosios Žemaičių vyskupijos kapitulos konstitucijos, paskelbtos vyskupo Jono Domanausko (rašytos Petro Royzijaus 1561 m.), kad suvaldytų per didelį kai kurių kapitulos narių turto norą ir kad apgintų valstiečių teises, draudžia archidiakonui ir kitiems kanauninkams be vyskupo ir kapitulos leidimo reikalauti iš valstiečių naujų mokesčių, muitų už pervežimą ir kitų viršnorminių mokesčių arba nepaprastų darbų. Kas, prieštaraudamas šiam nutarimui, apkraus valstietį mokesčiais, turės nukentėjusiam grąžinti, kiek išreikalavo, ir kita tiek įnešti į Bažnyčios iždą. Toliau vyskupas Domanauskas 1562 m. išleido kapitulai papildomų įstatymų. Viename jų pabrėžia, kad Bažnyčiai svarbu turėti turtingus valstiečius, kurie nebūtų skriaudžiami. Norėdamas suvaldyti tuos, kurie, užmiršę žmoniškumą, nepaprastais būdais spaudžia valstiečius, vyskupas įsakė kapitulos prokuratoriui kasmet tris, keturias savaites prieš visuotinį kapitulos narių susirinkimą apvažiuoti ir apžiūrėti vyskupijos bažnytines žemes, miestus, sodžius, sukviesti užvaizdas ir tėvūnus, sušaukti valstiečius ir teirautis iš jų, ar nėra kokios nors skriaudos padaryta vyskupo užvaizdų. Prokuratorius, išklausęs skundus, turėjo skirti terminą po šv. Petro oktavos Varniuose visuotinei kapitulai. Šios kapitulos nariai drauge su vyskupu turėjo spręsti skundus dėl skriaudų ir vykdyti dėl jų nutarimus. Prokuratorius, išklausęs skundus, turėjo skirti terminą po šv. Petro oktavos Varniuose visuotinei kapitulai. Šios kapitulos nariai drauge su vyskupu turėjo spręsti skundus dėl skriaudų ir vykdyti dėl jų nutarimus. Prokuratoriaus žemėse reviziją darė vyresnysis kanauninkas.

Žemaičių vyskupas Melchioras Giedraitis, regis, pirmas iš-

leido tam tikras taisykles valstiečių pareigoms apibrėžti bažnytinėse žemėse. Vyskupo vizitatoriai, lankydami parapijas, žiūrėjo, ar klebonai laikosi tų taisyklių. Valstiečiai paduodavo skundus, ir vizitatorius, radęs nukrypta nuo taisyklių, imdavosi priemonių valstiečių teisėms apginti. Keletas tokių įdomių bylų užprotokoluota žemaičių vyskupijoj 1676 ir 1677 m.[1]).

Jei privačių žemės savininkų valstiečiai visiškai priklausė savo pono geros ar blogos valios, tai valstiečiai bažnytinėse žemėse žinojo, kad vyskupas yra jiems aukštesnė instancija, kurioje galėjo būti užtarti, jei klebonas arba kiti bažnytinių žemių administratoriai, užmiršę gailestingumą, perdaug apsunkindavo juos darbais ir mokesčiais.

Galimas daiktas, kad panašių nutarimų buvo ir Vilniaus vyskupijoje. Praslinkus kokiam šimtmečiui, Vilniuje buvo aiškiai iškeltas valstiečių nuo baudžiavos atleidimo klausimas. Vilniaus vyskupas Masalskis 1776 m. įsakė garsiam pamokslininkui Karpavičiui pasakyti jubiliejinį pamokslą apie valstiečių baudžiavą. Pamokslas buvo sakytas per bajorų suvažiavimą Vilniuje. Pamokslininkas sakosi žinąs, kad daugeliui jo pamokslas nepatiksiąs. Jo nuomone, valstiečių baudžiava neabejotinai smerktina ir panaikintina. Jos negalima esą pateisinti jokiais įstatymais. Baudžiava — tai laukinis gyvenimas. Toliau Karpavičius ragino klausytojus kaip galint greičiau baudžiavą panaikinti[2]). Anuo metu tokio turinio pamokslas buvo drąsus. Pats vyskupas Masalskis pasakė kalbą prieš baudžiavą. Tas pačias mintis skelbė savo raštais ir kunigas Dovydas Pilkauskas, Vilniaus akademijos profesorius, o vėliau Vilniaus vyskupijos administratorius. Tokie idealistai nepasitenkino gražiais žodžiais, bet ir darbu stengėsi įgyvendinti savo pažiūras. Vyskupas Masalskis pats panaikino baudžiavą savo dvaruose Mogilevo srityje. Lietuvoje Liutaveras Chreptavičius irgi atleido savo valstiečius. Tačiau plačiausiai išgarsėjo savo reformomis kunigas Paulius Ksaveras Brastauskas, Vilniaus kanauninkas. Savo dvaruose Merkio aukštupiuose, į pietus nuo Vilniaus, Pau-

---

[1]) Alekna A., Valstiečių padėtis Bažnyčios žemėse Lietuvoje („Ganytojas" 1924 m. psl. 209—214).

[2]) Karpavičiaus pamokslas: „O sentymentach ludzkości".

lave ne tik valstiečius atleido nuo baudživos, suteikdamas jiems asmens laisvę, bet davė ir savivaldybę valsčiui su savo susirinkimais, teismu, valstietiška kariuomene, netgi su savo banku, kuris turėjo 30.000 pagrindinio kapitalo. Tos valstietiškos respublikos statutai buvo paskelbti 1769 ir 1811 m. Už tokią gražią iniciatyvą Brastauskas susilaukė karaliaus Stanislovo Augusto Poniatowskio padėkos. Su to pavyzdingo valsčiaus sutvarkymu susipažinti atvažiavo iš Lenkijos įžymus veikėjas Vibickis. Išgyrė valsčiaus santvarką ir prancūzas Carosis[1]).

Baigiant apžvelgti Bažnyčios veiklą senojoje Lietuvos valstybėje svarbu pažinti, kokios įtakos krikščionybė padarė tautos būdui, kiek pakėlė jos dorą. Į tai atsakyti nelengva. Dora parcina ne vien nuo religijos, bet ir nuo kitų aplinkybių. Vis dėlto reikia pripažinti, kad lietuvių būdas labai skyrėsi nuo Maskvos gyventojų būdo, ypačiai jo žiaurumo ir palaidumo. Teisybė, Lietuvos bajorai buvo papratę dažnai vartoti ginklą. Apie ginkluotus susirėmimus dažnai kalba savo atsiminimuose XVIII amžiaus rašytojas Počobutas ir kiti šaltiniai. Aštuonioliktame amžiuje plačiai pasklidus liberalizmo dvasiai, aukštesnėse sferose papročiai sugedo. Silpna valstybės valdžia neįstengė apginti piliečių teisių ir apsaugoti tvarkos. Todėl pasitaikydavo ginkluotų susirėmimų. Fizinėmis priemonėmis valstybei nestengiant sudrausti žmonių savivalės, žymiai prilaikydavo savo autoritetu religija. Apie plėšikų bandas ir apie masinius žudymus, kurie buvo paprastas reiškinys gretimoje Maskvos valstybėje, Lietuvoje nebuvo girdėti. Žmogaus asmuo Lietuvoje buvo labiau gerbiamas.

Paminėjus didžius Bažnyčios nuopelnus Lietuvos kultūrai, negalima aplenkti ir jos trūkumų, kurie žymiai mažino jos veikimo sėkmingumą.

Visų pirma krinta į akį per daug įsigalėję luominiai interesai. Katalikų Bažnyčia iš esmės yra visuotinė. Jos mokslas laiko visus žmones iš prigimties lygius. Todėl Bažnyčia savo narių

---

[1]) Kaip Brastausko valstiečiai gyveno naujose sąlygose, galima pažinti iš kunigo Kalinskio pamokslų, kurie buvo sakomi valstiečiams klausant pačiam Brastauskui: „Mowy Imci Xiędza Gwillelma Kalinskiego do rolników miane w Paulowie, Wilno, drukarnia królewska przy Akademiji".

tarpe nedaro luominių pertvarų. Priešingai, ji visus žmones jungia į vieną brolišką draugiją. Nuo senovės netgi aukščiausios vietos Bažnyčioje buvo prieinamos ir žemos kilmės žmonėms, jeigu tik jie turėjo reikiamų gabumų. Šiam Bažnyčios visuotinumo dėsniui Lietuvos dvasininkai nusidėdavo. Jie per daug pasidavė įsigalėjusiam Lietuvoje luominiam skaldymuisi. Valstybinės vietos Lietuvoje buvo prieinamos tik bajorams. Lietuvos dvasininkai ne tik ne kovojo prieš tokį žmonių skaldymą luomais, bet ir patys jam pasidavė ir nutardavo kai kurias vietas palikti tik bajorams.

Bajorų teisių didėjimas ėjo iš Lenkijos. 1515 m. Lenkijos karalius Žigimantas kreipėsi į popiežių Leoną X, prašydamas, kad Gniezno, Vloclavko, Poznanės ir Plocko vyskupijose kapitulos nariais būtų skiriami bajorai, nes jie geriau galėsią ginti bažnytinius turtus, grobiamus kariuomenės. Romos kūrija nesutiko visai patenkinti karaliaus prašymo ir kiekvienoje kapituloje rezervavo po keturias vietas ir žemesnės kilmės dvasininkams, būtent, teologijos magistrų ir kanonų daktarų vietas[1]). Vėliau 1543 m. popiežius Paulius III, to paties karaliaus prašomas, paaiškino, kad tos rezervatos taikomos ir tiems kanauninkams, kurie dėsto mokyklose arba sako pamokslus. Tačiau bajorai, nepaisydami Romos prieštaravimo, atkakliai siekė savo tikslo. 1550 m. buvo netgi išleistas įstatymas, kad tik bajorai gali būti kapitulos nariais[2]). Lietuviai per 1633 m. seimą, sekdami lenkų pavyzdžiu, išsileido panašų įstatymą[3]). Tada kapituloje nebajorai galėjo pasilikti tik tie, kurie jau buvo prieš įstatymą paskelbiant. Lietuvos dvasininkai dar tuo nepasitenkino. Jie eina tuo keliu dar toliau ir visas bažnytines vietas nori rezervuoti bajorų luomui. Vilniaus kapitula 1658 m. minėtąjį seimo įstatymą priėmė, ir vyskupas Daugėla Zaviša jį patvirtino[4]). Vilniaus vyskupijai trūko kunigų, nes seminarija stovėjo apytuštė. To nepaisydama kapitula 1678 m. nutarė į seminariją priiminėti tik bajorus[5]). Žemesniojo luomo žmonėms, miestiečiams

---

[1]) Constitutiones synodales regni Poloniae psl. 152.
[2]) Volumina legum II psl. 7.
[3]) Volumina legum III, psl. 379.
[4]) Kurczewski, K. Z. III. 166.
[5]) Ibid. III, 231.

ir valstiečiams, visai buvo uždarytos durys į dvasinį pašaukimą. Tokiais nutarimais Lietuvos Bažnyčia nutolo nuo visuotinės Bažnyčios praktikos. Apie tą laiką Bažnyčios centre, Romoje, neturtingo ūkininko sūnus Pranas Peretti galėjo užimti aukščiausias bažnytines vietas ir pagaliau būti popiežium Sikstu V (1585—1596) ir bažnytinės valstybės monarchu. Prancūzijoje valstiečio sūnus šv. Vincentas a Paulo buvo karalių ir didikų gerbiamas kaip jų patarėjas ir kūrėjas tokių svarbių organizacijų, kaip kunigų misijonierių ir gailestingųjų seserų kongregacijos; be to, jis sutvarkė labdarybę. O Lietuvos dvasininkai, atsitvėrę luominių skirtumų siena, patys silpnino savo veiklą.

Lietuvos Bažnyčios bajoriški dvasininkai, atsitverdami nuo žemesniojo luomo, norėjo vieni naudotis bažnytiniais turtais dažnai priešingai Bažnyčios įstatymams. Svarbus senoviškas kanonas skelbė, kad *beneficium propter officium*. Viduriniais amžiais tas dėsnis dažnai buvo ignoruojamas. Ir kituose kraštuose dvasininkai turėjo po kelias beneficijas. Tokį susiviliojimą Bažnyčios turtais bandė stabdyti Tridento susirinkimas, drausdamas vienam asmeniui turėti daugiau kaip vieną beneficiją. Lietuvoje šio nuostato dvasininkai nesilaikė. Žemaičių vyskupas, nors ir daug turėjo dvarų, laikė save neturtingu, kad galėtų gyventi taip, kaip senatoriui dera. Todėl jis rūpinosi gauti dar kelias turtingesnes parapijas. Pavyzdžiui, vyskupas grafas Antanas Tiškevičius buvo drauge ir šv. Kazimiero kopyčios klebonas. Beveik visi Vilniaus kapitulos nariai 1744 m. turėjo po vieną, o kai kurie ir po dvi klebonijas[1]). Kanauninkai ir prelatai dažnai turėjo užėmę vietas Vilniaus ir Žemaičių kapitulose. Be to, jie dar turėjo klebonijų. Dėl tokio beneficijų grobstymo kentėjo religijos reikalai ir parapijų administravimas.

Per didelis turtų graibstymas kenkė ir patiems dvasininkams. Turtų perteklius silpnino juose bažnytinę dvasią ir stiprino supasaulėjimą. To supasaulėjimo buvo dar ir kita priežastis, būtent, patronato teisė, karalių pasisavinta. Todėl vyskupais dažnai buvo skiriami supasaulėję dvaro dvasininkai, žmonės be tvirtų principų ir be tvirtos valios, pratę lenktis ir pataikauti dvaro sferoms, kurių malone jie būdavo iškilę. Lietuvos dvasininkų tarpe

---

[1]) Synodus dioecesana Vilnensis 1744.

nematome uolių kovotojų dėl Bažnyčios teisių ir krikščioniškų idealų. Priešingai, matome daug oportūnizmo ir noro prisitaikyti prie to laiko visuomenės su visomis jos ydomis. Nuo tų silpnybių nebuvo laisvi ir vienuolynai. Jėzuitai rašė daug panegyrikų savo geradariams aristokratams. Jų mokiniai daužė protestantų ir stačiatikių šventyklas, kėlė kitokių skandalų, ir nieko negirdėti apie pastangas jiems suvaldyti ir drausmei palaikyti. Tokių vyrų, kaip garsusis lenkų pamokslininkas jėzuitas Skarga, kuris turėjo drąsos plakti tautos ydas (dėl to dabar lenkų visuomenės garbinamas), negirdėti, kad būtų buvę Lietuvoje. Populiarumu Lietuvos dvasininkai ir vienuoliai buvo labai populiarūs. Bet atrodo, kad tas populiarumas buvo dažnai įgijamas tautos ydoms pataikaujant. Nedaug buvo griežtų asketų, kurie būtų turėję drąsos pasakyti karčius teisybės žodžius visuomenei, paskendusiai anarchijoj. Patys vadai susilygino su visuomene. Reikėjo Bažnyčiai pereiti per nelaimių ugnį, patekti svetimai valdžiai, nustoti savo privilegijų. Tada tik pradėjo atgimti aukojimo dvasia. Vargo patyrusi Bažnyčia vėl virsta Ecclesia militans dėl savo teisių ir dėl Kristaus mokslo idealų įgyvendinimo.

LITERATŪRA. *Roepell R.*, Polen um die Mitte des XVIII Jahrh. Gotta 1876. — *I. Korzon*, Wewętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta I— VII t. Kraków, 1887-99. *Askenazy Sz.*, Dwa stulecia XVIII i XIX I-II t. Warszawa 1909. — *Sliwinski A.*, Król Władysław IV, Warszawa 1925. — *Schmidt H.*, Panowanie Stanisława Augusta I-IV t. Lwów 1869-70. — *Forst-Battaglia O.*, Stanislaw August Poniatowski und der Ausgang des alten Polenstaates. Berlin 1927. *Konopczynski Wl.*, Polska w dobie wojny siedmioletniej I-II t. Warszawa 1909-11. — *Feldman J.*, Polska w dobie wielkiej wojny pólnocnej 1704—1707. Kroków 1926. — *Wierzbowski* T., Szkoły parafjalne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji edukacji narodowej (1773—1794), Kraków, 1921.

PENKTOJI DALIS

KOVOJE SU IMPERIALISTINE PRAVOSLAVIŠKA RUSIJA

Nors XVIII amžiuje Lietuvos diduomenėje ir pasireiškė racionalizmo dvasia, kuri anais laikais buvo plačiai įsigalėjusi Vakarų Europoje, tačiau Lietuvos visuomenė, daugumas, išliko Bažnyčiai ištikima. Tai liudija 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, kuri pripažino katalikų tikėjimui pirmenybę[1]). Vyskupai ir toliau pasiliko senatoriais. Naudodamiesi savo aukšta vieta valstybėje, jie galėjo turėti daug įtakos politinėse sferose.

Katalikų Bažnyčios būvis visai pakito, kada Lietuva 1795 m. radosi Rusijos valdžioje. Nuo tada Lietuvos katalikams buvo susiaurintos teisės tais pačiais varžtais, kurie neseniai buvo uždėti Baltarusijos katalikams, atskirtiems nuo Lietuvos valstybės.

Senoji Maskvos valstybė nežinojo tolerancijos kitoms krikščionių konfesijoms. Nepravoslaviškų krikščionių iš pradžių nedaug ir buvo. Maskvos priemiestyje gyveno koks 100 katalikiškų šeimynų. Jų dvasios reikalus aprūpindavo keleiviai misionieriai — arba užsienio atstovybių kapelionai. Petras Didysis, kviesdamas daug kitašalių, paskelbė tikėjimams laisvę. 1721 m. Nyštato taikos sutartimi Rusija gavo Pabaltijos protestantiškas provincijas. Protestantų tikybiniams reikalams tvarkyti buvo Petrapilyje įkurta justickolegija. Vadinasi, Rusijos vyriausybė siekė pati tvarkyti kitatikių (nepravoslavų) savo valdinių reikalus. Netrukus pradėjo tą patį dėsnį taikyti ir katalikams.

---

[1]) Volumina legum t. IX. Nr. CCLXVII psl. 220.

1

PIRMIEJI LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIOS SANTYKIAI SU RUSŲ VALDŽIA

Katarinos II reguliaminas 1769 m. — Jos dekretas 1772 m. gruodžio 1 d. — Vyskupas Stanislovas Bauža-Sestrencevičius. — Baltarusijos vyskupijos įkūrimas. — Katarina II ir jėzuitų ordinas. — Vilniaus vyskupijos panaikinimas ir Livonijos vyskupijos įkūrimas. — Pauliaus I kelionė po Vakarų Europą. — Katalikų Bažnytinės provincijos įkūrimas Rusijoje. — Bažnytinė organizacija Užnemunėje. — Departamentas katalikų reikalams. Pauliaus bažnytinės politikos sistema. — Jo santykiai su jėzuitų ordinu. — Aleksandras I. — Romos katalikų kolegija. — Aleksandro I misticizmas: — Masonai.

Valstybės santykius su katalikų Bažnyčia Rusijoje nužymėjo carienės Katarinos II reguliaminas, paskelbtas 1769 m. Patys katalikai davė jai progą įsikišti į bažnytinius reikalus. Petrapilio parapiją sudarė keturių tautybių žmonės: vokiečiai, prancūzai, italai ir lenkai. Valdė ją prancūzkonai, priklausą kongregacijos de propaganda fide. Kiekvienos tautybės žmonės norėjo turėti daugiau įtakos bažnytinius turtus valdant ir dvasininkus skiriant. Tų tautybių žmonės ginčijosi tarp savęs ir kvietė civilinę valdžią jų ginčų spręsti[1]). Katarina II, pasinaudodama šia aplinkybe, nustatė katalikų parapijoms valdyti šiuos dėsnius: Parapija renkasi savo dvasininkus posėdyje, kuriam pirmininkauja justickolegijos sekretorius. Jis suskaito balsus ir rinkimo rezultatus praneša užsienio reikalų ministerijai, kuri išsirūpina išrinktiems dvasininkams Romoje kanonišką misiją. Nesusipratimus tarp parapijos ir dvasininkų ir visus parapijų ekonominius reikalus sprendžia justickolegija. Kolegija, spręsdama administratyvinius klausimus, neturi teisės kištis į katalikų tikėjimo dogmas[2]). Šis Katarinos II reguliaminas, kuris galiojo ligi 1847 m., padėjo pagrindus katalikų Bažnyčios santykiams su valstybe Rusijos imperijoj. Valstybė pasiliko teisę skirti dvasininkus ir normuoti katalikų bažnytinį gyvenimą, visai nepaisydama Bažnyčios kanonų.

---

[1]) Pierling P., La Russie et le Saint-Siège t. V. psl. 2—10.

[2]) Полное собр. зак. Росс Импер. t. XVIII. Nr. 13251, 13252 psl. 832—833.

Šie rusų vyriausybės dėsniai buvo taikomi ir didesniems katalikų plotams. 1772 m. iš pirmojo Lietuvos-Lenkijos valstybės dalinimo Rusija gavo žemes anapus Dauguvos ir paliai aukštutinį Dnieprą su Polocko, Vitebsko, Mogilevo miestais. Apie 100.000 Romos katalikų ir apie 800.000 unitų teko Rusijai[1]). Katarina II 1772 m. gruodžio 1 d. paskelbė dekretą.

Ji paliekanti tuo dekretu naujiems savo valdiniams visišką tikėjimo laisvę; nesikišanti į jų dogmas bei kanonus ir nustatanti jų Bažnyčiai tvarkyti šiuos dėsnius: draudžiama skelbti popiežiaus bules ir kitokius jo paties arba jo įstaigų raštus; visi tie raštai pirma turį būti pristatomi valstybės vyriausybei ir, tik jai patvirtinus, gali būti skelbiami; visos imperijos katalikams valdyti bus įsteigta viena vyskupija; vyskupo valdžioje būsiančios visos parapijos vienuolynai[2]).

Šitam dekretui įvykdyti Katarina II paskyrė administratorių — Stanislovą Baužą-Sestrencevičių. Buvo tai žmogus labai įtakingas. Ne veltui jis ir krito į akį Katarinai II, kuri buvo sumaniusi savo imperijoj savaip sureguliuoti valstybės santykius su katalikų Bažnyčia. Jau dėl to jo vaidmuo daug svėrė, kad jis ėjo vyskupo pareigas daugiau nei 50 metų. Todėl pravartu susipažinti su tuo įdomiu vyru.

Sestrencevičius buvo gimęs iš smulkių Lietuvos bajorų kalvinistų. Mokėsi Kėdainių gimnazijoj, paskum emigravo į Prūsus, kur įstojo savanoriu į Fridriko II kariuomenę. Kautynėse sužeistas, jis ilgą laiką gydėsi ligoninėje. Ten susipažino su vienu dominikonu ir perėjo į katalikų tikėjimą. Išėjęs iš kariuomenės, penkerius metus mokėsi Berlyne ir Frankfurte, domėdamasis poezija, filosofija ir senovės kalbomis. Išmoko gerai vokiškai, prancūziškai ir angliškai. Sugrįžo į Lietuvą vispusiškai išsilavinęs ir matęs daug pasaulio. Lietuvoje gavo mokytojo vietą Martyno Radvilo namuose. Čia jis susipažino su Vilniaus vyskupu kunigaikščiu Masalskiu, kuriam padarė gerą įspūdį. Masalskis, kuris paprastai globojo gabius vyrus, padėjo Sestrencevičiui iškilti. Jis paskyrė Sestrencevičių Žemaičių bei Vilniaus kapitulų kanauninku ir išrūpino Romoje leidimą jį konsekruoti vyskupu.

---

[1]) Loret M., Kościół katolicki a Katarzyna II 1772—1784. psl. 199.

[2]) Полн. Сабр. Зак. Россійск. Имперіи съ 1649 года.

Masalskis sumanė ji pasiųsti Vilniaus vyskupo įgaliotiniu į Rusiją valdyti tos Vilniaus vyskupijos dalies, kuri atiteko Rusijai. 1773 m. pabaigoje Sestrencevičius su visais reikalingais įgaliojimais išvyko į Rusiją ir visų pirma turėjo pasirodyti Katarinai II. Rusų carienė mokėjo pažinti žmones. Ji suprato, kad Sestrencevičius ir bus toks administratorius katalikų Bažnyčiai valdyti, koks jai reikalingas. Pirmąsyk pasimačius carienė tarė Sestrencevičiui: „Aš žinau, kad Romos kūrija turi didelių pretenzijų. Aš noriu, kad tamsta nedalintum pusiau savo paklusnumo". Į tai Sestrencevičius taip atsakė: „Šv. Pauliaus įsakymas esąs labai aiškus, ir geras krikščionis kitaip negalįs elgtis. Reikia klausyti valdovų ne tiek iš baimės, kiek dėl sąžinės, ir jis klausysiąs tik jos imperatoriškosios didybės"[1]). Sestrencevičius buvo savotiškų pažiūrų į vyskupo valdžią. Jis manė, kad ta valdžia esanti per daug suvaržyta Romos; kad vyskupams reikią grąžinti toji valdžia, kurią jie turėjo prieš Gregorių VII ir Bonifacijų VIII, o tada nebūsią reikalo Romos kūrijai kištis į įvairių kraštų Bažnyčios interesus.

Turėdama tokį visai atsidavusį žmogų Katarina II pradėjo galutinai tvarkyti katalikų Bažnyčios reikalus savo imperijoje. Norėdama, kaip paprastai, pastatyti Romą prieš įvykusius faktus, paskelbė ji 1773 m. lapkričio 20 d. Baltarusijos ukazą, kuriuo įsteigė vyskupiją su sostine Mogileve. Savo naujai įkurtos vyskupijos vyskupu carienė paskyrė Sestrencevičių. Jo valdžiai ji atidavė ir pasaulinius dvasininkus ir vienuolius[2]). Popiežius noroms nenoroms turėjo sutikti su įvykusiu faktu. Tiesa, Baltarūsijos vyskupijos įkūrimo ir Sestrencevičiaus paskyrimo

---

[1]) Pierling, La Russie et le Saint-Siège, V. psl. 31: „Sa Majesté Impériale le fit appeler chez elle et lui dit: „Monsieur, jeme gêne pas l'exercicé d'aucune religion dans mon empire, ni votre relation avec Rome. Mais comme je sais que cette cour a des prétentions fortes, je veux que vous ne partagiez, pas votre obeissance. Je le veus". L'évêque répondit que le précepte de saint Paul est trop clair pour qu'en bon chrétien il pût agir autrement. Il faut obéir aux souverains non seulement tant par crainte que de conscience, et qu'il obéirait exclusivement à La Majesté Imperiale".

[2]) Полн. собр. Зак. Россійск. Импер. t. XIX psl. 864—865. — Bois J., L'Eglise catholique en Russie sous Catherine II. La création d'un évéché de Blanche-Russie et le maintien des Jésuites (Revue d'histoire ecclesiastique Louvain, Janvier-avril 1909).

vyskupu Romos kūrija oficialiai nepripažino, tačiau turėjo duoti Sestrencevičiui reikalingus įgaliojimus katalikams valdyti[1]).

Šalia Sestrencevičiaus buvo Rusijoj dar kita svarbi jėga — jėzuitai. Jie turėjo savo kolegijų Polocke, Vitebske, Oršoje; valdė daug parapijų Baltarusijoj ir Latgalijoj. Tais pačiais metais (1773), kuriais buvo įkurta Baltarusijos vyskupija, popiežius Klemensas XIV savo bule „Dominus ac Redemptor noster" panaikino jėzuitų ordiną. Katarina II pažino jėzuitus kaip gabius pedagogus, o tokių Rusijoj labai trūko. Todėl ji neleido skelbti Klemenso XIV bulės ir panaikinti savo valstybėje jėzuitų ordino. Bulė paskelbti kiekvienoj vyskupijoj buvo būtina, norint ordiną joje panaikinti. Bulės nepaskelbus jėzuitai galėjo legaliai laikytis Baltarusijoje. Tačiau prieš jėzuitus agitavo Burbonų dinastijų vyriausybės; reikalavo iš Romos kūrijos panaikinti jėzuitų ordiną netgi Baltarusijoj. O Katarina II laikė sau garbe ginti jėzuitus. Jei Burbonai turį teisę savo valstybėse naikinti jėzuitus, tai ji turinti tokią pat teisę palikti juos savo valstybėje. Tuo būdu jėzuitai išliko Rusijos imperijoj su visomis savo įstaigomis ir atidavė Polocke savo noviciatą[2]).

Tokie buvo susidarę katalikų Bažnyčios santykiai su Rusijos valstybe, kada 1795 m. trečiuoju Lietuvos Lenkijos valstybės dalinimu Rusijai teko didesnioji etnografinės Lietuvos dalis su Vilniaus ir Žemaičių vyskupijomis. Katarina II tuojau pritaikė ir Lietuvos Bažnyčiai tą valdymo sistemą, kuri jau buvo praktikuojama Baltarusijoj. Ji uždraudė be vyriausybės sutikimo priiminėti ir skelbti popiežiaus raštus, panaikino vienuolynų autonomiją ir uždraudė jiems pripažinti kokią nors valdžią, esančią už Rusijos imperijos ribų. Ji pati skyrė vyskupus, panaikino Vilniaus vyskupiją, sujungdama ją su Kuršo vyskupija ir liepė šias sujungtas vyskupijas vadinti Livonijos vyskupija[3]).

Katarina II tada daug bažnytinių žemių išdalino savo karininkams ir valdininkams. Tačiau ji nesuskubo daugiau dez-

---

[1]) Loret M., Kościół katolicki a Katarzyna II psl. 60, 212 sek.

[2]) Pierling P., I. c. t. V psl. 40—57. — Zalenski Stan., Les Jésuites de la Russie Blanche (traduit du polonais par le P. Al. Vivier, Paris. s. a. 2 vol.).

[3]) Полное собр. Зак. Россійск. Имперіи t. XXIrr. Nr. 17379, 17380.

organizuoti katalikų Bažnyčios savo valstybėje, nes netrukus 1796 m. ji mirė.

Katarinos II bažnytinė politika buvo labai nepalanki katalikybei. Carienė stengėsi Romos katalikų Bažnyčią izoliuoti nuo jos centro ir ją subordinuoti savo pasaulinei valdžiai. Jos valdymo sistema ėjo prie to, kad Valstybė visiškai absorbuotų Bažnyčią.

Iš imperatoriaus Pauliaus I katalikai galėjo tikėtis daugiau palankumo nei iš Katarinos II, kuri garbino prancūzų šviečiamojo amžiaus filosofus. Paulius I buvo religingas, gyveno kilniomis aspiracijomis ir turėjo daug pagarbos katalikų Bažnyčiai.

Su katalikų Bažnyčia Paulius I susipažino 1781-82 m. keliaudamas po Vakarų Europą. Polocke jis pažino gerai įrengtas jėzuitų mokyklas, kurios padarė jam gilaus įspūdžio visam amžiui. Romoje jis gėrėjosi meno paminklais. Liepė architektui Voronikinui padaryti šv. Petro Bazilikos planus, pagal kuriuos Petrapilyje vėliau buvo pastatytas Kazanės soboras. Paulius I susitiko su popiežium Pijum VI prie šv. Petro karsto, užtruko pas popiežių ilgesnėje audiencijoje ir išsinešė iš jos labai malonių atsiminimų[1]). Vėliau, kai popiežius buvo prancūzų kariuomenės iš Romos ištremtas, rusų imperatorius kvietė jį persikelti į Petrapilį, kur ramiai galėsiąs eiti savo pareigas[2]). Po vainikavimo iškilmių Maskvoje Paulius I iškeliavo savo valstybės apžiūrėti: iš Maskvos į Petrapilį, Mogilevą, Oršą, Vilnių, Šiaulius, Rygą. Toje kelionėje jis dar kartą turėjo progos pažinti jėzuitų mokyklas ir kitas katalikų įstaigas.

Pradėdamas valdyti Paulus I pasiryžo sutvarkyt katalikų Bažnyčios organizaciją naujai prijungtose provincijose. Paskutinis Varšuvos nuncijus Laurynas Lita šiais reikalais atvyko į Petrapilį ir svarbesniais dalykais susitarė su Paulium I. 1798 m. Rusijoj buvo įkurta katalikų bažnytinė provincija su Mogilevo metropolija, su Vilniaus, Žemaičių, Lucko, Žitomiriaus, Kamienco ir naujai sudaryta Minsko vyskupijomis[3]).

---

[1]) Pierling, l. c. t. V, psl. 182—188.

[2]) Толстой Дм. Римскій католицизмъ въ Россіи t. II. С.—Петербургъ, 1876. psl. 105, 110 sek.

[3]) Полн. собр. зак. Россійск. Имперіи t. XXV. Nr. 18504.

Tačiau nuncijus Lita greit neteko Pauliaus I malonės. Imperatoriaus nepalankumas buvo susijęs su maltiečių ordino politika. Maltos salą užėmė Napoleonas. Ordinas, ieškodamas pagalbos, išrinko Paulių I savo magistru. Tą išrinkimą caras iškilmingai priėmė. Tačiau popiežius Pijus VI jo nepatvirtino, nes tai buvo priešinga ordino statutams. Paulius I jautėsi įžeistas ir kaltino Litą, kam jis neįspėjęs, jog popiežius negalįs patvirtinti. Litai buvo įsakyta ligi 12 val. nakties išsikraustyti iš Petrapilio.

Tuo pat laiku, kada Paulius I reorganizavo bažnytinę provinciją, buvo sutvarkyti Bažnyčios reikalai ir Lietuvos užnemunėje, kuri trečiuoju Lietuvos dalinimu teko Prūsijai. Užnemunė bažnytinės organizacijos atžvilgiu ligi tol buvo priklausiusi Vilniaus ir Žemaičių vyskupijoms. Prūsijos vyriausybė nesutiko, kad svetimos valstybės vyskupai valdytų jų katalikus. Todėl Berlyno politikai šiuo reikalu susitarė su popiežium Pijum VI, Buvo įkurta nauja Vygrių vyskupija, kurią popiežius patvirtino 1798 m. Be lietuviškų Suvalkijos dekanatų prie naujos vyskupijos buvo dar priskirti Gardino, Knišino ir Drogičino dekanatai. Tuo būdu vyskupija čia buvo įkurta ir vyskupas jai paskirtas teisėtai, susitarus su Romos kūrija, ne taip, kaip kad buvo daroma Rusijoj. Tačiau katalikų Bažnyčiai valdyti protestantiškoji Prūsijos vyriausybė darė daug kliūčių, atėmė daug bažnytinių žemių. Sudarius Lenkijos kunigaikštystę, prie kurios buvo priskirtas ir Suvalkų kraštas, Vygrių vyskupijos sostinė buvo perkelta į Seinus. Pati vyskupija buvo pavadinta Seinų arba Augustavo ir subordinuota Varšuvos arkivyskupijai. Tada ji neteko Bielostoko apskrities, bet už tat prie Seinų vyskupijos buvo prijungta Lomžos sritis. Toks šios vyskupijos sutvarkymas išsilaikė ligi Didžiojo Karo[1]).

Sestrencevičiui nepatiko, kad kai kada apeliacijos dėl jo nutarimų ėjo į justickolegiją, įstaigą visai svetimą katalikams. Naudodamasis caro malone, arkivyskupas išrūpino iš jo ukazus 1798 m. sausio 26 ir vasario 15 d. įsteigti atskirą departamentą katalikų reikalams. Departamento pirmininku buvo paskirtas Sestrencevičius. Jis skyrė šešis šio departamento narius: tris dva-

---

[1]) Janulaitis A., Užnemunė po Prūsais psl. 342. — J. Basanavičius ir K. Grinius, Iš Seinų vyskupystės historijos, Vilnius, 1909.

sininkus ir tris pasaulininkus[1]). Tokiu būdu buvo pavesta katalikų reikalai spręsti patiems katalikams.

Nors Paulius I katalikų Bažnyčiai ir buvo palankus, tačiau valdymo sistema katalikams liko toji pati, kuri buvo praktikuojama Katarinos II. Paulius pasiduodavo ūpui. Jis norėjo būti visur kur absoliutus valdovas ir įsakė be rusų vyriausybės kontrolės neįsileisti popiežiaus bulių ir kitų raštų[2]). Sestrencevičius tą įsakymą išsiuntinėjo vyskupams. Nors Pauliaus I valdymo sistema ir ne visai buvo palanki katalikams, tačiau vyskupijų organizacija, įvesta prie Litos, išliko su nežymiomis permainomis ligi Didžiojo Karo.

Pauliui I daug įtakos turėjo jėzuitai. Juos labai gerbė kaip vienintelius kovotojus prieš revoliuciją ir tikėjo, kad tik jie vieni gali išauklėti jaunimą religingą ir dorą. Jis atidavė jėzuitams Petrapilyje šv. Katarinos bažnyčią, prie kurios jie atidarė savo mokyklą. Toliau jis prašė popiežių, kad leistų atgaivinti jėzuitų ordiną Rusijoje. Maža to, buvo duotas įsakymas grąžinti jėzuitams visus jų turtus. Jėzuitai tuomet rengėsi atidaryti savo mokyklas Vilniuje. Bet tuos visus toli siekiančius sumanymus sutrukdė netikėta Pauliaus I mirtis. 1801 m. vieną naktį jis buvo sąmokslininkų nužudytas.

Jėzuitas Gruberis, kuriuo Paulius I labai pasitikėjo, svarstė su caru projektą Rusijai sujungti su katalikų Bažnyčia. Tačiau šiam projektui vykdyti stigo tvirtesnio pagrindo ir rimtesnio pasiruošimo. Paulius I greit keisdavo savo nusistatymą. Jo paties gyvenimas nebuvo normalus dorovinių atžvilių. Todėl sunku buvo iš jo tikėtis, kad įvykdytų Rusijos uniją[3]).

Mirus Pauliui I Rusijos sostas teko Aleksandrui I. Naujas caras, išauklėtas liberališkai šveicariecio Laharpo ir iš prigimties būdamas švelnaus būdo, atrodė, nepersekios katalikų Bažnyčios. Tačiau ir jam valdant išliko tie patys santykiai tarp katalikų Bažnyčios ir Rusijos valstybės, kurie buvo nustatyti Katarinos II.

———

[1]) Полное собр. зак. Россійск. Имперіи t. XXV. Nr. 18345 psl. 49, Nr. 18377 psl. 74.

[2]) Полное собр. закон. Россійск. Имперіи t. XXV. Nr. 18733, Nr. 18734.

[3]) Pierling P., l. c. t. V. psl: 309—326, psl: 327—334.

Aleksandras I įkūrė (13.XI.1801) Romos katalikų kolegiją tvarkyti katalikų Bažnyčios reikalams[1]). Kolegijai pirmininkavo Mogilevo metropolitas. Jis turėjo du padėjėjus, caro tvirtinamus. Be to, į kolegiją įėjo šeši atstovai iš vyskupijų, renkami kapitulų trejiems metams. Kolegija turėjo valdyti katalikų Bažnyčią Rusijoje nesikišant į jos reikalus jokiam svetimam autoritetui. Departamentas katalikų reikalams turėjo išnykti. Kolegija buvo apeliacijos įstaiga toms byloms, kurios galutinai nebuvo išspręstos vyskupų konsistorijose. Ji galėjo priiminėti skundus prieš vyskupus, spręsti administracinius klausimus ir vykdyti vyriausybės įsakymus. Tuo būdu rusų vriausybė norėjo katalikų Bažnyčiai primesti kolegiališką valdymo būdą, panašų į protestantų Bažnyčios organizaciją. Vyriausybė tikėjosi galėsianti per kolegiją visiškai paimti į savo rankas katalikų Bažnyčios reikalus. Ši nekanoniškai sudaryta įstaiga išsilaikė ligi Didžiojo Karo su nežymiais pakeitimais.

Kenksmingas buvo katalikų Bažnyčiai ir tas nesveikas misticizmas, į kurį pakrypo nuo 1811 m. caras Aleksandras I, pasiduodamas Košelevo ir kunigaikščio Galicino įtakai. Caras skaitė šv. Raštą, asketinius katalikų raštus (kaip antai, šv. Tomo à Kempis ir Skupnolio veikalus) ir protestantų pijetistų raštus. Tą misticizmą Aleksandrui dar labiau sustiprino garsi pranašė pijetistė Julijona Krüdner, su kuria jis susipažino per Napoleono karus Vokietijoje ir Prancūzijoje. Sugrįžęs į Petrapilį caras palaikė Biblijos draugiją, kuri vertė ir platino šv. Rašto knygas. Jis pasikvietė į talką iš Anglijos metodistų, masonų ir pijetistų. To nesveiko misticizmo padarinys buvo tas, kad tamsi Rusijos liaudis, nesuprasdama šv. Rašto, dėjosi prie įvairių sektų. Biblijos draugijų šalininkai steigė „Krikščionių draugijas", kuriose turėjo išnykti visi dogmų skirtumai ir susijungti visi krikščionys. Paplito daug įvairių sektų, bet caras mistikas visas jas lygiai toleravo ir palaikė. Biblijos draugijos posėdžiuose drauge su metodistais, masonais, stačiatikiais dalyvavo ir katalikų metropolitas Sestrencevičius. Jis netgi išleido aplinkraštį vyskupijoms karštai rekomenduodamas Biblijos draugijas. Popiežius Pijus VII pasmerkė Sestrencevičiaus elgesį. Bet tas pasmerki-

[1]) Полн. собр. зак. Россійск. Импер. t. XXVI. Nr. 20-053 psl. 823. — Pierling. l. c. V. psl. 345—349.

mas daug ko nepadarė. Teisybė, katalikų visuomenėje, kuri turėjo tvirtai organizuotą Bažnyčią, sektantizmas neprigijo, bet katalikų bendradarbiavimas su kitaip tikinčiais ir masonais įnešė religinio indiferentizmo.

Destruktyviai veikė Bažnyčios gyvenimą ir plačiai pasklidusi racionalizmo srovė su masonų organizacijomis. Šios organizacijos pradėjo Lietuvoje plėstis karaliaus Poniatovskio laikais. Poniatovskis buvo didis masonų globėjas; jis ir pats priklausė masonų ložai. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos masonai nebuvo taip pavojingi, kaip kad Prancūzijos masonai. Daug buvo tokių, kurie įstodavo į ložą, giliau nežinodami masonų tikslų. Tokius labiau viliojo tada buvę madingi humanizmo, tolerancijos ir labdarybės šūkiai. Varšuvoj susiorganizavo pirmoji loža vardu „Didžiųjų Rytų". Lietuvos loža valdėsi autonomiškai ir vadinosi „Po Vilniaus Aušra". Ši Lietuvos centrinė loža turėjo savo skyrius „Uolus lietuvis" ir „Geras ganytojas". Valstybės nykimas sutrukdė masonams išplėsti savo veikimą. Katarina II, išsigandusi Prancūzų revoliucijos, uždarė masonų ložas. Aleksandrui I valdant masonai Lietuvoje vėl buvo atsigavę. Rusų kariuomenė, būdama Prancūzijoj, geriau susipažino su laisvamanių srove. Tada ir buvo mėginta naujas idėjas perkelti į Rusiją. Bet ir šiuo kartu masonai neilgai gyvavo. Vilniaus generalgubernatoriaus Korsakovo įsakymu 1821 m. masonų ložos Lietuvoje buvo uždarytos. Tačiau jų įtaka ilgam pasiliko, pasireikšdama tikybiniu indiferentizmu literatūroje ir mokykloje.

LITERATŪRA. *Pierling P.*, La Russie et le Saint-Siège t: V. Paris 1912. — *Loret M.*, Kościół katolicki a Katarzyna II 1772—1784, Kraków 1910. — *Bois J.*, L'Eglise catholique en Russie sous Catherine II: La création d'un évêché de Blanche-Russie et le maintien des Jésuites (Revue d'histoire ecclesiastique, Louvain, Janvier,April 1909). — *Parczewski Stan.*, Mowa miana nad grobem Siestrzencewieza-Bohusza w Wilnie, 1827. — *Stachowski J. X: Fr.*, Rys życia i prac nankowych ś p. Stanisława de Bohusz Siestrzencewieza (Rocznik Towarzystwa Nankowego Krakowskiego, Kraków 1841). — *Szantyr X.*, Zbiór wiadomości o Kościele i'religji katolickiej w cesarstwie rosyjskiem, Poznan 1843, 2 tomai. — Толстой Дм., Римскій католицизмъ въ Россіи t. II С.—Петербургъ, 1876. *Bodou A.*, Le Saint-Siege et la Russie. Leurs relations diplomatiques au XIX-e siecle 1814—1847., Paris, 1922. — *Lescoeur R. P.*, L'Eglise catholique en Pologne sous le gouvernement russe depuis le premier partage jusqu'a nos jours (1772—1875), 2 edit., Paris 1876, 2 vol. — *Machałowski-Lempicki* St. Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1776—1822), Wilno, 1930.

VILNIAUS UNIVERSITETAS IR BAŽNYČIA[1])

Vilniaus Universitetas. — Teologijos mokslas Vilniaus universitete. — Jozefinizmas: — Vyriausioji Vilniaus seminarija. — Vilniaus bažnytinė akademija. — Akademijos perkėlimas į Petrapilį. — Bažnyčia, kaip švietimo faktorius.

Didelės įtakos darė katalikų gyvenimui Aleksandro I 1803 m. reorganizuotas Vilniaus universitetas. Pauliaus I įsakymas atiduoti jėzuitams Vilniuje jų buvusiąją akademiją su visais ordino turtais nebuvo įvykdytas. Adomas Čartoriskis su Hieronimu Stroinowskiu įtikino Aleksandrą I, kad reikia organizuoti pasaulines mokyklas; kad tas organizavimo darbas būtų pavestas Vilniaus universitetui ir jam palikti jėzuitų turtai. Buvo sudarytas naujas statutas universitetui. Vilniaus aukštoji mokykla buvo pavadinta imperatorišku Aleksandro I universitetu. Universitetui išlaikyti buvo atiduoti ne tik visi buvusieji jėzuitų turtai, bet paimta ir Bažnyčios turtų dalis, būtent, po keturias kanonijas iš Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų ir 10 turtingesnių klebonijų.

Universitetas buvo suskirstytas į keturis fakultetus. Mums svarbu pažinti, kaip buvo sutvarkytas teologijos mokslas. Atskiro teologijos fakulteto Vilniaus universitetas neturėjo. Buvo tik doros ir politinių mokslų fakultetas, kuris apėmė filosofijos, teisės ir teologijos mokslus. Kadangi pasauliniinkai profesoriai negalėjo spręsti specialių religijos dalykų, tai teologams buvo leista daryti atskirus savo posėdžius, kuriems pirmininkavo ryresnysis profesorius teologas, jei dekanas nebuvo kunigas, ir rašyti savo nutarimų protokolus. Egzaminuose mokslo laipsniams pripažinti sprendžiamąjį balsą turėjo teologai, nors į tokius egzaminus buvo kviečiami visi fakulteto profesoriai. Vadinasi, teologijos mokslo dėstymas Vilniaus universitete nebuvo sutvarkytas kanoniškai. Teologijos profesorius skyrė universiteto taryba. Vyskupas neturėjo balso juos skiriant, neturėjo teisės ir jų kontroliuoti. Vis tai priešinosi kanonams. Todėl Vilniaus mokyklos teologai neišvengė savo amžiaus klaidų. Tais laikais buvo išplitusi jozefinizmo dvasia, kuri skelbė nuolaidumą vals-

[1]) Šis skyrius parašytas remiantis žemiau nurodytais Symono darbais.

tybės vyriausybei tikėjimo dalykuose. Jozefinizmu buvo užsikrėtęs ir Vilniaus universitetas.

Jozefinizmo srovė pasiekė Vilnių iš Galicijos. Universitete ją išūgdė krokuvietis Jonas Chodani. Sekdamas Austrijos teologais racionalistais[1]), jis laikėsi naujo metodo moralinei teologijai dėstyti. Jis plačiai paskleidė Vilniuje austrų teologų nuomones. Pasikliaudami Chodanio autoritetu, tuos pačius vadovėlius vartojo ir kiti profesoriai. Jų įžymiausias buvo Andrius Klongevičius. 1815 m. gavęs teologijos daktaro laipsnį, jis dėstė ligi 1828 m. dogmatinę teologiją ir Bažnyčios istoriją. Gabus, darbštus, uolus, maldingas kunigas buvo laikomas didžioje pagarboje, ir jo žodis daug svėrė. Jis stengėsi atitaisyti vartojamų vizitkos; vadinasi, tos organizacijos, kurios dirbo švietimo arba ologiją ir Bažnyčios istoriją — tuos mokslus, kuriuose daugiausia susiduriama su klaidingomis nuomonėmis, — tai jis žymiai galėjo paralyžiuoti jozefinizmo dvasią. Chodani ir Klongevičiaus įpėdiniai buvo Jonas Skidela, telšiškis žemaitis, moralinės teologijos profesorius, labai darbštus, didelis eruditas, vengęs savo pranokėjų klaidų, ir Antanas Fyalkauskas, mažų gabumų, bet geros atminties, deklamacija mokėjęs pridengti erudicijos trūkumą.

Už visus kenksmingesnis katalikų mokslui buvo Aloizas Kapelli. Pakviestas iš Pyzos universiteto, jis dėstė Vilniuje civilinę ir kriminalinę teisę. Buvo labai gabus ir geriausias iš visų Vilniaus universiteto profesorių. Nuo 1815 m. Kapelli'iui buvo pavesta dėstyti kanonų teisės. Jis išleido savo „Manuale iuris canonici". Autorius pripažino valstybei teisę kontroliuoti Bažnyčią. Į savo paskaitas Kapelli įpindavo daug facecijų; jis užpuldinėdavo popiežių, visuotinius Bažnyčios susirinkimus, vyskupus, pajuokdavo celibatą ir atlaidus. Skelbė jansenistų, galikanų, jozefinistų ir protestantų nuomones. Nuo 1833 m. jis dėstė dar penkeris metus Bažnyčios istoriją. Blogos įtakos darė Kapelli savo klausytojams: silpnino jų tikėjimą.

Prie teologijos skyriaus studentams klierikams gyventi bu-

[1]) Vienas jų Kufelis, gindamas dogmatus prieš netikinčius, stengėsi sumažinti skirtumą tarp įvairių krikščionių religijų ir parengti kelią kažkokiam naujam christianizmui. Dar blogesnis buvo Dannemayer. Jis kaltino popiežius, kad neteisėtai prisisavinę valdžią visoje Bažnyčioje.

vo 1808 m. įkurtas bendrabutis ir pavadintas vyriausiąja Vilniaus seminarija. Ją sumanė įkurti lenkas galinėtis Hieronimas Stroinovskis. Seminarijai parašė jis statutą, imdamasis pavyzdžiu Austrijos seminarijas, imperatoriaus Juozapo II įkurtas XVIII amžiuje. Į vyriausią Vilniaus seminariją buvo siunčiami gabesni kandidatai iš vyskupijų seminarijų ir vienuolynų. Vienuolynai buvo įpareigoti tam tikromis įnašomis prisidėti prie vyriausios seminarijos išlaikymo. Seminariją prižiūrėti buvo pavesta tam tikrai šešių narių tarybai. Jų pusę skyrė universitetas, o kitą pusę Vilniaus kapitula ir unitų bažnytinė vyriausybė. Taryba rinko seminarijos rektorių, kurį tvirtino Petrapilio kolegija, du prefektu studentų elgesiui prižiūrėti ir dvasios vadą. Vyriausias seminarijos uždavinys buvo rengti dvasininkus aukštesnioms vietoms. Jai buvo duota privilegija, kad po dešimties metų nuo jos įkūrimo niekas negalės būti vyskupu, prelatu, kanauniku, seminarijos profesorium, kolegijos ir konsistorijos nariu, religijos mokytoju gimnazijoje, klebonu didesniuose miestuose, jei nebus išėjęs mokslo vyriausioje seminarijoje arba joje išlaikęs egzaminų. Vyriausios seminarijos išlaikymas kaštavo 15.000 rublių. Tam reikalui vienuolynai buvo apdėti specialiu mokesčiu. Kolegija buvo paskirsčiusi kiekvienam vienuolynui tam tikrą procentą. Nuo jo buvo atleisti jėzuitai, pijorai, misijonieriai, bonifratrai, moterų vienuolynų — šaritės ir vizitkos; vadinasi, tos organizacijos, kurios darbo švietimo arba labdarybės darbą. Seminarijos patalpoms buvo paimtas augustijonų vienuolynas. Už tat augustijonams universitetas atidavė Kauno parapiją su jos turtais. Vilniaus vyriausioje seminarijoje buvo nustatyta 50 vietų: 17 teko unitams ir 33 Romos katalikams.

Seminarijos auklėtiniai įgydavo reikalingo mokslo universitete. Jiems buvo privalomos šios paskaitos: Šv. Rašto, dogmatinės ir moralinės teologijos, Bažnyčios istorijos ir kanonų. Be to, jie turėjo klausyti paskaitų ir kituose fakultetuose, kad apskritai moksliškai išsilavintų. Tokie privalomi dalykai jiems buvo graikų, romėnų, lenkų, rusų literatūra, visuotinė istorija, hebrajų, vokiečių ir prancūzų kalbos, higiena ir botanika. Gabesni studentai, Seminarijos vyriausybei leidžiant, galėjo dar ir kitų pasaulinių dalykų klausyti. Kaip matyt, klierikai buvo labai apkrauti paskaitomis. Seminarija, regis, buvo tuomet pasiekusi savo apogėjų.

Jau baigėsi 10 metų nuo jos įkūrimo. Kas nebuvo ėjęs mokslo vyriausioje Vilniaus seminarijoje, tas turėjo iš jos gauti savo mokslingumo pripažinimą. Seni seminarijos profesoriai, konsistorijos nariai turėjo laikyti dokrato egzaminus. Vilniaus universitetas daug ko nereikalavo. Reikėjo įteikti nedidelę disertacijėlę. Universitetas paskirdavo komisiją egzaminams išklausyti, ir laipsnis būdavo suteikiamas. Bet ne visuomet taip sklandžiai ėjo. Įvyko konfliktas dėl egzaminų su Kamienco vyskupu Mockevičium. Jis kreipėsi į ministeriją ir iškėlė vyriausios seminarijos trūkumus. Labai šiaušėsi ir vienuoliai, kurie nenorėjo siuntinėti savo novicijų į Vilnių ir mokėti uždėto mokesčio seminarijai išlaikyti. Jų įnašos buvo labai nereguliarios. Todėl ir susidarė didelės neįmokėtos sumos — 40.000—60.000 rub. Vyskupai buvo nepatenkinti perdaug pasaulišku klierikų auklėjimu. Netgi pats Klongevičius savo prakalboje pripažno, kad klierikai yra nemandagūs, gabenasi svaiginamų gėrimų, slaptai rašinėja laiškus, turi įtartinų pažinčių. Padarytoji kolegijos ankieta konstatavo, kad klierikai, baigę seminariją, dažnai neina į kunigus. Todėl 1817 m. arkivyskupas Sestrencevičius ir Petrapilio dominikonai iškėlė sumanymą visai panaikinti vyriausiąją seminariją. Ją apgynė tik švietimo ministeris Golicinas ir kuratorius Čartoriskis. Tačiau kiek vėliau dominikonų provinciolas Skarulskis įteikė carui memorialą, su visais priekaištais seminarijai. Aleksandras I, išvažiuodamas 1825 m. į Taganrogą, patarė švietimo ministeriui iš lėto seminariją visai likviduoti. Prasidėjo korespondencija tarp ministerio Šiškovo, naujo kuratoriaus Novosilcevo, rektoriaus Pelikano ir arkivyskupo Sestrencevičiaus. Rimti kolegijos įgaliotiniai vizitavo seminariją ir rado joje pavyzdingą tvarką. Seminarijai pavyko apsiginti. Vėliau, kada 1828 m. Vilniaus vyskupiją valdė Klongevičius, didis seminarių globėjas ir užtarytojas, nebuvo nė kalbos apie jos panaikinimą. Maža to, Klongevičius tuomet ir Vilniaus vyskupijos seminarijai įsakė klausyti paskaitų universitete.

Petrapilio dvasinės katalikų akademijos rektorius Symonas yra parašęs teologijos fakulteto ir vyriausios seminarijos istoriją. Griežtas kritikas, jis surinko ir ištyrė seminarijai daromus priekaištus ir reikalavimus ją panaikinti. Priekaištai dėl nekanoniško jos sutvarkymo buvo visai teisingi. Tačiau seminariją panaikinti,

nieku jos nepakeitus, būtų buvę Bažnyčiai kenksminga. Mokslas vyskupijų seminarijose nebuvo tinkamas. Bet dėlto, nereikėjo jos naikinti, bet tik sureformuoti. Ir tikrai buvo iškeltas sumanymas teologijos mokslus Vilniaus universitete išskirti į atskirą fakultetą. Šio fakulteto ir seminarijos priežiūra buvo manyta pavesti Vilniaus vyskupui, kuris būtų buvęs fakulteto kancleris. Tačiau tas sumanymas liko neįvykdytas.

1832 m. dėl sukilimo Vilniaus universitetas buvo uždarytas; baigė savo dienas ir universiteto priklausanti vyriausioji seminarija. Tačiau pats gyvenimas reikalavo ruošti gydytojus ir kunigus su aukštuoju mokslu. Todėl rusų vyriausybė paliko dvi akademijas: medicinos ir teologijos. Bažnytinė akademija buvo panašiai sutvarkyta, kaip ir vyriausioji seminarija. Ji vadinosi „Romos Katalikų Bažnytinė Akademija". Jai išlaikyti buvo paskirti pinigai iš panaikintos vyriausios seminarijos ir panaikintų vienuolynų sumų. Akademija turėjo išlaikyti 40 klierikų. Ji turėjo iš viso 10 katedrų: 1) Švento Rašto su Biblijos archeologija ir hermeneutika, 2) dogmatinės, moralinės ir pastoralinės teologijos, 3) logikos ir moralinės filosofijos, 4) Bažnyčios istorijos ir kanonų, 5) homiletikos su lenkų literatūra, 6) romėnų ir graikų literatūros, 7) rusų literatūros, 8) visuotinės istorijos, ypačiai Rusijos, 9) ir 10) hebrajų, prancūzų ir vokiečių kalbų. Be to, paskutiniojo kurso studentai turėjo klausyti higienos, dėstomos medikų akademijos profesorių. Visi mokslai turėjo būti dėstomi lotynų arba rusų kalbomis.

Akademiją valdė tam tikra valdyba, kuri priklausė Petrapilio kolegijos, buvusios vidaus reikalų ministerijos žinioje. Vilniaus vyskupui buvo pripažinta teisė vizituoti akademiją, pirmininkauti egzaminams bei konferencijoms ir akademijos reikalais kreiptis į kolegiją. Profesorius skyrė akademijos valdyba. O kolegija pristatydavo kandidatus tvirtinti ministeriui. Akademija turėjo teisę duoti mokslo laipsnius ligi teologijos ir kanonų daktarato. Jai buvo suteikta toji privilegija, kurią turėjo vyriausioji seminarija, būtent, kad niekas negali būti skiriamas vyskupu, prelatu, kanauninku, konsistorijos oficialu ir asesoriu, katedros, bažnyčios pamokslininku, jei nėra gavęs teologijos ar kanonų daktarato buvusiame Vilniaus universitete arba tuometinėje akademijoje.

Naujai įkurtos akademijos amžius buvo neilgas. 1842 m. ji su savo profesoriais, studentais ir biblioteka buvo perkelta į Petrapilį. Kurį laiką ji buvo prisiglaudus samdytuose namuose, bet netrukus buvo pastatyti Vascho saloje gražūs savi rūmai, kuriuose akademija ir įsikūrė 1844 m. Caras Nikalojus I, tais pačiais metais ją aplankęs, suteikė jai teisę vadintis imperatoriška, paskyrė metams 40.000 rub. jai išlaikyti ir padarė priklausomas nuo jos visas seminarijas, kurioms valdžia tais metais parašė naujus įstatus. 1867 m. rusų valdžia panaikino irVaršuvos bažnytinę akademiją. Tada klierikai buvo siunčiami į Petrapilį ir iš Lenkijos karalystės seminarijų.

Akademiją tvarkė valdyba, į kurią įėjo du nariai pasauliniinkai stačiatikiai. Ši valdyba priklausė vidaus reikalų ministerio. Visur kur čia matyti rusų valdžios noras išplėsti savo įtaką bažnytinėse įstaigose. Tačiau naujai įkurtos akademijos nepavyko rusams paimti savo įtakon, nes pasikeitė dvasinė laiko situacija. Pirmuoju Petrapilio akademijos rektorium buvo paskirtas Ignas Holovinskis, šviesus bažnytinės dvasios vyras. Pasikeitė ir profesoriai. Kaskart silpnėjant jozefinizmui kitose valstybėse, nyko jo ir dvasia Petrapilio akademijoj. Petrapilio dvasinė mokykla davė Rusijos imperijos katalikams daug šaunių, Bažnyčiai atsidavusių kunigų ir vyskupų. Rusų vyriausybė, perkeldama akademiją į Petrapilį, norėjo, kad ji, būdama artimesnėje vyriausybės priežiūroje, geriau tarnautų jos tikslams. Tačiau įvyko kaip tik priešingai. Aleksandras I buvo katalikams palankus. Todėl jis turėjo lojalius ir jau atsidavusius kunigus. Nikalojus I, smarkiai persekiodamas katalikus, sulaukė iš jų didesnės opozicijos. Tada valdžiai pataikaujančių kunigų buvo labai maža. Bet ir tie, visuomenės smerkiami, neturėjo žymios įtakos ir dėl to negalėjo būti vyriausybei naudingi.

Vilniaus universitetas turėjo ne vien teikti studentams aukštąjį mokslą, bet taip pat kontroliuoti ir tvarkyti visą švietimą savo plačioje apygardoje. Jo žinioje buvo visos aukštesnės mokyklos. Pats universitetas pagal statutą turėjo laikyti savo apygardoje mažiausiai po vieną gimnaziją kiekvienoje gubernijoje ir bent vieną apskrities mokyklą kiekvienoje apskrityje. Etnografinėje Lietuvoje Vilniaus universiteto buvo išlaikomos tik dvi gimnazijos: Vilniuje ir Kražiuose. Daugiau gimnazijų universitetas iš-

laikyti negalėjo, nes trūko lėšų. Šią didelę spragą užkišo vienuolynai, kurie plačiu mastu varė švietimo darbą. Vienuoliai turėjo savo neapmokamą personalą ir trobesius. Todėl jiems nebuvo sunku išlaikyti mokyklas. Nenuostabu, kad vienuolynai turėjo prisisteigę daug gimnazijų ir vidurinių mokyklų. Universitetas kontroliavo vienuolių vedamas mokyklas per savo vizitatorius ir nustatė joms mokslo programas. Kadangi universitetas nedaug tegalėjo išlaikyti savų mokyklų, tai vienuolynai turėjo plačią veikimo dirvą, ir, laikydami daug gimnazijų ir progimnazijų, jie suvaidino didelį vaidmenį jaunuomenės auklėjime. Tankus mokyklų tinklas palengvino įsigyti aukštesniojo mokslo ir valstečiams, kurių tais laikais nemaža mokėsi vienuolynų mokyklose. Be to, pradžios mokslui kelti buvo įkurtos parapijos mokyklos. Vienoje Žemaičių vyskupijoje buvo aštuonios bažnytinės šešių klasių aukštesnės mokyklos: *bernardinų* Telšiuose ir Dotnuvoje, *pijorų* Raseiniuose, *dominikonų* Kalvarijoje, *karmelitų* Kolainiuose ir *bazilijonų* Padubisyje. Laikė savo gimnaziją kalvinai Kėdainiuose ir universitetas Kražiuose. Dobševičiaus liudijimu, kiekviena tų mokyklų turėjo apie 500 mokinių. Vadinasi, vien tik Žemaičiuose kasmet ėjo mokslą vidutiniškai apie 4000 mokinių. Apie pusę jų buvo valstiečių vaikai. Aukštaičiuose buvo šios aukštesnės mokyklos: *misijonierių* Ilukštoje, *pijorų* Lydoje, Panevėžyje ir Ukmergėje, *dominikonų* Merkinėje, *bernardinų* Pastoviuose ir Troškūnuose, *reguliarių kanaunikų* Vidžiuose, *Universiteto gimnazija* Vilniuje. Kaip matyt, mokyklų tinklas buvo gana tankus. Pats mokslas nieko nekaštavo. Taip pat ir išlaikymas mažuose miesteliuose buvo pigus. Todėl švietimas, mokyklas *vienuolynams vedant, buvo labai pakilęs*.

To laikotarpio (1803—1832) pradžios mokyklų statistikos neturi tačiau yra duomenų, kad pradžios mokyklos neturėjo sumažėti. Palyginti, jų nebuvo daugiau ir aštuoniolikto amžiaus pabaigoje. Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis buvo įsakęs klebonams kurti parapijose pradedamąsias mokyklas. Dobševičius sako, kad tuo laiku Žemaičiuose kiekvienas miestelis turėjęs savo parapinę mokyklą. Vadinasi, pradžios mokslu ir visuotiniu gyventojų švietimu buvo daug rūpintasi. Beveik visos tos mokyklos buvo privatinės ir laikomos bažnytinių įstaigų. Todėl mokoma ir auklėjama buvo katalikiškai.

LITERATURA: *Franciscus*-Albinus Symon, De Seminario principali Vilnensi (Academia Caesarea Romano Catholica Ecclesiastica Petropolitina anno academico 1887—1888. Petropoli, 18 7 psl. 11—55). — *Franciscus-Albinus Symon,* De Facultate theologica in universitate litterarum olim Vilnensi (Academia Caesarea Romano-Catholica Ecclesiastica. Petropolitana anno academico 1888—1889, Petropoli, psl. 15—108. — *Bielinski J.*, Uniwersytet Wilenski (1579—1831). I-III. Kraków, 1899—1900.

3

NEKANONIŠKAS VYSKUPŲ SKYRIMAS

Ruso vyrausybė ir vyskupų skyrimas. — Nekanoniškas vyskupų skyrimas Vilniaus diecezijoj. — Žemaičių vyskupijos būvis. Nikalojaus I pastangos.

Katalikų gyvenimui ramiai klestėti trukdė Petrapilio politika, kuri stengėsi dezorganizuoti katalikų Bažnyčią. Rusų vyriausybė savinosi teisę skirti vyskupus. Tai buvo opiausias dalykas katalikų Bažnyčios santykiuose su rusų vyriausybe. Paprastai caras skirdavo vyskupus silpnus, lengvai pasiduodančius rusų valdžios įtakai. Romos kurijai nieko kita nebelikdavo daryti — tik sutikti su įvykusiais faktais ir atsiųsti paskirtam kandidatui bules. Kandidatai į vyskupus buvo parenkami iš kolegijos narių, kurie, siekdami mitros, įvairiais keliais ieškodavo protekcijos caro rūmuose. Buvo tai dažniausiai žmonės supasaulėję, menkos doros ir Bažnyčiai nepriimtini kandidatai į vyskupus. Arezzo pasakoja apie vieną tokį kandidatą, Igną Giedraitį, kuris labai geidė vyskupo garbės ir netgi kreipėsi į Petrapilio stačiatikių metropolitą Platoną prašydamas užtarimo. Tačiau Platonas, pamatęs Giedraitį girtą, atsisakė jį paremti. Giedraitis vis dėlto gavo imperatoriaus paskyrimą būti vyskupo padėjėju, Žemaičių vyskupijai.

Panašiai vyskupai būdavo paskiriami gan dažnai. Toks rusų vyriausybės darbas buvo labai kenksmingas katalikų Bažnyčiai Lietuvoje. Petrapilio kolegijos asesoriai ir nariai įvairiomis intrygomis išsirūpindavo paskyrimui į vyskupų sostus. Buvo susidaręs tokių aukštesnių dvasininkų tipas, kurie siekė savo tikslo kreivais intrygų keliais.

Labiausiai rusų vyriausybė trukdė kanoniškai skirti vyskupus Vilniaus vyskupijoje. 1808 m. mirus vyskupui Jonui Kazakauskui, Vilniaus vyskupija tik trumpais protarpiais turėjo tikrus ganytojus. Dažniau valdė vyskupiją laikinieji administratoriai. 1808 m. buvvo tokiu valdytoju metropolito Sestrencevičiaus paskirtas buvęs Vilniaus universiteto rektorius ir Petrapilio kolegijos narys Hieronimas Stroinovskis. Jis nevyko į Vilnių ir norėjo, Petrapilyje gyvendamas, valdyti savo vyskupiją. Kai kapitula mėgino išrinkti valdytoją bažnytiniams reikalams, Stroinovskis atrašė, kad jis gyvenąs ne užsienyje, bet valstybės sostinėje, monarcho, senato ir dvasinės kolegijos akivaizdoje, kolegijoje netgi einąs „člena" pareigas. Todėl viskas esą tvarkoje. Stroinovskis tik 1814 m. buvo Romos patvirtintas. Tuomet jis sugrįžęs į Vilnių norėjo atlikti ingreso apeigas, bet jau neteko — mirė. Tada Vilniaus kapitula išrinko naują valdytoją ir apie tai pranešė metropolitui Sestrencevičiui. Tačiau 1816 m. kapitula gavo per metropolitą caro ukazą, kuriuo Vilniaus vyskupijos valdytoju buvo paskirtas pats metropolitas. Sestrencevičius turėjo sumanymą įkurti Vilniaus metropoliją su Lietuvos primo titulu. Bet ligi mirties (1826) jis pasiliko gyventi Petrapilyje ir, Rusų sostinėje sėdėdamas, valdė Vilniaus vyskupiją. Jam mirus rusų valstybė paskyrė Vilniaus vyskupijos valdytoju metropolitą Ciecišovskį. Po Ciecišovskio mirties 1828 m. rusų vyriausybės buvo paskirtas vyskupu pavyskupis Andrius Klongevičius, kuris nuo seniai darbavosi Vilniuje, kaip universiteto profesorius, vyriausias seminarijos rektorius ir vyskupas padėjėjas. Romos kūrija jo paskyrimą patvirtino tik 1841 m. Tada jis atliko iškilmingą ingresą ir po dvejų metų (1843) mirė. Nuo 1843 m. lig 1846 vyskupiją valdė laikinasis administratorius Jonas Civenskis, o 1846 m. caro ukazu buvo vyskupu paskirtas Vaclovas Žilinskis (1846—1856). Vadinasi, per ilgą 50 metų laiko tarpą teisėtai paskirtų vyskupų Vilniaus vyskupija, kaip ir neturėjo. Dėl to dvasininkijos drausmė bei visas bažnytinis gyvenimas turėjo žymiai susilpnėti.

Geresnėse sąlygose buvo Žemaičių vyskupija, kurią nuo 1801 m. ligi 1835 m. valdė vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis. Ilgai valdydamas, jis davė toną savo vyskupijos gyvenimui. Todėl pravartu arčiau pažinti šį Bažnyčios vyrą. Jam pažinti turim du svarbesnius šaltinius: Dobševičiaus atsiminimus ir Giedraičio bio-

grafiją, parašytą prelato Smigelskio. Vienas ir kitas autorius yra griežtas kritikas. Abu rašė apie savo laiko įsitikinimus. Smigelskis buvo Giedraičio sekretorius. Vadinasi, iš arti galėjo vyskupą pažinti. Dobševičius rašė vėliau iš Giedraičio amžininkų pasakojimų. Abu autoriai pripažįsta didelius nuopelnus Giedraičiui švietimo ir labdarybės srityje. Vienas ir kitas vyskupą maždaug vienodai vertina. Smigelskis sako, kad Juozapas Giedraitis, būdamas ramaus būdo, neįstengiąs atsispirti anų laikų dvasiai, ir su širdgėla pripažįsta, kad savo vado negalįs nušviesti su šauniomis katalikiško vyskupo savybėmis. Gyvenimas ėjęs vyskupijoje nustatyta tvarka, bet nespinduliavęs gaivinančia tikėjimo dvasia. Vyskupas ligi senatvės išlaikęs gerą išorės tvarką, ištvermingai gindamas Bažnyčios teises. Aiškiau rašo Dobševičius. Jis sako, kad vyskupas Giedraitis mėgęs ištaigingą gyvenimą, linksmą draugiją, važinėjęs su guvernantėmis, sunertomis rankomis vesdavęs jas į viešus susirinkimus. Kapitula prašiusi jį, kad laikytųsi savo autoritetui tinkamo rimtumo. Todėl nebe pamato buvo vyskupo amžininkų priekaištas, kad jis šiek tiek supasaulėjęs. Tur būt, Giedraitis buvo pasidavęs racionalizmo dvasiai. Vis dėlto vyskupas buvo visų labai mylimas ir gerbiamas. Giedraitis buvo gabus, gerai išauklėtas, išėjęs aukštąjį mokslą užsienyje (Romoje), draugiškas, dailaus elgesio ir visų gerbiamas, kaip didelis beturčių globėjas. Stambūs turtai, apie 50.000 rublių metinių pajamų, įgalino jį laikyti tikrai puikų dvarą ir vaidinti literatūros bei mokslo mecentato rolę. Apie jį spietėsi Alsėdžiuose pirmieji lietuvių rašytojai. Jis ir pats buvo išmokęs lietuviškai. Lankydamas parapijas jis rūpestingai žiūrėjo, kad klebonai daugiau nereikalautų nuo valstiečių negu nuostatyta inventoriuje. Aiškiai jiems priminė perdaug eapsunkinti savo darbščių maitintojų. Toliau, vyskupas rūpinosi geriau sutvarkyti kunigų seminariją. Jis padidino seminarijos lėšas, atiduodamas jai kai kurių turtingesnių parapijų (Telšių, Veliuonos) pajamas. Be abejo, jo paraginti kai kurie kunigai ir dvarininkai steigė prie seminarijos stipendijas neturtingiems klierikams. Būdamas estetas įsakydavo per vizitacijas pašalinti iš bažnyčių biaurius paveikslus ir pakeisti juos gražesniais. Klebonams įsakė kurti parapijose mokyklas ir ligonines. Mokyklos buvo gausiai vaikų lankomos. Smilgelskis, jas vizituodamas Telšių apskrityje, rasdavęs po 50 vaikų. Ligoninės,

pavestos klebonui ir neapmokamiems komitetams, neturėdamos pastovių lėšų, neišsilaikė. Giedraitis buvo numatęs įkurti didelę centralinę ligoninę visai vyskupijai. Tačiau tam gražiam ir naudingam sumanymui realizuoti trūko energingų vyskupų. Ypačiai savo valdymo pradžioje vyskupas buvo veiklus. Vėliau primetus padėjėją Igną Giedraitį ir jam nevykusiai šeimininkaujant įspūdingas Juozapas Giedraitis pasidavė melancholijai ir apatijai. Sunkus buvo prancūzmetis. Vyskupas stojo Napoleono pusėje. Simpatijas prancūzams smarkiai pareiškė ir jo padėjėjas Ignas Giedraitis. Šiaulių bažnyčioje jis skelbė Napoleono priešininkams ekskomuniką su viduramžiškomis apeigomis. Prancūzams pasitraukus galima buvo laukti Rygos generalgubernatoriaus represijų. Paulucci prikaišiojo vyskupui, kad jis užmiršęs savo pareigas tėvynei ir tikėjimui. „Nei mano tėvynė, nei mano tikėjimas", atsakė energingu tonu įžeistas vyskupas ir išėjo. Karštas italas greit atlyžo ir susitaikė su vyskupu. Buvo visuotinė amnestija, ir dėl susidėjimo su prancūzais mažai kas nukentėjo.

Giedraitis norėjo atitaisyti savo pašlijusį renome valdžios akyse; jis skubiai vertė Šv. Rašto Naująjį Įstatymą carui Aleksandrui I įteikti. Vertė pats. Tai aiškiai pabrėžia Smilgelskis. O du kunigai buvo pakviesti tik perrašinėti juodraščiui. Todėl kartais keliamas abejojimas, kas yra tikras vertėjas, neturi pagrindo.

Į Petrapilį važiuodamas Giedraitis turėjo dar vieną tikslą, būtent, nusikratyti padėjėjais. 1814 m. vidurvasaryje išvažiavo jis per Rygą, 20 dvasininkų lydimas. Tačiau Petrapilyje daug ko nelaimėjo. Tiesa, jis įteikė carui Aleksandrui I lietuvišką Naujojo Įstatymo vertimą su prancūziška dedikacija, kurioje labai smerkiamas Napoleonas. Bet imperatorius gan šaltai priėmė Giedraitį. Lietuviškas Naujojo Įstatymo vertimas buvo atspausdintas Biblijos Draugijos Vilniuje paties vyskupo lėšomis. Prancūziška dedikacija buvo pridėta prie nedidelio egzempliorių skaičiaus.

Vyskupui Giedraičiui vyskupiją valdant religinis gyvenimas nebuvo visai sustingęs. Buvo aukštos doros dvasininkų. Iš visos kapitulos labiausiai išsiskyrė Bonaventuras Gailevičius. Tai buvo kunigas mokytas, maldingas, uolus ir neturte gyvenąs. Jis parašė kelias lietuviškas knygeles. Kunigas Augustinas Kibortas, Šiaulėnų klebonas, buvo mokytas ir pasižymėjo kunigišku uolumu. Kun.

Štakas mirė Šiaulių klebonu in odore sanctitatis. Jo kapas ligi šiol tebelankomas ligonių.

Kaip kitose vyskupijose, taip ir Žemaičiuose rusų vyriausybė, nekanoniškai skirdama vyskupus, stengėsi įnešti disonansą į katalikų Bažnyčios gyvenimą. Be abejo, tais sumetimais 1805 m. caras buvo paskyręs Igną Gedraitį Žemaičių vyskupu padėjėju. Juozapas Arnulfas Griedraitis, tiesa, jo nepriėmė sau į padėjėjus. Tačiau jo ir giminių įkalbinėjimas jį įgaliojo valdyti vyskupo žemes. Ignas Giedraitis, šias žemes bevaldydamas, padarė daug nuostolių. Sunkiais mokesčiais apkraudamas valstiečius, įstūmė juos į vargą ir neturtą. Graudamas sodžius ir jų vietoje statydamas palivarkus, darė daug netvarkos. Nors Ignas Gedraitis ir ieškojo paramos caro dvare, tačiau popiežius jo paskyrimo nepripažino.

Labiausiai prieštaravo kanonams Nikalojaus bažnytinė politika, kuri katalikų Bažnyčiai Rusų imperijoj buvo labai pavojinga. Besirengdamas uždėti valstybės leteną ant katalikų Bažnyčios, caras siekė sukoncentruoti jos administraciją Rusijos sostinėje — Petrapilyj. Visus Rusijos katalikus turėjo valdyti Petrapily gyvenąs metropolitas, kurio turėjo priklausyti Lietuvos vyskupai ir Lenkijos katalikai su Varšuvos arkivyskupu. 1827 m. caras paskyrė metropolitu Lucko vyskupą Cieciševskį, 82 metų pusiau kurčią, beveik aklą senuką. Cieciševskiui 1831 m. mirus, nesusitarus su Romos kūrija, buvo metropolitu paskirtas vyriausybei palankus silpno būdo Paulauskas. Metropolitas buvo priklausomas kolegijos, kurią rusų vyriausybė tikėjosi palenkti į savo pusę per jos narius. Lenkijos vyskupijoms buvo įsakyta atsiųsti savo atstovus į Petrapilio kolegiją. Dviejų vyskupijų atstovai buvo pakviesti į metropolito Paulausko konsekraciją ir paskum turėjo pasilikti Petrapilyje kolegijos nariais. Šių pasisekimų padrąsintas Nikalojus I toliau pats skyrė vyskupus. Minsko vyskupu jis numatė Paulių Ravą, kuris savo katedroje su iškilmingu vien vyskupams priklausomu ceremonialu priėmė nuo unijos su katalikų Bažnyčia atsimetusį Antaną Zubkų. Maža to, Rava su šiuo apostatu padarė keistą sutartį, pagal kurią reikia laikyti stačiatikiais visus tuos, kurių tėvai ligi 1798 m. buvo Rytų apeigų. Toliau, Žemaičių vyskupu caras paskyrė Joną Gintilą, kuris demonstratyviai reiškė nuolankumą rusų vyriausybei.

Romos Kūrija, nesusitarusi su rusų vyriausybe dėl kandidatų

į vyskupus, jų skyrimą vis atidėliojo. Daug vyskupų Rusijoj išmirė, ir prie Nikalojaus I liko vienas kitas senelis. Vyskupijos buvo valdomos laikinųjų administratorių. Nikalojus I pasiryžo būtinai pravesti į vyskupus savo kandidatus ir tai tokius, kurie būtų visai atsidavę jo valiai. Reikėjo rasti septynius, aštuonis tokius kandidatus. Tikybų departamento direktorius, prityręs valdininkas Skripicinas, apvažinėjo Lietuvos ir Baltarusijos provincijas. Jis surado tokių, kurie sutiko su rusų vyriausybės sąlygomis ir raštu pasižadėjo, kad jie, jeigu bus paskirti vyskupais, toliau konsekruos naujus vyskupus ir be Romos sutikimo. Tarp tokių kandidatų paminėtini Vaclovas Žilinskas iš Vilniaus ir Šidlavos infulatas Rupeika; valdžios žmogum buvo laikomas ir Aleksandras Holovinskis, Petrapilio dvasinės akademijos rektorius. Todėl jis rusų valdžios buvo numatytas į kandidatus, ir jam patikėta ši paslaptis. Tačiau Holovinskis čia pamatė didelį pavojų katalikų Bažnyčiai Rusijos imperijoj ir laikė savo pareiga apie tai pranešti Romos kūrijai. Pranešė slapta per Austrijos pasiuntinį grafą Kolerado. Holovinskis patarė Romos kūrijai elgtis labai atsargiai ir vyskupų skyrimus kiek galima atidėlioti.[1])

4

NIKALOJAUS I PERSEKIOJIMAI IR JO SANTYKIAI SU ROMOS KŪRIJA

Sukilimas 1831 m. ir Bažnyčios persekiojimas. — Gregoriaus XVI aliokucija. — Nikalojaus I atsilankymas Romoje. — Konkordatas.

Nikalojus I neturėjo Aleksandro I jausmingumo ir jo misticizmo. Ne tiek dogmos ir filosofija jam rūpėjo, kiek karo tarnyba. Jo idealas galinga ir vienodai valdoma Rusija, vienas monarchas, viena jo valia, išreikšta ukazuose, ir vienas stačiatikių tikėjimas. Nikalojui I viešpataujant katalikų Bažnyčiai Lietuvoje teko daug nukentėti.

Kartūs buvo Bažnyčiai nepavykusio 1831 metų sukilimo vaisiai.

---

[1]) Boudou A. Le Saint-Siège et la Russie 1814—1847. Paris, 1922 psl. 381—388.

Žemaičių dvasininkai sukilime dalyvavo aktyviai ir uoliai. Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis buvo išleidęs atsišaukimą į kunigus ir ragino juos stoti į sukilėlių eiles ir ginti Bažnyčios ir tėvynės laisvę. Varniuose buvo įrengta patrankų liejykla, ir vyskupas liepė jai atiduoti bažnyčios varpus. Daug kunigų vyskupo paklausė. Jie palaikė sukilėlius ir patys dalyvavo kariuomenėje, kaip kapelionai.

Vilniaus vyskupijoj, kur stovėjo daugiau rusų kariuomenės, dvasininkai negalėjo laisvai stoti sukilėlių pusėj. Vis dėlto ir Vilniuje jie perdaug aiškiai pritarė sukilimui. Todėl rusų valdžia, nuslopinusi sukilimą, pirmų pirmiausia savo represijas nukreipė prieš katalikų Bažnyčią. Tada buvo uždarytas ir Vilniaus universitetas. Liko tik dvi reikalingiausios akademijos: medicinos ir teologijos. Rusų vyriausybė pradėjo labiau persekioti katalikų Bažnyčią ten, kur ji buvo silpnesnė, būtent, Baltarusijoje. Visų pirma čia rusų vyriausybė panaikino daug vienuolynų. Uždarinėdama vienuolynus Baltarusijoje, rėmėsi tuo, kad tie vienuolynai esą įkurti tarp stačiatikių gyventojų. Etnografinėje Lietuvoje vienuolynai daugumas buvo palikti, būtent: bernardinai Vilniuje, Troškūnuose, Trakuose, Kretingoje, Dotnuvoje, Tytuvėnuose; dominikonai — Kaune, Vilniuje, Kalvarijoj, Raseiniuose, Verkuose, Ašmenoje; pranciškonai Vilniuje, Kaune; benediktinai Pašaltūnėje; karmelitai Vilniuje, Kolainiuose; pijorai Vilniuje, Ukmergėje, Lydoje; misijonieriai Vilniuje; trinitoriai Vilniuje; augustiniečiai Vilniuje ir Kaune.

Bažnytinės įstaigos turėjo žemių su baudžiauninkais. Rusų valdžia, pasiremdama tuo, kad katalikų dvasininkai gali pavartoti savo valdžią baudžiauninkų tarpe religiniams tikslams, 1841 m. XII. 25 d. atėmė žemes iš likusiųjų vienuolynų, vyskupijų, seminarijų, kapitulų ir sutiko šias įstaigas šelpti iš tų pajamų, kurias duodavo nusavintos bažnytinės žemės. O 1842 m. XII. 15 d. įsakymu rusų vyriausybė atėmė žemes ir iš parapijonų. Buvo palikta tik po 33 dešimtines Bažnyčiai ir jos tarnautojams. Konfiskavo visus įvairių bažnytinių ir labdaringų įstaigų kapitalus. Tos įstaigos daugumas, nebetekusios lėšų, turėjo nustoti gyvavusios.

Ne tiek materialinių turtų nustojimas, kiek veikimo laisvės suvaržymas buvo skaudus katalikų Bažnyčiai. Valstybė visaip stengėsi paimti į savo valdžią katalikų Bažnyčią. 1839 m. vyriau-

sybei pavyko panaikinti uniją ir palenkti į savo pusę unitų vyskupus ir daug dvasininkų. Kad buvusieji unitai, prievarta priskirti prie stačiatikių cerkvės, negalėtų atlikinėti savo tikybinių pareigų katalikų bažnyčiose, katalikų kunigai, griežtai buvo prižiūrimi rusų valdžios organų. Kunigams buvo užginta krikštyti mišrios moterystės vaikus. Klebonams buvo uždrausta klausyti išpažinties ir teikti šv. Sakramentus svetimos parapijos žmonėms ir apskritai nepažįstamiems. Rusų vyriausybė grėsė turto atėmimu tiems, kurie drįstų iš stačiatikių tikėjimo pereiti į katalikus. 1832 m. buvo uždrausta kunigams sakyti pamokslus nepadavus pirma jų peržiūrėti cenzūrai. Buvo įsakyta parūpinti tam tikrus pamokslų vadovėlius, iš kurių kunigai turėjo pamokslus skaityti. Kunigams buvo uždrausta teikti krikšto sakramentą, jeigu nėra tikrai žinoma, kokio tikėjimo yra vaiko tėvai. Šiais įsakymais rusų valdžia norėjo sulaikyti katalikų tikėjimo plitimą ir suvaržyti unitus, kurie, jausdamiesi nuskriausti uniją panaikinus, drįstų aprūpinti savo religinius reikalus Romos katalikų bažnyčioje. Tokiose aplinkybėse negalėjo išlikti ir mokyklos, vienuolynų vedamos. Jos visos buvo panaikintos. Jų vietoje buvo atidaryta viena kita valstybinė gimnazija su rusų dėstomąja kalba, ir mokytojais paskirti rusai. Tik religiją dėstyti buvo leista vaikų gimtąja kalba, vadinasi, lenkų. Pagaliau, rusų vyriausybė labai varžė katalikams statyti naujas bažnyčias ir taisyti senas. Kad nebūtų nustelbta rusų cerkvė, statant naują bažnyčią, reikėjo pirma atsiklausti pravoslavų archirėjaus.

Katalikų Bažnyčios persekiojimus rusų vyriausybė stengėsi laikyti paslaptyje, nes sunku buvo tokią priespaudą pateisinti tolerantiškos Vakarų Europos akyse. Tačiau viešieji faktai nelengva išlaikyti paslaptyje. Romos kūrija turėjo tikslių žinių, kaip buvo persekiojama katalikų Bažnyčia Rusijoje. Popiežius Gregorius XVI rūpestingai surinko ukazus bei kitus oficialinius raštus, išleistus prieš katalikų Bažnyčią, ir paskelbė juos drauge su savo prakalba 1842 m. liepos 22 d. Popiežiaus paskelbta medžiaga uoliai buvo sunaudota Anglijos, Prancūzijos ir kitų kraštų publicistų, kuriems iš viso nepatiko Nikalojaus I atžagareiviška politika. Spaudoje pasipylė smarkių priekaištų Rusijai dėl netolerantiškumo. Liberalų spauda pritarė katalikams. Popiežiaus prakalba ir jo paskelbti do-

kumentai buvo maloniai sutikti ir diplomatų tarpe.[1]) Toks įvykis Nikolojui I buvo nemalonus. Jis negalėjo nė įsivaizduoti, kaip Roma galėjo apie visa taip gerai žinoti. Rusų vyriausybė stengėsi susilpninti Vakarų Europoje Gregoriaus XVI aliokucijos įspūdį, vadindama ją lenkų šmeižtais. Tačiau kompromitacijos nebuvo galima atitaisyti. Netgi Nikalojaus I draugas, austrų ministeris Meternichas pabrėžė: jei Rusija nepakeis savo politikos katalikų Bažnyčios atžvilgiu, tai Austrija turėsianti šiuo reikalu daryti žygių[2]). Nors caras ir stengėsi užsienyje reabilituoti, tačiau vidaus politikoje jis nepakeitė savo taktikos kat. Bažnyčios atžvilgiu. Paskelbdamas 1842.XII.23 ukazą jis atėmė beveik visą valdžią iš vyskupų ir atidavė juos prižiūrėti konsistorijai, kuriai vadovavo sekretorius, vyriausybės skiriamas. 1843. XI. 30 caras paskelbė naują reguliaminą seminarijoms. Juo vyskupui buvo atimta teisė skirti seminarijoms profesorius; ta teisė atiduota akademijos rektoriui. Be to, buvo įvesti į kunigų seminarijas rusų profesoriai dėstyti rusų kalbai ir rusų istorijai.

Nors svetimųjų laikraščių rusų cenzūra ir nepraleido, tačiau įvairiais keliais pasklido Rusijoje žinios apie popiežiaus Gregoriaus XVI aliokuciją. Nikolojui I buvo labai nemalonu. Pasirodė, kad toji katalikų Bažnyčia, kurią jis negailestingai varžė savo valstybėje, yra užtenkamai stipri ir gali pakelti balsą net prieš tokią milžinišką Rusiją. Todėl caras ryžosi visai atskirti Rusijos katalikus nuo jų Romos centro. Jau buvo jam pavykę panaikinti uniją skiriant į vyskupus, cerkvei atsidavusius kandidatus. Panašiai jis tikėjosi padarysiąs ir su katalikų Bažnyčia.

Rusijos oficialūs santykiai su Apaštalų Sostu jau seniai buvo nutraukti. Popiežius darė žygių, kad būtų įleistas į Rusiją jo pasiuntinys, bet caras nesutiko. Paskutinis nuncijus Rusijoje buvo Arezzo prie Aleksandro I, bet jis buvo ištremtas iš Petrapilio; nuo to laiko rusų valdžia jokio popiežiaus pasiuntinio neįsileido ir pati tvarkė katalikų Bažnyčios reikalus.

Pagaliau aplinkybės taip susidėjo, kad popiežiui pavyko užmėgsti santykius su Rusija. Nikolajaus I duktė Elena tekėjo už Bavarijos kunigaikščio. Vedyboms reikėjo gauti iš popiežiaus dis-

---

[1]) Acta Gregorii Papae XVI, t. III. 224. — Boudou l. c. psl. 321.

[2]) Boudou, l. c. psl. 335.

pensą. Nikalojus I, keliaudamas Italijoj 1847 m., padarė vizitą ir popiežiui Gregoriui XVI. Tada popiežiui pasitaikė gera proga iškelti Rusijos katalikų reikalus. Lig šiol tas svarbus vizitas buvo klaidingai aprašytas. Einantį pas popiežių carą matė keli anglai, laukę priėmimo salėje. Jiems atrodė, kad Nikalojus I ėjęs į audienciją kaip erelis išdidus, o išėjęs visiškai sumišęs ir nusiminęs. Buvo manoma, kad per tą audienciją popiežius Gregorius XVI dokumentais įrodęs, jog katalikų Bažnyčia smarkiai persekiojama Rusijoj, ir Nikalojus I neturėjęs ko į tai atsakyti. Tokią klaidingą nuomonę neseniai sugriovė istorikas Boudou, paskelbdamas autentišką to vizito aprašymą. Caro audiencijos liudininku buvo vertėjas anglų kardinolas Actonas. Jis paliko to vizito smulkų aprašymą. Caras žemai nusilenkė popiežiui ir pabučiavo jam į ranką, popiežius pabučiavo jį į veidą ir įsivedė į savo kabinetą, kuriame pasiliko vertėju kardinolas Actonas ir Rusijos pasiuntinys Butenevas. Popiežius taręs, laikąs ypatingu Dievo Apvaizdos surėdymu, kad galįs su imperatorium patsai pasikalbėti. Visos Europos akys esančios atkreiptos į juos susitikusius. Toliau popiežius priminė pasaulio episkopatui rašytas enciklikas, kuriose pabrėžęs klusnybę, priklausomą vyriausiajai valdžiai ir pareigą atiduoti cezariui, kas cezario. Monarchas atsakė, jis žinąs, kaip labai popiežius branginąs dėsnį: atiduoti cezariui, kas yra cezario, ir Dievui, kas yra Dievo: „Jeigu esama šiuo reikalu keblumų, tai tie keblumai kyla ne iš Romos pusės". — Religijos dalykuose, pastebėjo šv. Tėvas, reikalinga, kad ir valdovai atiduotų Dievui, kas yra Dievo. — Mes visiškai sutinkame, atsakė Nikalojus I. „Tačiau man dera, tęsė popiežius, po to, kai pamokiau valdinius atiduoti cezariui, kas yra cezario, priminti cezariui, kas priklauso Dievui". Imperatorius nuleido galvą, paėmė popiežiui už rankos kartodamas evangelijos žodžius ir įtikindamas popiežių, kad tai esąs jų abiejų principas. Ir kai popiežius pastebėjo, kad religijos dalykuose valdovai turi gerbti ir remti religiją, caras tuojau atsakė, kad jis esąs savo kraštuose šv. Tėvo įstatymų vykdytojas ir kad jis reikalingas pagarbos nuo visų katalikų valdinių. Gregorius XVI atrodė buvo belaukiąs, kada caras ištars žodį „įstatymas"; nes kai tik šis žodis buvo ištartas, popiežius tuojau perėjo nuo apibendrintų sąvokų prie savo precizuotų reikalavimų. „Bet su skausmu ir baime turiu pasakyti, kad yra antikanoniškų įstatymų Jūsų Didybės valstybėje,

kurie trukdo katalikams praktikuoti jų religiją". Tada caras prašė nurodyti tuos įstatymus pareikšdamas noro tuos dalykus padėti sutvarkyti. Neįsileisdamas į smulkmenas popiežius nurodė, kad buvo tokių faktų, kurie prasilenkė netgi su paprasto saugumo reikalavimais. Tada popiežius, imdamas į rankas jau parengtą memorijalą, pasakė carui, kad ten esama kai kurių dalykų, kuriuos jis prašo didenybę perskaityti: „Aš duodu jums ne į rankas, bet į širdį". Nikalojus su pagarba paėmė šį memorialą, jį pabučiavo ir užtikrino, kad perskaitysiąs ir atsakysiąs. Jis pasirodė turįs gerų norų patenkinti popiežiaus reikalavimus: jeigu yra tokių įstatymų, tai popiežius galįs būti tikras, kad jie bus pakeisti. „Visa, kas yra mano galioje, Jūsų Šventenybė gali tikėtis, bus padaryta". Ir dar pridūrė: „Reikia žinoti, kad mūsų yra įstatymų, taip susijusių su mūsų įstaigomis, kad aš negaliu jų pakeisti, ir yra tokių, kurie giliai susiję su viešpataujančia religija Rusijoje, nuo kurių nukrypti imperatoriui neleidžia sąžinė". Tada popiežius nurodė carui skirtumą tarp Imperijos ir Bažnyčios įstatymų. Visi įstatymai gali būti atmainyti įstatymų leidžiamosios valdžios. Savo imperijoj įstatymus leidžiąs imperatorius. Todėl pats imperatorius galįs juos pakeisti. Bažnyčioje esą kitaip. Čia esama įstatymų, kurie yra giliai susiję su dieviškąja Bažnyčios santvarka ir dėl to neliečiami; esą Bažnyčioje ir kitų įstatymų, kuriuos išleido Bažnyčios Susirinkimai ir kuriuos šv. Tėvai patvirtino; už tokius įstatymus popiežius esąs atsakingas. Rusų autokratas su pagarba priėmė šiuos paaiškinimus[1]).

Per antrąją atsisveikinimo audienciją 1845 m. gruodžio 17 d.[2]), Nikalojus I prašė popiežių nurodyti Rusijos įstatymus, kurie yra priešingi Bažnyčios įstatymams ir drauge žadėjo, kiek galėsiąs, padėti. Ir Vienoje būdamas, caras davė garbės žodį Melanijai Metternichienei, kad neisiąs į konfliktą su katalikų Bažnyčia[3]).

Nikalojaus I apsilankymas Romoje sušvelnino santykius tarp Apaštalų Sosto ir Rusijos. Šiam reikalui daug padėjo taurusis grafas Neselrode. Jis patarė carui nusileisti. Rusijos katalikų reika-

---

[1]) Boudou A., Le Saint-Siège et la Russie 1814—1847, psl. 427— 37.

[2]) Ibid. psl. 454—461.

[3]) Ibid. psl. 461—468: „. . . mes intentions sont celles de mettre un bon fin à toute cette affaire, pourvu qu'on me soutienne".

lams peržiurėti buvo įsteigtas tam tikras komitetas, kuriame nusvėrė tauresnė srovė su Neselrode pryšaky.

Rusų vyriausybė pasiuntė į Romą tartis savo geriausią diplomatą Bludovą ir jam padėti paskyrė labai šviesų, sukalbamą rusų atstovą Romoje Butenievą. Bludovas vežėsi ir sąrašą kandidatų į vyskupus.

Rusų vyriausybės nuolaidumą galima tuo aiškinti, kad ji norėjo padaryti gero įspūdžio Europos visuomenei. Derybos prasidėjo 1846.XI.19 ir truko ligi 1847.III.1. Po pertraukos buvo atnaujintos 1847.VI.15—VIII.3. Jos ėjo labai sunkiai. Rusija kietai laikėsi savo, ir dėl daugelio dalykų nepavyko susitarti. Tik kai kuriais svarbiais punktais buvo susitarta, ir 1847 m. 3 d. rugpiūčio mėn. buvo pasirašytas konkordatas tarp Vatikano ir Rusijos vyriausybės[1]).

Svarbesni konkordato punktai yra šie: Rusijos imperijoj vyskupai skiriami vyriausybei susitarus dėl kandidatų su Apaštalų Sostu. Vyskupas, kanoniškai priklausydamas Apaštalų Sosto, yra vienintelis teisėjas ir valdytojas savo vyskupijoj. Jis pats skiria seminarijos rektorių, inspektorių ir konsistorijos narius. Tačiau skiriamiems kandidatams jis turi gauti vidaus reikalų ministerijos sutikimą. Pietų Rusijoje katalikams buvo įkurta nauja vyskupija Chersone, kurią išlaikyti apsiėmė valdžia. Naujas konkordatas įnešė teisėtumo į katalikų Bažnyčios gyvenimą Rusijoj. Tačiau rusai neturėjo gerų norų laikytis sutarties. Konkordatas nebuvo paskelbtas. Vadinasi, nevirto įstatymu, kuris būtų laidavęs katalikų Bažnyčiai saugumą. Rusų vyriausybė konkordatą dažnai laužė. Tačiau katalikų Bažnyčios būvis Rusijoje tuo pagerėjo, kad buvo paskirti geri vyskupai, kurie, remdamiesi konkordatu, galėjo ginti Bažnyčios teises. Didesnių konfliktų ligi 1863 metų sukilimo neįvyksta.

LITERATŪRA: *Boudou A.*, Le Saint-Siège et la Russie. Leurs relations diplomatique au XIX siecle 1814—1847. Paris, 1922. — *Lescoeur R. P.*, L'Eglise catholique en Pologne sous le gouvernement russe depuis le premier partage jusqu o nos jours (1772—1875), Paris 1876. 2 vol.

---

[1]) Boudou A.: Le Saint-Siège et la Russie 1814—1847. psl. 508—556.

VYSKUPAS VALANČIUS

Nauji vyskupai. — Vyskupas Valančius. — Lietuvių liaudies religingumas — katalikiškos akcijos ir tautinio atgimimo pagrindas. — Lietuvių tautinės sąmonės pradžia. — Vyskupo Valančiaus pažiūros į sukilimą. — Valančius tautinės sąmonės reiškėjas ir kovotojas už lietuvių teises.

Kai Vatikano konkordatas su Rusija 1847 m. rugsėjo 3 d. buvo pasirašytas, tuojau buvo paskirti vyskupai. Tarp jų buvo keli labai įžymūs ir veiklūs, kaip antai, Aleksandras Holovinskis, paskirtas Mogilevo arkivyskupo padėjėju cum iure successionis. Lucko vyskupijai buvo paskirtas Barauskas. Vilniaus vyskupu tapo Vaclovas Žilinskas. Pasižymėjo savo veiklumu ir grafas Lubienskis, kuris 1860 m. buvo paskirtas Seinų vyskupu. Žemaičių vyskupija susilaukė garsaus vyskupo Motiejaus Valančiaus.

Veiklus ir išmintingas vyskupas Valančius plačiu mastu išplėtė katalikiškąją akciją Žemaičių vyskupijoj. Jis uoliai platino visuotinę blaivybę, steigė parapijose katalikiškas mokyklas ir stiprino liaudyje tikėjimą. Netgi rengėsi leisti lietuviškus laikraščius ir įkurti mokytojų seminariją, bet rusų vyriausybė neleido jam įvykdyti šių gražių sumanymų. Ypačiai aukštai reikia vertinti vyskupą Valančių dėl jo pastangų praturtinti lietuvių literatūrą. Jis pats daug rašė ir ragino savo kunigus rašyti knygas ir jas platinti.

Katalikiškajai akcijai palaikyti daug padėjo liaudies religingumas ir jos atsidavimas dvasiškijai. Vyskupas Valančius gražiai atsiliepia apie lietuvių liaudį. Savo 1862 m. raporte popiežiui jis sako, kad žmonių papročiai esą dori, nesugadinti; reta didesnių nedorybių. Savo pamaldumu, vaišingumu, žmoniškumu liaudis jokiai tautai pirmenybės neužleidžianti. Panašiai turėjo būti Vilniaus ir Seinų vyskupijose. Gal tik Vilniaus rytinėje vyskupijos dalyje liaudis buvo labiau pasidavusi rusų kultūros įtakai. Lietuvos liaudis, gyvendama patriarchališkai, būdama darbšti ir visiškai atsidavusi dvasiškiams, buvo didelė jėga katalikų Bažnyčioje. Jau iš to fakto, kad Valančiaus skelbiamas blaivybės judėjimas apėmė plačias mases, galima spręsti, kad

liaudis įvertindavo kilnesnius tikslus. Brangino ji ir mokslą. Valstiečiai baudžiauninkai leido savo sūnus mokytis; jie paskum pripildė katalikų seminarijas ne vien Kaune, Vilniuje ir Seinuose, bet ir tolimuose miestuose, Petrapilyje, Minske, Žitomiryje ir Saratove. Tuo būdu iš lietuvių žemesniojo sluoksnio išėjo kunigų, kurie geriau suprato bei atjautė liaudies vargus ir geriau sugebėjo patenkinti jos reikalus.

Gausingesnis lietuvių inteligentų būrys, išėjęs iš valstiečių ūkininkų, pagreitino lietuvių tautinės sąmonės kilimą. Tautinio atgimimo judėjimui nemaža reikšmės turėjo Bažnyčia.

Kyla klausimas, kaip nustatyti naujosios srovės pradžią?

Pirmaisiais tautinės sąmonės reiškėjais yra laikomi Simanas Daukantas ir Motiejus Valančius. Daukantas visą savo amžių buvo aiškus patriotas. Bet jis buvo daugiau idealistas, teoretikas, svajotojas ir praktikoje tiek nereiškė, kaip vyskupas Valančius, energingas visuomeninkas organizatorius. Tačiau jo politinė tautinė ideologija ne taip aiški, kaip Simano Daukanto.

Tautinės sąmonės kilimą pagreitino anų laikų politinės gyvenimo sąlygos. Kovojo tarp savęs du nacionalizmai: rusų ir lenkų. Senasis lenkų nacionalizmas, remdamasis praeitimi, skelbė, kad Lietuva yra buvusios Lenkijos valstybės dalis, ir 1863 m. dar kartą mėgino atstatyti buvusią bendrą Lietuvos-Lenkijos valstybę. Kylantis rusų nacionalizmas skelbė, kad nepalyginti didesnė buvusios Lietuvos valstybės dalis yra rusų gyvenama. Vadinasi, visas tas kraštas yra ir turi priklausyti Rusijai su viešpataujančia rusų kalba ir stačiatikių tikėjimu. Pirmos idėjos vedama Lietuvos visuomenės dalis dalyvavo 1863 m. sukilime. Iš kitos pusės rusų nacionalizmas su Muravjovu paskelbė programą išnaikinti Lietuvoje visa, kas yra ne rusiška, vadinasi, lenkų kalbą ir katalikų tikėjimą. Kovojant šitiems priešingiems nacionalizmams, savaime turėjo lietuvių galvoje kilti mintis, kad Lietuva nėra nei rusų, ne lenkų kraštas. Vadinasi, turėjo kilti naujas — lietuvių nacionalizmas.

Įdomu žinoti, koks buvo žymiausio lietuvių veikėjo vyskupo Valančiaus nusistatymas naujais politiniais gyvenimo klausimais?

Iš oficialinių dokumentų sunku susekti vyskupo pažiūras į sukilimą. Reikia ieškoti privatinių žinių, kuriose tikriau pasireiškia asmens pažiūros. Neseniai miręs kun. Petras Šaulevi-

čius yra suteikęs šios knygos autoriui tų žinių, kurios nušviečia Valančiaus politinius įsitikinimus. 1861—1862 m. Šaulevičius buvęs klierikas Varnių seminarijoj ir girdėjęs, kaip vyskupas, atvykdamas į seminariją, kalbėjęs apie tų laikų manifestacijas. Jis sakydavęs: „Vaikeliai, atminkite, kad katalikų Bažnyčia daug nukentės". Vadinasi, Valančius nepritarė toms politinėms manifestacijoms, kuriomis buvo rengiamas sukilimas. Toliau Šaulevičius pasakojo: „Kad pašvęsti kunigais su rektorium Davidavičium 1862 m. gruodžio 13 d. prieš išvažiuodami nuvykome pas vyskupą, tai radome jį beskaitantį atneštą paštą. Pabaigęs savo darbą atsistojo ir atsigręžęs į mus tarė: „Dabar mano vaikai jau nebe vaikai, bet viri fratres. Todėl ir kreipiuos į jus, kaip į jau subrendusius vyrus cooperatores in vinea Domini". Pasakęs trumpai apie mūsų pareigas, toliau kalbėjo: „Žinote, kas pasaulyje dedasi? Demonstracijos pasibaigė, ir jau prasideda karo baisenybės. Juk Lenkijoje jau revoliucija. Matydamas, kas darosi, jaučiu, kad lietuviai įsimaišys ir bus daug nelaimių. Katalikų bažnyčia daug nukentės. Tai jaučia mano širdis. Todėl sakau jums: kai apsigyvensite paskirtoje vietoje, nesimaišykit į politiką, prisaikdinu jus Dievo vardu. Laikykitės savo pareigų: altoriaus ir brevioriaus. Liūdni ateina laikai". Toji vyskupo Valančiaus kalba — rašo toliau Šiaulevičius — pasakyta su tokia vyskupiška užuojauta taip man įsmigo į širdį, kad ir šiandien, rodos, matau anos valandos vyskupo veidą, pilna meilingumo ir nujautimo ateinančių politinių baisenybių".

Turime tad vyskupo Valančiaus pažiūrą į sukilimą, pasakytą privatiniame pasikalbėjime ir paliudytą to asmens, kuris pats ją girdėjo iš vyskupo lūpų. Todėl galima Valančių laikyti sukilimo priešininku. Iš čia matome, kad 1866 m. Valančius griežta forma viešai smerkė sukilimą Kauno katedroje iš gilaus įsitikinimo, o ne politinio momento reikalavimų verčiamas.

Tautinė sąmonė Valančiaus raštuose pasireiškia tik nuo 1863 m. Tiesa, jis jau anksčiau buvo išleidęs daug lietuviškų knygų, bet jos visos buvo grynai religinio turinio. Politiniai ir tautiniai klausimai jose visai neliečiami. Patriotiniai motyvai pradeda pasireikšti tose jo knygose, kurios pasirodė po 1863 m. „Palangos Juzėj" Valančius įdeda Juzės lūpomis kalbą: „Tuo tarpu ponybė pradėjo bažnyčiose kas žin kokias giesmes giedoti,

kurių vyresnybė neužkenčia. Ponios apsidarė juodai. Vis tai rodė juodą nelaimių debesį atslenkant. Šitai aš nors jaunas matydamas tylėjau it žuvis vandenyje ir tyčiomis ėjau siūti prie plikių žmonių, kad manęs bajorai nesurastų ir neįbrauktų į savo draugystę". Tur būt, dėl to Valančiaus knygelėse po 1863 m. pasireiškia daugiau tautiškumo, kad tų laikų politiniai klausimai, dėl kurių smarkiai kovota, jam padarė didelio įspūdžio. Tada Valančiaus sieloje įvyko tam tikra evoliucija, ir jis sąmoningai pakrypo tautiškumo pusėn. Dabar Valančius ima sau temas iš lietuvių gyvenimo. Rašo originalių dalykų ir kelia tautoje savo krašto meilę. Valančius pasirodo patriotas „Vaikų knygelėje", „Paaugusių žmonių knygelėje", „Palangos Juzėje", „Pasakojime Antano Tretininko". Teisybė, šiuose raštuose Valančius po senovei kalte kala į galvas skaitytojams doros ir tvarkos dėsnius, bet drauge jis kalba ir apie savo tautos meilę, lietuvių kalbos branginimą ir gražius lietuvių tautiškus papročius. Jis nori lietuvių tautą išlaikyti gryną nuo svetimos įtakos. „Palangos Juzė" — tai Lietuvos geografija su įvairių jos vietų papročiais. „Antano Tretininko pasakojime" randame paminėtą tokių istorinių vietų, kurios žinomos dėl kautynių su vokiečiais. Valančius giria senovės lietuvių narsumą. Matyti, Valančius stengėsi savo skaitytojams sužadinti savo krašto praeities meilę. Net dvasinio turinio knygelėse jis įterpia vaizdžių liaudies išsireiškimų, norėdamas juos užfiksuoti ir apsaugoti nuo pražūties.

Brangindamas lietuvių kalbą ir norėdamas jos turtus išsaugoti, jis pririnko ir žemaičių patarlių.

Rusai, kaskart vis griežčiau varydami Lietuvoje rusinimo politiką, privertė Valančių pasisakyti ir grynai politiniais klausimais. Tas savo pažiūras jis išdėstė rašte, vardu „Prajautimas ir vargai Bažniczes katalikų Lietuvoje ir Žemaičiuose". Čia Valančius smarkiai kritikuoja rusų vyriausybės politiką. Jis ragina savo vyskupijos valdinius nepasitikėti rusų valdžia, skelbia boikotą lietuviškoms knygoms rusų raidėmis, netgi pataria nesiuntinėti vaikų į valdžios mokyklas. Toliau vyskupas smerkia visus valdininkų-rusintojų persekiojimus; jis pabrėžia, kad toki valdininkai, kurie nemoka lietuvių kalbos, mažai yra naudingi mūsų krašto žmonėms. Todėl ragina žmones, reikalauti iš valdininkų, kad mokėtų lietuvių kalbą. Argumentuoja šitaip:

„Lietuvos ir Žemaičių žmonės perbuvo po lenkų arba paliokų valdžia į tris šimtus metų, tačiau lenkiškai neišmoko, nes mylėjo savo kalbą, kuri yra graži. Šioj gadynėj maskoliai išsimanė per gvoltą mokyti vaikus maskoliškai, o tai dėl to, kad galėtų Lietuvos žemę vadinti Rusija, paskui knygas maskolines jiems duoti, įsakyti, kad Bažnyčioje maskoliškai melstųsi ir ant galo perversti į maskolių vierą. Todėl, katalikai, neskubinkite išmokti maskoliškai. Klausiantiems ko maskoliškai, atsakykite: nesuprantu. Juk, jei, kuris iš jūsų nuvažiuotų Maskolijon, tai negalėtų reikalauti, idant maskoliai jums lietuviškai atsakytų, bet reikėtų tenai maskoliškai šnekėti. Dabar maskoliai, atėję į Lietuvos žemę, į svetimą kraštą, kaip gali reikalauti, kad dėl jų tos šalies žmonės mokytųsi maskoliškai? Tegul patys išmoksta lietuviškai". Šios citatos iš Valančiaus knygelių labai primena straipsnius iš vėlybesnių laikraščių „Apžvalgos" ir „Tėvynės Sargo". Valančius buvo tų laikraščių pranokėjas, lietuvių tautos vardu reikalavęs: 1. laisvės katalikų Bažnyčiai; 2. teisės lietuviams laisvai spausdinti savo knygas lietuviškomis raidėmis; 3. teisės lietuvių kalbai mokyklose; 4. teisės lietuvių kalbai valdžios įstaigose, kad žmonės galėtų lietuviškai su valdininkais susikalbėti. Kadangi rusų valdininkai, nemokėdami lietuvių kalbos, negalėjo tinkamai žmonėms patarnauti, tai tuo pačiu buvo reikalaujama, kad lietuviai galėtų savo krašte gauti mokytojų ir vildininkų vietas. Vadnasi, Valančiaus reikalavimai buvo gana platūs. Ne daugiau reikalavo ir vėliau Prūsuose ėję lietuvių laikraščiai. Nebent tiek, kad Valančius, kovodamas dėl tautos teisių, nepakreipė fronto prieš lenkus, kurie neteisingai turėjo užėmę Lietuvoje daug svarbių pozicijų. Tautinę kovą toliau varė lietuvių inteligentai, leisdami laikraščius Prūsuose. Tuo tarpu Lietuvos katalikams reikėjo išlaikyti sunkią kovą su Rusija, kuri visu smarkumu buvo užgulus Bažnyčią kaipo organizaciją, gynusią ne vien tikėjimą, bet ir tautybę.

Rusų vyriausybė, norėdama Valančių turėti griežtesnėje priežiūroje, nesitardama su Roma, perkėlė vyskupo sostinę iš Varnių į Kauną. Vyskupui buvo atiduota parapijos bažnyčia su jos trobesiais, o kunigų seminarjai bernardinų vienuolynas.

Tais sunkiais laikais Žemaičių vyskupija, turėdama uolų ir energingą vyskupą Valančių, buvo daug geresnėse sąlygose,

nei Vilniaus vyskupija, kurią tada valdė rusams atsidavęs Petras Žilinskas.

LITERATŪRA: Alekna A., Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, Kaunas 1922. — Dobszewicz T., Wspomnienia z czasow, które przeżyłem, Kraków 1883. — Raczkowski H., Życiorys ś. p. Biskupa Żmujdzkiego Macieja Wołonczewskiego, „Przegląd Katolicki" 1875 Nr. 35—36. J. Matusas, Valančius, „Vairas", 1935 m.

6

KATALIKŲ BAŽNYČIA IR RUSINIMO POLITIKA

Teisių susiaurinimas katalikams pasaulininkams. — Dvasininkų persekiojimas. — Draudimas statyti naujas bažnyčias ir taisyti senas. — Lietuvos katalikų atsparumas ir šio draudimo atšaukimas 1897 m. — Kova dėl sąžinės laisvės mokyklose. — Vyskupų vaidmuo kovose su persekiotojais. — Kražių skerdynės. — Dvasininkai kovoje dėl tautinio atgimimo. — Rusų režimo sušvelnėjimas. — Dvasininkų veikimas spaudą atgavus.

Pradėtoji Muravjovo rusinimo politika buvo visu tempu toliau varoma. Rusų vyriausybė nežmoniškai suvaržė Bažnyčios veikimą. Buvo naikinama visa, kas ne rusiška, ir siekiama visiškai sulieti Lietuvą su Rusija. Todėl rusų vyriausybė ir stengėsi panaikinti tas žymes, kurios skyrė lietuvių tautą nuo rusų kultūros.

Visos valstybinės vietos buvo apsodintos rusais, ir katalikas negalėjo nė menkiausios vietos gauti savo krašte. Todėl inteligentui ir apskritai miestų gyventojai turėjo ieškoti vietų Rusijoj. Rusų vyriausybė stengėsi ir žemę paveržti katalikams. 1865 m. buvo išleistas įstatymas, kuriuo lenkų kilmės piliečiai, vadinasi, Lietuvos bajorai, negalėjo žemės pirkti Lietuvoje. Panašiais įstatymais buvo varžomi ir valstiečiai katalikai. Jie, norėdami nusipirkti žemės, turėjo gauti leidimą iš Vilniaus generalgubernatoriaus. Kiek vėliau toks žemės pirkimas buvo dar labiau apsunkintas. Vyriausybė nustatė, kad valstietis negali daugiau žemės pirktis, kaip 60 dešimtinių. Be to kiekvienu atveju buvo reikalingas atskiras leidimas. Iš kitos gi pusės rusų vyriausybė visaip lengvino rusų valdininkams ir rusų valstiečiams įgyti že-

mės Lietuvoje. Lengvomis sąlygomis jiems buvo dalinami dėl sukilimo konfiskuoti dvarai ir ūkiai. O katalikai dėl savo tikėjimo turėjo pakelti žymių materialinių nuostolių.

Tačiau rusų vyriausybė už vis labiau persekiojo katalikų dvasininkus. Daug bažnyčių ir vienuolynų buvo per sukilimą atimta iš katalikų ir atiduota stačiatikių cerkvei. 1863 m. buvo ištremtas į Rusiją Vilniaus vyskupas Krasinskis. Į Vilniaus kapitulą įsibrovė keli netinkami kunigai, kurie neteisėtai išrinko Vilnaus vyskupijos valdytoju Petrą Žlinską, visiškai atsidavusį rusų valdžiai.

Dvasininkai buvo griežtai policijos prižiūrimi. Be policijos leidimo kunigas neturėjo teisės išvažiuoti iš savo parapijos ir eiti kunigo pareigų svetimoje parapijoje. Kunigų skyrimas priklausė rusų administracijos. Kiekvieną kartą skirdamas kunigą vyskupas turėjo gauti gubernatoriaus patvirtinimą. Kunigas, nusižengęs rusų vyriausybei, negalėjo tikėtis paaukštinamas ir dažnai visai nustodavo vietos. Rusų vyriausybė, norėdama įbauginti kunigus, tiesiogiai kišosi į Bažnyčios valdymą. Ji reikalavo, kad valdžiai atsidavę kunigai gautų aukštesnes vietas ir geresnes parapijas. Pamokslams buvo įvesta cenzūra. Kunigams užginta sakyti savus pamokslus, negavus dekano patvirtinimo prašytam pamokslui. Pagaliau buvo įsakyta parengti vyriausybės patvirtintus pamokslus ir juos skaityti bažnyčioje. Tokiais tinkamais pamokslais buvo pripažinti Filipeckio ir Bieloževskio pamokslai. Jie buvo išversti iš lenkų kalbos į lietuvių kalbą rusų raidėmis ir išsiuntinėti kunigams, o policijai buvo įsakyta kontroliuoti, ar kunigas tikrai sako pamokslą iš tų vadovėlių.

Rusų valdžia, persekiodama katalikus, užgynė statyti naujas ir taisyti senas bažnyčias. Kiekvieną kartą mažiausiam remontui reikėdavo gauti leidimas iš generalgubernatoriaus. Prašyme buvo reikalaujama nurodyti, iš kur bus gauta pinigų bažnyčiai taisyti. Jei valsčiuje, kur buvo manoma statyti ar taisyti bažnyčią pasirodydavo nesumokėtų valdžiai mokesčių, tai tokiais atsitikimais valdžia neleisdavo daryti rinkliavos parapijoje bažnyčios remontui, motyvuodama, kad valstiečiai esą suvargę ir negalį mokesčių užsimokėti; todėl esą negalima jų dar apsunkinti rinkliava bažnyčios reikalams. Tokiais atsitikimais vienas

kitas turtingesnis ūkininkas duodavo pareiškimą, kad jis aukojąs reikalingą sumą bažnyčios remontui. Tada jau būdavo leidžiama bažnyčią remontuoti. Leidimą išgauti buvo labai apsunkinta. Praeidavo daug laiko, ir netaisoma bažnyčia iro. Generalgubernatorius reikalaudavo policijos patvirtinimo, kad remontas tikrai reikalingas. Todėl reikėdavo gerai apmokėti policijos valdininkus. Rusų vyriausybė taip pat draudė statyti kryžius sodybose ir prie kelio. Kas norėjo pastatyti kryžių, tas kiekvieną kartą turėjo gauti vyriausybės leidimą. Daryti procesijas aikštėse didesniuose miestuose buvo visiškai uždrausta tuo pretekstu, kad nesipiktintų stačiatikiai. Bažnytkaimiuose buvo leidžiama daryti procesijas tik šventoriuje.

Lietuvos katalikai išgyveno apie 50 metų, rusų administracijos sunkiai spaudžiami. Per tą laiką jie parodė labai daug atsparumo. Kunigai mokėjo pinigines bausmes, ėjo į vienuolynus, kuriuose rusų valdžia juos uždarydavo, bet nuo savo pašaukimo pareigų neatsisakydavę. Rusų valdžiai nepavyko pakirsti dvasininkų drausmės ir jos sudemoralizuoti. Valdžiai atsidavusių kunigų buvo nedaug, ir vyskupas visada surasdavo priemonių jiems suvaldyti. Liaudis iš savo pusės nesigailėjo sunkiai uždirbamų pinigų bažnyčioms statyti ir joms puošti. 1897 m. rusų vyriausybė atšaukė savo draudimą katalikų bažnyčioms statyti. Tada trumpu laiku buvo Lietuvoje pastatyta daug didelių ir gražių mūrinių bažnyčių. Jos visos buvo pastatytos be valdžios pašalpos. Daugiausia prie bažnyčių statymo prisidėjo savo darbu ir pinigais valstiečiai. Juo labiau kunigai buvo persekiojami ir varžomi, juo daugiau pasitikėjimo jie turėjo katalikų visuomenėje. Tas laikotarpis yra garbingas dėl Lietuvos katalikų vargų. Pažymėtina, kad didelė Rusijos valstybė su visa savo valdžios administracija ir ištekliais nepajėgė nugalėti Lietuvos katalikų atsparumo.

Sunkią kovą dėl sąžinės laisvės reikėjo išlaikyti katalikams mokykloje. Rusų vyriausybė buvo išleidusi įsakymą, kad valstybinių švenčių dienomis katalikai mokiniai eitų į cerkvę į pravoslavų pamaldas. Mokyklų kapelionai kaip įmanydami priešinosi tam įsakymui ir stengėsi paveikti savo mokinius, kad neitų į cerkvę. Už tai keli kapelionai buvo ištremti į Rusiją. Tačiau

jų aukos nepaliko be vaisių. Toks nežmoniškas įsakymas buvo pagaliau atšauktas.

Šiose kovose gerai sugebėjo vadovauti katalikams kai kurie vyskupai. Kaip aukščiau minėta, ypačiai savo veikimu pasižymėjo neįveikiamas Žemaičių vyskupas Valančius. Jam 1875 m. mirus Žemaičių vyskupiją valdė per aštuonerius metus Aleksandras Beresnevičius. Jis buvo labai gabus administratorius ir draugiškas žmogus, kuriam kartais pavykdavo išrūpinti kai kurių palengvinimų iš rusų administracijos. Pagaliau 1883—1908 metų, t. y. beveik 25 metus, Žemaičių vyskupu buvo Mečislovas Paliulionis, kuris išsiskyrė savo dideliu energingumu ir visišku atsidavimu Bažnyčiai. Į kiekvieną neteisėtą rusų vyriausybės reikalavimą jis duodavo savo motyvuotus protestus. Paliulionis sumokėjo daug piniginių bausmių už priešinimąsi rusų vyriausybės reikalavimams. Tačiau jis buvo tuo laimingesnis, kad susilaukė tų geresnių laikų, kada sunkūs įstatymai buvo atmainyti.

Daug sunkesnėse sąlygose buvo Vilniaus vyskupija. Čia ištrėmus vyskupą Krasinskį, vyskupiją valdė prelatas Petras Žilinskas, visai atsidavęs rusams. Vėlesnieji vyskupai neilgai valdė vyskupiją. Karolius Grineveckis buvo ištremtas į Rusiją. Taip pat ir Zvieravičių Rusų vyriausybė ištrėmė už tai, kad išleido aplinkraštį, ragindamas katalikus neleisti savo vaikų į cerkvines mokyklas.

Lengviau buvo Seinų vyskupijai, kuri priklausė ne Vilniaus, bet Varšuvos generalgubernatoriaus. Užnemunėje lietuviai turėjo šiek tiek daugiau laisvės. Pavyzdžiui, čia jie turėjo savo mokytojų lietuvių.

Kovoje už tikėjimą ypatingai pasižymėjo savo didvyriškumu Kražių parapija Žemaičių vyskupijoj. Ši parapija turėjo dvi bažnyčias: vieną parapijinę, medinę, antrą benediktinių, mūrinę. Panaikinus benediktinių vienuolyną vyriausybė nutarė atimti jų bažnyčią. Tačiau parapijiečiai kitaip į tai žiūrėjo ir manė, kad vietoj menkos medinės bažnyčios jiems turi būti atiduota buvusio vienuolyno mūrinė bažnyčia. Vyriausybė nenorėjo patenkinti žmonių reikalavimų. Tada žmonės pasiryžo nenusileisti. Jie rinkdavosi į bažnyčią ir giedodavo giesmes. Vyriausybės sumanymo įvykdyti atvyko į Kražius pats Kauno gubernatorius Klin-

genbergas. Bet žmonės jį apspito ir reikalavo parašyti nutarimą, kad bažnyčia jiems paliekama. Klingenbergas tol rašė nutarimą, kol iš Varnių atvyko kazokų būrys. Kazokai žiauriausiai ėmė mušti susirinkusius žmones. Kražiečiai gynė savo bažnyčią ne ginklais, bet caro ir carienės portretais, kuriuos parapijos atstovai laikė iškėlę prie bažnyčios durų. Kražių skerdynės sukėlė tikrą audrą Europos spaudoje ir išgarsino kražiečių vardą.

Reikšmingą vaidmenį suvaidino katalikų dvasininkai lietuvių tautinio atgimimo judėjime. Daug įtakos turėjo tautinės sąmonės kilimui Kauno Žemaičių seminarija. Buvo tai vienintelė mokykla Lietuvoje, kurioje buvo dėstoma lietuvių kalba. Antanas Baranauskas pirmas rašė lietuviškai lietuvių kalbos gramatiką, kaldamas terminus. Jo įpėdinis Kazimieras Jaunius, didis lietuvių filologas, stengėsi svo mokiniams įkvėpti meilės lietuvių kalbai. Seminarijos klierikai turėjo progą išmokti savo kalbą ir pažinti savo tautos praeitį; nejučomis jie susiprato esą lietuviai. Žemaičių seminarija išleisadvo kasmet apie 20—30 susipratusių darbininkų inteligentų, kurie nesidangindavo į Rusiją duonos ieškoti, kaip kad pasaulininkai inteligentai, bet likdavo Lietuvoje darbuotis savo žmonių labui. Lietuvių kalbą palengva pradėjo vartoti viešai. Lig šiol buvo vartojama seminarijoj lenkų kalba, bet 1890—94 m., įvyko atmaina, ir lenkų kalba liko pakeista lietuvių kalba.

Naujoji dvasininkų karta buvo labai susirūpinusi lietuvių literatūra. Kadangi Rusijos ribose buvo uždrausta lietuviškos knygos spausdinti, tai 1890 m. kun. Pakalniškis įkūrė Tilžėje „Apžvalgos“ laikraštį, kuris turėjo labai didelės reikšmės, žadindamas liaudyje tautinę sąmonę ir keldamas aikštėn rusintojų nedorus sumanymus. „Apžvalga“ dėl savo labai suprantamos kalbos turėjo didelio pasisekimo. 1894 m. „Apžvalgą“ pakeitė „Tėvynės Sargas“, įsteigtas kun. Juozapo Tumo. „Tėvynės Sargas“ ėjo Prūsuose ligi lietuvių spaudą grąžinant. Buvo leidžiama ir kitų mažesnių katalikiškų laikraščių, kaip antai: „Šviesa“, „Kryžius“, „Žinyčia“. Visus tuos laikraščius palaikė savo pinigais ir savo raštais daugiausia kunigai. Todėl jie labai daug prisidėjo prie lietuvių tautinės sąmonės kėlimo.

Apie 40 metų buvo varginama katalikų Bažnyčia Vilniaus generalgubernatoriaus aplinkraščių. Rusų valdymo sistema tru-

putį sušvelnėjo prie Nikalojaus II, kada po 1905 metų revoliucijos rusų vyriausybė paskelbė konstitucinį valdymo būdą ir tikėjimų, tautų bei asmens laisvę. Tada buvo atšaukti visi Vilniaus generalgubernatoriaus žiaurūs įsakymai, dėl kurių pirma reikėjo daug kentėti Lietuvos kraštui. Nors lietuvių katalikų teisės toli gražu dar nebuvo visai sulygintos su rusų teisėmis, bet vis dėlto, palyginti su tuo, kas pirma buvo, Lietuvos katalikams gyvenimas žymiai palengvėjo. Lietuviai pasinaudojo suteiktomis laisvėmis ir išplėtė savo veikimą gan didžiu mastu.

1905 m. buvo paskelbta sąžinės laisvė. Vadinasi, buvo pripažinta teisė kiekvienam išpažinti tokį tikėjimą, kuris jo manymu yra neklaidingas. Tada buvo leista ir iš stačiatikių tikėjimo pereiti į kitus tikėjimus. Ta laisve tuojau pasinaudojo kelios dešimtys tūkstančių Lietuvos katalikų, kurie verčiami buvo prisirašyti prie stačiatikių cerkvės. Rusų vyriausybė, kaip paprastai ji mėgo daryti, stengėsi susiaurinti duotąsias laisves. Buvo išleista tam tikrų taisyklių, kaip turi būti vykdomas perėjimas iš stačiatikių tikėjimo į kitus tikėjimus. Norįs atsisakyti pravoslavijos turėjo paduoti prašymą gubernatoriui, kuris apie tai pranešdavo stačiatikių dvasininkui. Šis kviesdavo pas save norintį pereiti į kitą tikėjimą ir stengdavosi jį įtikinti. Ir jeigu įtikėjimas nieko nepadėdavo, tai toks galėjo po mėnesio laiko priimti kitą tikėjimą. Tiems kunigams, kurie be minėtų formalumų priimdavo stačiatikius į katalikų Bažnyčią, buvo keliamos bylos. Toks žmonių varžymas buvo labai nemalonus, bet vis dėlto jų valia buvo nepakertama, ir jie gausingai pereidavo į katalikų Bažnyčią. Stačiatikių Cerkvė trumpu laiku Lietuvoje neteko visų savo laimėjimų, kurių buvo pasiekusi per 40 metų prievartos priemonėmis. Rusų vyriausybė nusileido dar vienu svarbiu dalyku. Ji atšaukė įstatymą, kuriuo buvo draudžiama katalikams pirkti žemę Lietuvoje. Buvo leista katalikams užimti kai kurias žemesnes vietas, kaip antai, valsčiaus raštininko ir mokytojo. Mokyklose buvo leista dėstyti religiją gimtąja mokinių kalba, vadinasi, lietuviškai.

Katalikai, gavę šiek tiek laisvės, pasistengė varyti savo akciją švietimo srityje. Atgavę spaudą pradėjo rūpintis savo literatūros kūrimu. Nesigailėjo šiam tikslui pinigų ir darbo. Knygoms ir laikraščiams leisti buvo įkurtos dvi didelės bendrovės:

Šv. Kazimiero draugija Kaune ir „Šaltinio“ bendrovė Seinuose. Dienraščiui leisti buvo įkurta Vilniuje „Viltie s pastikėjimo draugija“, kurią vedė Antanas Smetona ir Juozas Tumas. Toms draugijoms remti buvo surinktos nemažos sumos, kuriomis ir buvo išlaikomi lakraščiai ir leidžiamos knygos. Per tą trumpą laiką ligi Didžiojo Karo lietuvių spauda išaugo. Katalikiškoji spauda vaidino, galma sakyti, vadovaujamą vadmenį. Prieš Didįjį karą ėjo šie katalikų laikraščiai: Vilniuje „Viltis“ ir „Aušra“; Kaune — „Draugija“, „Vienybė“; „Ateitis“, „Pavasaris“, „Lietuvaitė“, „Viensėdis“, „Garnys“, „Bažnytinė Apžvalga“, Seinuose — „Šaltinis“, „Vadovas“, „Spindulys“, Rygoje — „Rygos Garsas“.

Lietuviai tais laikais buvo labai susirūpinę svo mokyklų steigimu. Bet čia sunku buvo. Nors lietuviams ir buvo leista užimti Lietuvoje mokytojų vietas, tačiau vyriausybė tą įstatymą paskum pradėjo siaurinti. Ji stengėsi turėti savo valdžioje mokyklas ir per jas paimti savo įtakon jaunimą. Todėl pradžios mokyklose daugiausia darbavosi rusų mokytojai. Į gimnazijas lietuviai, kaip ir pirma, nebuvo įsileidžiami. Tada lietuvių visuomenė pasinaudojo teise steigti privatines mokyklas. Trumpu laiku buvo suorganizuotos dvi švietimo draugijos: „Saulės“ ir „Žiburio“. Šios draugijos rinko aukas privatinėms mokykloms išlaikyti. Lietuvių mokyklų programos turėjo atatikti valdžios mokyklų nustatytas programas. Lietuvių privatinės mokyklos tuo skyrėsi nuo valdiškų, kad draugijos turėjo teisę pasirinkti mokytojus. Todėl visi mokytojai buvo lietuviai, tokiose mokyklose buvo dėstoma lietuvių kalba. Lietuviams pavyko įkurti keletą pradžios mokyklų ir „Saulės“ seminariją Kaune mokytojams ruošti. Kaune susispietė būreliai jaunų vyrų, būsimųjų mokytojų, kuriuos sulenkėjusi Kauno visuomenė praminė „sauliukais“. „Saulės“ pirmininkas kun. Olšauskas su kun. Tumu surinko Amerikoj apie 40.000 rublių „Saulės“ rūmams statyti Kaune; daugiau nei kita tiek sudėjo lietuviai, kurie gyveno po Rusijos jungu. Didis buvo Kauno lietuvių džiaugsmas, kai vyskupas Cirtautas pašventino kertinį akmenį „Saulės“ namams, ir netrukus išaugo vieni iš didžiausių rūmų Kaune.

LITERATŪRA: Корниловъ М. И., Руское Дѣло въ Сѣверо-Западномъ краѣ. С - Петербургъ 1901. — *Totoraitis Jonas*, Lietuvos Atgijimas, Chicago,

1922. — *Vaižgantas*, Aušrininkai, Šviesininkai, Kaunas 1929. — *Spaudos Laisvės ir Amer. Liet. organizuotės sukaktuvės.* Antra laida. A. Milukas ir Co., Philadelphia, Pa. — *Tumas J.*, Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. „Šviesos" grupė, Kaunas, 1924. — *Tumas J.*, Lietuvių draudžiamojo laiko literatūros paskaitos. „Apžvalga" ir Apžvalgininkai, Kaunas, 1925. — *Römer M.*, Litwa, Lwów, 1908. *J. Matusas*, Lietuvių Rusinimas per Pradžios Mokyklas, Kaunas, 1936. *Stankiewicz J.*, L'instruction primaire en Russie, Fribourg, 1900.

ŠEŠTOJI DALIS

KATALIKŲ BAŽNYČIA NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Pasaulio karas ir vokiečių okupacija. — Glaudūs santykiai tarp Banyčios ir Valstybės nepriklausomoj Lietuvoj. — Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimas. — Naujas katalikiškas gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje.

Lietuviai buvo pradėję plačia vaga sėkmingai varyti tautinį kultūrinį darbą. Bet 1914 m. kilęs pasaulio karas šį darbą kelerius metus sutrukdė. Rusai, per 120 metų viešpatavę Lietuvoj, patys mažai rūpinosi Lietuvos krašto kultūra ir lietuviams trukdė daryti pažingą. 1915 m. jie išsikraustė iš Lietuvos. Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje teko tada turėti reikalų su vokiečių okupacijos valdžia. Kadangi Vokietijos imperijos valdinių trečdalį sudarė katalikai, tai vokiečių valdžia suprato jų reikalus ir pripažino jiems teisių. Todėl vokiečių okupacinė valdžia neturėjo pagrindo Lietuvos katalikų varžyti. Tiesa, vokiečių okupacija buvo materialiniu atžvilgiu be galo sunki. Tačiau tikybinė laisvė, vokiečiams viešpataujant, nesumažėjo.

Pasaulio karas suardė Bažnyčios organizaciją Lietuvoje. Vyskupams išvažiavus į Rusiją, vyskupijos buvo pavestos valdyti laikiniems administratoriams. Tačiau Vokietijos vyriausybė sutiko įsileisti grįžtantį iš Rusijos Žemaičių vyskupą Karevičių. Tuo būdu viena iš didžiausių Lietuvos vyskupijų susilaukė savo ganytojo.

Vokiečių vyriausybė tuojau įvedė naująjį kalendorių, leido katalikams steigti savo mokyklas. Tačiau platesnio masto visuomeninis darbas buvo neįmanomas okupacijos atmosferoje. Bažnyčios organizacinis darbas pagyvėjo, kai vokiečiai įsitikino,

kad Lietuvos negalės aneksuoti. Tada jie pradėjo rodyti daugiau palankumo lietuviams. Sutiko, kad Vilniaus vyskupu būtų paskirtas lietuvis Jurgis Matulevičius.

Besikuriant nepriklausomai Lietuvos valstybei ėjo milžiniškas organizacinis darbas. Bažnyčios atstovai savo autoritetu palaikė Lietuvos valstybės atstatymo idėją ir laimino kiekvieną vyriausybės žingsnį. Tarp valstybės ir Bažnyčios buvo užsimezgę glaudūs santykiai. Lietuvos Steigiamajame Seime ir kituose seimuose katalikiškų frakcijų atstovai sudarė daugumą. Todėl Lietuvos konstitucija buvo katalikų Bažnyčiai palanki. Ji suteikė Bažnyčiai visišką veikimo laisvę, kurios reikalauja kanonai. Tada katalikai atgavo tas bažnyčias, kurias buvo atėmę rusai. Pradėjo kurtis vienuolynai, kurie beveik visiškai buvo išnykę rusams viešpataujant. Kretingoje buvo atgaivintas pranciškonų vienuolynas. Jėzuitai Kaune atsiėmė savo bažnyčią ir namus, kuriuose įkūrė gimnaziją. Iš Amerikos atvyko lietuvaičių šv. Kazimiero seserų kongregacija. Plečiasi marijonų vienuolynas, atgaivintas ir sureformuotas lietuvių, daugiausia arkivyskupo Matulevičiaus ir vyskupo Būčio. Įsikūrė kitų naujų kongregacijų. Daug laimėta ir nuveikta švietimo srityje.

Katalikų Bažnyčios organizacija Lietuvoje dėl karo aplinkybių buvo labai nukentėjusi. Vilnių ir Seinus užėmė lenkai. Todėl dvi Lietuvos vyskupijos neteko savo sostinių. Kuršas, ligi šiol priklausęs Žemaičių vyskupijos, teko Livonijos valstybei. Buvo jaučiamas gyvas reikalas iš naujo pertvarkyti bažnytinę organizaciją Lietuvoje. Tačiau tas dalykas dėl įvairių priežasčių ilgai nusitęsė ir tik rūpinantis popiežiaus nuncijui vyskupui Matulevičiui pagaliau 1926 m. buvo įkurta Lietuvos bažnytinė provincija su Kauno arkivyskupija ir Vilkaviškio, Panevėžio, Kaišedorių ir Telšių vyskupijomis. Tik naujoji nepriklausoma Lietuvos valstybė įvykdė tai, ko nebuo padariusi senoji Lietuvos valstybė. Būtent, buvo suorganizuota atskira Lietuvos bažnytinė provincija, nepriklausoma nuo svetimų valstybių, hierarchijos. Nuo bažnytinės provincijos įkūrimo atsiskleidžia naujas lapas Lietuvos katalikų Bažnyčios istorijoje.

Petrapilis
Narva
Ryga
Livonijos Vyskupija
Žemaičių vys.
Varniai
Šiluva
Ukmergė
Pabaiskas
Kaunas
Vilniusi
Ašmena
Rodoškovičiai
Minskas
Vilniaus vysk.
Augustavas
Gardinas
Naugarduk
Knyšinas
Volkovysk
Slonimas
Balstogė
Rožana
Varšuva
L. Brasta
Naugardas Vol.
Kijev
Luovas
Polockas
Vitebskas
Smolensk
Orša
Lietuvos vyskupijos
Žemaičių 1752 Vilniaus 1669
Mastas 1:7000000
Valstybės siena
Vyskupijos "
Vyskupo buveine
Dekanatas